

ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΝΟΣΤΟΣ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ *

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ

Το μέρος αυτό είναι το τρίτο μιᾶς ἔρευνας, πού ἡ γραφή της ἄρχισε ἐδῶ καί μερικά χρόνια. Τότε εἶχαν ὀριστῆ — με ἀπερισκεψία, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀργότερα — πολλοί καί δύσκολοι ἐρευνητικοί στόχοι. Ὁ ἀναγνώστης ὅμως, πού διάβασε στό μεταξὺ τὰ δύο προηγούμενα δημοσιευμένα μέρη αὐτῆς τῆς δουλειᾶς, διαπίστωσε καί μόνος του ἀπόκλιση συχνά ἀπό κύριους στόχους, καθυστέρηση σέ δεύτερους στόχους, πού δὲν εἶχαν ἀπό τὴν ἀρχὴ ἐπισημανθῆ, ἀλλεπάλληλες τέλος ὑποσχέσεις ὅτι ὅλα τὰ παραλειπόμενα θὰ τὰ ἔβρισκε στῆ συνέχεια. Τώρα πού ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἔφτασε πιά στό τρίτο καί τελευταῖο δημοσιεύσιμό της μέρος, βλέπω ὅτι τὰ παραλειπόμενα ὄχι μόνο δὲν φύραναν, ἀλλὰ περισσεύαν. Ἡ μελέτη ὅμως ἔπρεπε κάποτε νὰ κλείσῃ — προσωρινά ἔστω ¹ — κι αὐτὸ δὲν ἦταν δυνατό παρά με μιὰ γενναία παραίτηση ἀπὸ πολλές, ἀρχικὲς καί ἐνδιάμεσες, ὑποσχέσεις, με αὐτοπεριορισμὸ στὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ βρῆ ἕναν ἄβολο, τουλάχιστον, καί βιαστικὸ νόστο, καί νὰ μὴ μείνῃ στῆ μέση τῆς ἀνοιχτῆς θάλασσας.

Γιὰ νὰ τὸν βοηθήσω, θυμίζω τὰ στίγματα τῆς προηγούμενης περιπλάνησής του. Στὸ πρῶτο μέρος, «Ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση», διάβασε τὴν παραστατικὴ καμπύλη τῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσεᾶ στὶς ραψωδίες α-δ: ἂν ζῆ, πού βρίσκεται, θὰ γυρίσῃ, πότε καί πῶς. Στὸ δεύτερο μέρος, «Ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ στὴν ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση», εἰδοποιήθηκε γιὰ τὸ πρισματικὸ ἦθος τοῦ Ὀδυσσεᾶ μέσα στὴν Ὀδύσεια: τίς προεπικὲς δηλαδή ρίζες τοῦ ἥρωα, τίς πρωτοεπικὲς διαστρωματώσεις του, καί προπάντων τὴν τελικὴ, ὀδυσσειακὴ σύνθεση τῆς μορφῆς του, καθρεφτισμένη μέσα στό ἴδιο του τὸ ὄνομα.

Τὸ τρίτο καί τελευταῖο αὐτὸ μέρος σκοπεύει νὰ δείξῃ τὴν «Ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση» τοῦ Ὀδυσσεᾶ μέσα στὶς ραψωδίες α-δ. Τὴν προβολὴ δηλαδή τῆς μορφῆς του, σ' ἕνα πλαίσιο πού δὲν περιέχει τὸν ἥρωα ἀκόμη ὡς παρὸν πρόσωπο, τὸν συγκαταεῖ ὅμως ὡς ἀπόντα. Ἡ ἀπουσία αὐτῆ τοῦ Ὀδυσσεᾶ στὶς ραψωδίες α-δ εἶδαμε νὰ δραματοποιῆ τὸ ἐρώτημα τῆς ἐπιστροφῆς του στὸν Ὀλυμπο, στὴν Ἰθάκη, στὴν Πελοπόννησο· νὰ καθιστᾷ ἀφηγηματικὰ αἰσθητῆ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸν τόμο 22 (1969) 3-64.

1. Σύντομα, ἐλπίζω, θὰ πάρῃ ἡ ἔρευνα αὐτὴ τὴ συμπληρωμένη καί τελικὴ της μορφή σὲ βιβλίο με τὸν γενικὸ τίτλο «Ἡ διαλεκτικὴ τῆς Ὀδύσειας».

τῆ δεκάχρονη περιπλάνησή του καὶ τὴν καθήλωσή του στὸ νησί τῆς Καλυψῶς· τώρα θὰ δοῦμε πῶς ἡ ἴδια αὐτὴ ἀπουσία προσφέρει χῶρο καὶ χρόνο, γιὰ νὰ ἠθογραφηθῆ ὁ ἥρωας ἀπὸ πολλές καὶ διάφορες μεριές, γιὰ νὰ ριζώσῃ ὁ νόστος του στὸν τρωικὸ καὶ μετατρωικὸ κύκλο, γιὰ νὰ ἀντικριστῆ ἡ μοίρα του, ἀντιθετικά ἢ παράλληλα, πρὸς τὴν ὁμόλογη μοίρα ἄλλων ἡρώων· τῶν συντρόφων του πρῶτα, τῶν ἄλλων μεγάλων ἐταίρων τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας ὕστερα. Αὐτὰ γενικὰ καὶ προκαταβολικὰ γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς «Ἐσωτερικῆς ἀναζήτησης». Σκοπιὰ τῆς νέας ἔρευνας εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔπους, οἱ στίχοι δηλ. α 1-21, μοιρασμένοι σὲ δύο ἐνότητες: 1-10 καὶ 11-21. Θὰ ἀρχίσουμε μὲ τὴ μελέτη τῆς πρώτης ἐνότητας.

Τὸ προοίμιο τοῦ ἔπους: πρώτες ἀπορίες

Ὅποιος συνήθισε νὰ ἀπαγγέλλῃ τοὺς δέκα πρώτους στίχους τῆς Ὀδύσειας μὲ καμάρι, θὰ ἀπογοητευθῆ ἴσως, ὅταν πληροφορηθῆ ὅτι πολλοὶ ὁμηριστὲς δὲν συμμερίζονται τὸν ἐνθουσιασμό του· βρίσκουν τὸ προοίμιο τοῦ ἔπους ἀπὸ μιὰ ἀποψη ἀτροφικὸ καὶ ἀνεπαρκές, ἀπὸ μιὰ ἄλλη ὑπερτροφικὸ καὶ φλύαρο¹.

Νὰ πῶς συνοψίζει τὰ ἐπιχειρήματά τους ὁ D. Page²: «Δὲν ὑπαισέρχομαι», γράφει, «ἐδῶ σὲ ἀντεγκλήσεις γιὰ τὸ προοίμιο α 1-10, τοῦ ὁποῦ τοῦ πιὸ χτυπητὸ γνῶρισμα εἶναι ἡ ἀποκλειστικὴ ἀναφορά του στὰ περιεχόμενα τῶν ραψωδιῶν ε - μ, τίς περιπλανήσεις καὶ περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεῆ· δὲν ὑπάρχει οὔτε μιὰ λέξη πού νὰ μᾶς προἰδεῖξῃ γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἄλλου ἡμιμορίου τῆς Ὀδύσειας, ἢ μᾶλλον τῶν τεσσάρων πρώτων ραψωδιῶν του. Ὡς πρὸς τίς λεπτομέρειες, τὰ σημεῖα πού δέχτηκαν τίς περισσότερες ἐπικρίσεις εἶναι: 1) τὸ ὅτι ὁ στ. 3, πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω, πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ ἐξεικονίζῃ μὲ σαφήνεια τὸ γυρισμὸ τοῦ Ὀδυσσεῆ, ἔτσι ὅπως περιγράφεται στὸ ποίημά μας·

1. Τὴν ὀξύτερη κριτικὴ στὸ προοίμιο τῆς Ὀδύσειας τὴν ἄσκησε τὸν περασμένο αἰῶνα ὁ I. BEKKER, *Homerische Blätter*, I, Βόννη 1863, σ. 99-107. Μιὰ πρώτη ἀνασκευὴ αὐτῆς τῆς κριτικῆς ἐπιχείρησε μὲ πολλὴ εὐαισιθησία ἀλλὰ δίχως διεξοδικὴ τεκμηρίωση ὁ K. LEHRS, *Reihn. Mus.* 19 (1864) 302-306 καὶ De Aristarchi studiis Homericis, Λιψία² 1865, σ. 419-430. Οἱ ἀντιρρήσεις ὡστόσο τοῦ BEKKER (συμπληρωμένες καὶ ἀπὸ τὸν KIRCHHOFF, *Die homerische Odyssee*, Βερολίνο² 1879, σ. 165 κέ.) ἐξακολούθησαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπαναλαμβάνονται, τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς ἀναλυτικούς. Ἀνάμεσά τους δύο μόνον, ὁ FR. FOCKE (*Die Odyssee*, Στουτγάρδη 1943, σ. 251, ὑποσ. 1) καὶ ὁ R. MERKELBACH (*Untersuchungen zur Odyssee*, Μόναχο 1951, σ. 158 κέ.) σώζουν τὸ προοίμιο τοῦ ἔπους ἀπὸ τὰ χέρια ἐνὸς ἀδέξιου διασκευαστῆ. Οἱ ἐνωτικοὶ πάλι ἀπὸ μέρους τους προσπερνοῦν τοὺς στ. α 1-10 μὲ πολὺ γενικούς ἀφορισμούς. Οἱ λόγοι αὐτοὶ μὲ κάνουν νὰ κινήσω τὰ προβλήματα τοῦ προοιμίου ἐξαρχῆς. Ἡ παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία ὑπάρχει συγκεντρωμένη στὸς AMEIS-HENZE (*Kritischer und exegetischer Anhang*, α 1-21)· ἡ νεώτερη στὸν W. SCHADEWALDT (*Der Helios-Zorn in der Odyssee*, *Studi in onore di Luigi Castiglioni*, Φλωρεντία 1960, τόμ. 2, σ. 861, σημ. 1).

2. D. PAGE, *The Homeric Odyssey*, Ὁξφόρδη 1955. Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Κ. ΠΑΝΗΓΥΡΗ. Ἡ Ὀμηρικὴ Ὀδύσεια, Ἀθήνα 1970, σ. 219, σημ. 1.

2) ὅτι τὸ μισὸ προοίμιο ἀναφέρεται στὸ σχετικὰ ἀσήμαντο θέμα τοῦ θανάτου τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσεύα. Τὸ προοίμιο τελειώνει, καὶ στὴ συνέχεια ἀρχίζει ἡ πλοκὴ τῆς ἱστορίας, στὸς στ. 10-11. Μόνο μετὰ τὸ τέλος τοῦ προοιμίου ἀκοῦμε κάτι γιὰ τὶς τελευταῖες δώδεκα ραψωδίες τῆς Ὀδύσειας, καὶ ἡ φρασεολογία τῶν στ. 16-19 εἶναι σκοτεινὴ καὶ ἀπρόσεκτη).

Κοντὰ στὶς ἀντιρρήσεις αὐτὲς ὑπάρχουν καὶ ἄλλες, ποὺ θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ τὶς συζητήσουμε στὴ συνέχεια· ἐδῶ τὶς παραθέτω ἀπλοποιημένες: ἀμφίβολο μένει τὸ νόημα τοῦ ἐπιθέτου *πολύτροπος*: σημαίνει «κοσμογυρισμένος» ἢ «πολυμήχανος», «εὐστροφος», «πανούργος»· ἀσαφεῖς εἶναι οἱ ὄροι καὶ τὰ κίνητρα ποὺ ὑπόκεινται στὸ ρῆμα *πλάγχθη*· ἀπορίες γεννοῦν καὶ οἱ στ. 6-9, ποὺ περιορίζουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ὀδυσσεύα στοὺς συντρόφους τοῦ δικοῦ του μόνο *καρabiou*· τέλος «ὁ θυμὸς τοῦ Ἥλιου», ποὺ καταποντίζει τοὺς τελευταίους συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεύα, γιὰ πολλοὺς ἀντιγράφει τὸν πρωτότυπο θυμὸ τοῦ Ποσειδῶνα.

Δὲν σημείωσα παρὰ μόνο μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀντιρρήσεις τῆς ὁμηρικῆς κριτικῆς γιὰ τὸ προοίμιο τῆς Ὀδύσειας. Τὸ φορτίο εἶναι βαρὺ, καὶ, ἂν εἶναι πραγματικό, μπορεῖ νὰ βουλιάξῃ τοὺς στίχους αὐτοὺς καὶ νὰ ἀκυρώσῃ τὴ δική μας ἐλπίδα ὅτι θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς χρησιμοποιήσουμε ὡς σηματοδότη τῆς ἔρευνάς μας. Παρὰ ταῦτα, ἀξίζει, νομίζω, νὰ ἐκτιμήσουμε πρῶτα μὲ κάθε δυνατὴ ἀκρίβεια τὰ δεδομένα ποὺ μᾶς προσφέρει ὁ ποιητικὸς λόγος καὶ οἱ *σιωπές*¹ τοῦ προοιμίου αὐτοῦ, καὶ ὕστερα νὰ ξαναγυρίσουμε στὰ παράπονά μας, ὅποια καὶ ὅσα θὰ μᾶς ἔμεναν ἀκόμη. Ἀντιγράφω τὸ κείμενο:

*Ἄνδρα μοι ἔνεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε·
πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω,
πολλὰ δ' ὃ γ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὄν κατὰ θυμόν,
ἀρνύμενος ἣν τε ψυχήν καὶ νόστον ἐταίρων. 5
ἀλλ' οὐδ' ὡς ἐτάρους ἐρρῦσατο, ἰέμενός περ·
αὐτῶν γὰρ σφετέρησιν ἀτασθαλίησιν ὄλοντο,
νήπιοι, οἳ κατὰ βοῦς Ὑπερίονος Ἥελίοιο
ἦσθιοι· αὐτὰρ ὃ τοῖσιν ἀφείλετο νόστιμον ἦμαρ. 10
τῶν ἀμόθεν γε, θεά, θύγατερ Διός, εἶπε καὶ ἡμῖν.*

Πρῶτα μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις:

1) Οἱ δέκα αὐτοὶ στίχοι μοιράζονται σὲ δύο πεντάστιχες περιόδους. Ἡ πρώτη ἀνοίγει μὲ τὴν ἐπίκληση τοῦ ποιητῆ πρὸς τὴ Μοῦσα· ἡ δευτέρη κλείνει

1. Γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴ λειτουργία τῆς «σιωπῆς» στὴν Ὀδύσεια, βλ. γενικὰ S. BESSLICH, *Schweigen-Verschweigen-Übergehen. Die Darstellung des Unausgesprochenen in der Odyssee*, Χαϊδελβέργη 1966. Ἡ ὥραία ὡστόσο αὐτὴ μελέτη δὲν ἐξαντλεῖ τὸ φαινόμενο σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση καὶ τὴν ποιικιλία· ἀφήνει λ.χ. ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἔρευνάς της δύο χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις *σιωπῆς*, ποὺ ἀναπτύσσονται στὰ «διάκονα» τοῦ ποιητικοῦ λόγου τῶν στ. α 1-21: ἐνωῶ τὴν παρατεινόμενη ἀναυμία τοῦ ἥρωα ἔως τὸν στ. α 20 καὶ τὴν ἀποσιώπηση τοῦ προσωπικοῦ του νόστου ἔως τὸν στ. 15.

μὲ μιά προχωρημένη παραλλαγή τῆς ἴδιας ἐπίκλησης. Οἱ δύο ἰσοσκελεῖς αὐτὲς περίοδοι ἀρμολογοῦνται συντακτικὰ μὲ τὸν ἀντιθετικὸ σύνδεσμο ἀλλὰ τοῦ στ. 6, καὶ θεματικὰ μὲ τὸ νόστον ἐταίρων τοῦ στ. 5, πού περνᾷ, στὸν ἐπόμενον στίχο, στὴν ἔκφραση οὐδ' ὡς ἐτάρους ἐρρύσατο. Τὸ νόστιμον ἡμαρ ἐξάλλου τοῦ στ. 9 μᾶς ἀνεβάζει στὸν νόστον ἐταίρων τοῦ στ. 5. Πέρα λοιπὸν ἀπὸ κάθε ἀντίρρησή μας γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ προοιμίου, ὀφείλουμε νὰ ἐκτιμήσουμε τὴ γεωμετρικὴ του ἰσορροπία.

2) Μέσα στὸ προοίμιο δύο μόνο θέματα ξεπερνοῦν τὴ γενικὴ διατύπωση, καὶ προβάλλουν συνοπτικὰ μιά συγκεκριμένη ἐπική ἱστορία, μοιρασμένα σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς δύο πεντάστιχες περιόδους. Τὸ πρῶτο βρίσκεται στὸν δεῦτερο στίχο, στὴ χρονικὴ πρόταση ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πολλέθρον ἔπερσε, καὶ δηλώνει τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο τοῦ Ὀδυσσεᾶ στὸ πάρσιμο τῆς Τροίας. Τὸ δεύτερο θέμα συμπυκνώνεται στὴν ἀναφορικὴ πρόταση οἱ κατὰ βοῦς Ὑπερίωνος Ἡελίοιο ἦσθιον, πού περιβάλλεται ἀπὸ μιά προεξαγγελτικὴ κρίση (αὐτῶν γὰρ σφετέρησιν ἀτασθαλίησιν ὄλοντο) καὶ μιά ἀποτελεσματικὴ πρόταση (αὐτὰρ ὁ τοῖσιν ἀφείλετο νόστιμον ἡμαρ) — πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας, στὸ ὁποῖο ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας ρίχνει ἰδιαίτερο βᾶρος καὶ ἐδῶ καὶ ἄλλοῦ. Τὰ δύο αὐτὰ θέματα ὑποτάσσονται τὸ καθένα τους στὸν κορμὸ καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς δύο περιόδους τοῦ προοιμίου. Ἡ ἐξάρτηση τῆς χρονικῆς πρότασης τοῦ στ. 2 δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση· ἀλλὰ καὶ τὸ δεύτερο θέμα κρεμιέται ἀπὸ τὴν πρόταση τοῦ στ. 6, ὅπου κυριαρχεῖ ἀκόμη, ὡς οὐσιαστικὸ καὶ γραμματικὸ ὑποκείμενο, τὸ δς τοῦ πρώτου στίχου, πού ξανατονίστηκε δεικτικὰ στὸν στ. 4. Ἐπομένως ὁ ἀνώνυμος ἥρωας πού ὑπόκειται στὸ δς ἀρθρώνει συντακτικὰ ὀλόκληρο τὸ προοίμιο, καὶ μόνο ὡς ἐξαρτήματα τῆς ἠθογράφησής του πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τόσο ἡ χρονικὴ πρόταση τοῦ στ. 2, ὅσο καὶ τὸ παρενθετικὸ σχόλιο τῶν 7-9. Ἔτσι περνῶ σ' ἓνα τρίτο γενικὸ σχόλιο.

3) Οἱ πιὸ βασικὲς ἀντιρρήσεις ὅσων μέμφονται τὸ προοίμιο συγκεντρώνονται στὴν παρατήρηση, ὅτι οἱ δέκα στίχοι του δὲν ὀρίζουν, μὲ συνοπτικὴ ἔστω ἀσάφεια, τὸ θεματικὸ πλαίσιο ὀλόκληρου τοῦ ἔπους· δὲν δίνουν δηλαδὴ τὶς ἀδρὲς ἐκεῖνες γραμμὲς πού θὰ συγκρατοῦσαν τὸ συνολικὸ περιεχόμενο τῆς Ὀδύσειας. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι ὀρθή, βρίσκει ὅμως τὴν ἐξήγησή της, ἂν δεχτοῦμε ὅτι σκοπὸς τοῦ προοιμίου δὲν εἶναι νὰ διαγράψῃ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔπους, ἀλλὰ νὰ ἠθογραφήσῃ¹ τὸν ἥρωα τοῦ ἔργου, καὶ μάλιστα σὲ

1. Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης (Ποιητικὴ 1459b) χαρακτήριζε τὴν Ὀδύσεια πεπλεγμένην ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν της, καὶ ἠθικὴν ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν της. Τὴν ἐφαρμογὴ αὐτοῦ τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἔπους καὶ στοὺς στ. α 1-10 ὑπογράμμισε συνοπτικὰ ὁ Κ. LEHRIS (De Arist. stud. Hom., σ. 419-430 καὶ ἰδιαίτερα 427), προσπαθώντας νὰ ξεπεράσῃ τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Bekker γιὰ τὴ θεματικὴ ἀνεπάρκεια τοῦ προοιμίου σὲ σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο

μιὰ δεδομένη χρονικὴ περίοδο καὶ σὲ μιὰ ὀρισμένη μόνο φάση τῆς δεκάχρονης περιπλάνησής του. Γιατί καὶ πῶς, αὐτὸ εἶναι τὸ ζητούμενο.

4) Ὅπως δὴ ποτε, ἂν ἡ ὑπόθεσή μας αὐτὴ εἶναι ὀρθή, τότε ἀλλάζει τὸ εἰδικὸ βᾶρος τοῦ προοιμίου. Θὰ φανῆ, ἐλπίζω, στὴ συνέχεια ἡ πορεία καὶ οἱ λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς ἠθογράφησης. Πρὸς τὸ παρὸν διαγράφω τὸ γενικὸ τῆς σχῆμα, γιὰ νὰ μπορῆ ὁ ἀναγνώστης νὰ παρακολουθήσῃ πῶς ἄνετα τὴ λεπτομερειακὴ ἀνάλυση ποὺ θὰ ἀκολουθήσῃ, καὶ νὰ δικαιολογήσῃ, ἴσως, τὴν ἔκτασή της καὶ τὴν ἐπίμονη ἐκτίμηση κάθε λέξης τοῦ ποιητῆ: Ἡ ἠθογράφηση τοῦ Ὀδυσσεύα πραγματοποιεῖται στοὺς δέκα πρώτους στίχους τοῦ ἔπους σὲ δύο συνεχόμενους κύκλους, ποὺ συμπίπτουν μὲ τῖς δύο πεντάστιχες περιόδους τοῦ προοιμίου. Ὁ πρῶτος κύκλος εἶναι μεγαλύτερος καὶ ὀρίζεται μὲ μιὰ κίνηση ποὺ μᾶς πηγαίνει ἀπὸ τὴν περιφέρεια πρὸς τὸ κέντρο του· ὁ δεύτερος εἶναι στενότερος καὶ διαγράφεται ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρειά του. Ὁ πρῶτος κύκλος ἠθογραφεῖ τὸν Ὀδυσσεύα (ἀνώνυμον ἀκόμη) σὲ σχέση μὲ τοὺς συντρόφους του (ζωντανοὺς ἀκόμη). Ὁ δεύτερος κύκλος ἠθογραφεῖ τοὺς συντρόφους (ἀφανισμένους πιά) σὲ σχέση μὲ τὸν ἀρχηγό τους (μόνον καὶ περιπλανάμενον ἀκόμη). Ὁ πρῶτος κύκλος ὀρίζει τὴν ἀφετηρία τῆς συλλογικῆς περιπλάνησης (τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ τῶν συντρόφων του)· ὁ δεύτερος τὸ τέλος αὐτῆς τῆς συλλογικῆς περιπλάνησης, καὶ ταυτόχρονα τὴν ἀρχὴ τῆς μοναχικῆς πιά περιπέτειας τοῦ Ὀδυσσεύα, αὐτῆς ποὺ θὰ τὸν φέρῃ στὸ νησί τῆς Καλυψῶς, καὶ ἀργότερα στὴ χώρα τῶν Φαιάκων καὶ στὴν Ἰθάκη.

5) Ὅταν μιλοῦμε στὴν περίπτωση αὐτῆ γιὰ ἠθογραφικὴ σκοπιμότητα τοῦ προοιμίου, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ἕναν γενικὸ κανόνα τοῦ ἔπους. Ἡ ἠθογράφηση ἑνὸς ἐπικοῦ προσώπου δὲν παίρνει ποτὲ τὴ μορφή μιᾶς ἐσωτερικῆς ψυχογραφίας· τὸ ἦθος τοῦ ἐπικοῦ προσώπου ὀρίζεται περιγραφικὰ μὲ τὴ συνοπτικὴ ἔκθεση ἐπικῶν γεγονότων ποὺ τὸ ἀφοροῦν. Τὸ μέσο γιὰ νὰ φτάσουμε ἀπὸ τὸ ἐπικὸ γεγονός στὸ ἐπικὸ πρόσωπο εἶναι ἡ ἐξειδίκευση μιᾶς γενικῆς τυπολογίας, σὲ τρόπον ὥστε αὐτὴ νὰ ἐφαρμόσῃ στὴν ἀτομικὴ μοῖρα ἑνὸς προσώπου. Τί ἐννοοῦμε μὲ τὴν ἔκφραση «γενικὴ τυπολογία» καὶ ἐξειδικευμένη ἐφαρμογὴ της, θὰ φανῆ στὴ συνέχεια, καθὼς θὰ ἀνιχνεύουμε τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη στὴν πρώτη πεντάστιχη περίοδο τοῦ προοιμίου.

ὀλοκλήρου τοῦ ἔπους. Ἡ ἑρμηνευτικὴ ὁμῶς αὐτὴ σκοπιὰ τοῦ Lehrs ἀγνοήθηκε, καθὼς τὸ βᾶρος τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τὸ ἔπαιρναν ἐπάνω τους οἱ ἀναλυτικοί. Ἀκόμη καὶ ὁ SCHADEWALDT (ἔ.ξ. σ. 868), ἐνῶ δέχεται ὅτι οἱ στ. α 1-5 συστήνουν «den 'Mann' heraus, dessen Nostos das Gedicht erzählen will, und charakterisieren diesen 'Mann' mit kurzen Strichen», ἀπορρίπτει αὐθαίρετα τὸν ἠθογραφικὸ χαρακτήρα τῶν στ. α 6-9 γράφοντας: «Dabei geht es nicht etwa darum, Odysseus als den für seine Mannschaft besorgten Führer hinzustellen».

Ἡ γενικὴ τυπολογία τῶν στίχων α 1 - 5

Ἄν ἀγνοήσουμε πρὸς στιγμήν στὴν πρώτη πεντάστιχη περίοδο τὸ ἀμφισβητούμενο σημασιολογικὰ ἐπίθετο *πολύτροπος*, τῆ χρονικὴ πρόταση τοῦ στ. 2 *ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν*, ποὺ δηλώνει τὴν παραδοσιακὴ ταυτότητα τοῦ ἀνώνυμου ἀκόμη ὑποκειμένου της, καὶ — γιὰ διαφορετικούς, ὅπως θὰ δοῦμε, λόγους — τὸν στ. 5, τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα τῆς περιόδου μᾶς ἀνάγουν στὴ γενικὴ τυπολογία τῶν Νόστων, καὶ μάλιστα στὴ συνοπτικὴ ἐκδοσὴ της, ὅταν αὐτὴ ἐκφράζῃ ἐμπειρίες τῶν ἐπικῶν προσώπων, καὶ ὅχι ὅταν ἀναλύῃ περιγραφικὰ τὶς περιπέτειες τῆς μετατρωικῆς τους δράσης. Ὅπως δὴποτε, γιὰ τὴν ἀναλυτικὴ ἢ συμπυκνωμένη αὐτὴ τυπολογία τῶν Νόστων, δὲν ἔχουμε σήμερα κανένα ἄλλο ποιητικὸ κείμενο στὰ χέρια μας ἔξω ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ὀδύσεια, ποὺ περιέχει ὡστόσο, πέρα ἀπὸ τὸ μεγάλο καὶ κύριο δεῖγμα τῆς περιπλάνησης καὶ τοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσεῆ, καὶ ἄλλα ὁμόλογα, μικρότερα δείγματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ· ἐνοῶ τοὺς ὑποταγμένους στοὺς συνθετικοὺς σκοποὺς τοῦ ἔπους ἐλάσσονες νόστους τοῦ Νέστορα, τοῦ Μενέλαου ἢ καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονα ἀκόμη. Οἱ νόστοι αὐτοί, ποὺ ἐξαγγέλλονται συνοπτικὰ στοὺς στ. α 11-12 καὶ ἀναλύονται περιγραφικὰ στὶς ραψωδίες γ - δ, ἀποτελοῦν ἓνα μέτρο σύγκρισης γιὰ τὸν νόστο τοῦ ἴδιου τοῦ Ὀδυσσεῆ. Ταυτόχρονα μᾶς προσφέρουν βοηθητικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς γενικῆς τυπολογίας ποὺ συγκρατεῖ καὶ τοὺς στ. α 1-5. Ἄλλὰ καὶ τοῦ Ὀδυσσεῆ ἢ μετατρωικῆ μοῖρα, ἔτσι ὅπως τὴν ἀκοῦμε νὰ ἀναπτύσσεται μέσα στὸ ἔπος, δὲν ἀγνοεῖ φυσικὰ τὴ γενικὴ αὐτὴ τυπολογία.

Γιὰ νὰ καταλάβῃ ὁ ἀναγνώστης πόσο ἀναγκαῖα εἶναι ἡ ἀναγωγὴ αὐτῆ, θυμίζω τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ D. Page καὶ τοῦ W.J. Woodhouse¹ γιὰ τὸν στ. α 3: ποῖα εἶναι — ρωτοῦν — τὰ *πολλῶν ἀνθρώπων ἄστεα*, ποὺ εἶδε καὶ γνώρισε στὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς του ὁ Ὀδυσσεῆς; Ἄν ἐξαίρεσουμε, λένε, τὴ χώρα τῶν Κικόνων (ποὺ πέφτει οὐσιαστικὰ ἔξω ἀπὸ τὶς καθαρά θαλασσινὲς περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεῆ), μόνο ἡ πόλις τῶν Φαιάκων προσφέρει πραγματικὸ περιεχόμενον στὴ λέξη *ἄστεα* τοῦ στ. α 3. Γιὰ νὰ ξεπεράσῃ μάλιστα ὁ Woodhouse τὴν ἀντίφαση αὐτῆ, δὲν διστάζει νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι οἱ πραγματικὲς περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσεῆ, ποὺ ἦταν γνωστὲς στὴν τότε παράδοση, παραγνωρίστηκαν γιὰ χάρη πολλῶν λαϊκῶν ἀντιλήψεων καὶ μύθων, μὲ τὶς ὁποῖες φορτίζεται ὁ ἥρωας τῆς Ὀδύσειας, καὶ μὲ τὶς ὁποῖες ἀπὸ τότε συνδέθηκε τὸ ὄνομά του. Σὲ μὴν ἀνάλογη «σύγχυση» φτάνει ὁ W. B. Stanford², προσπαθώντας νὰ ὀρίσῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ *πλάγχθη* στὸν στ. α 2, δίχως τὴ βοήθεια τῆς τυπολογικῆς γλώσσας τοῦ ἔπους, ἐκεῖ ποὺ ἐκφράζει αὐτὴ ἀνάλογο περιεχόμενον.

Τὴν ὀρθὴ ὡστόσο κατεύθυνση τὴν εἶχαν ὑποδείξει ἀπὸ καιρὸ οἱ Ameis - Henze, γράφοντας στὸ ἐρμηνευτικὸ παράρτημα τῆς ἐκδόσεώς τους³: «Der Begriff "weitherumgekommen sein" (*πολλῶν bis ἄστεα*) wird sonst in epischer Formel mit *πολλὰ βροτῶν ἐπὶ ἄστεα* bezeichnet : ο 492, η 63, τ 170, ψ 267, auch ι 128. Wie *νόον ἔγνων* zu verstehen

1. The Composition of Homers Odyssey, Ὁξφόρδη²1969, σ. 25-27.

2. The Odyssey of Homer, ἀνατύπωση 1967, τόμ. I, σ. 207.

3. ἔ.ἀ. σ. 7. Δὲς καὶ K. LEHRS, ἔ.ἀ.

sei, zeigt die von Odysseus selbst wiederholt angewendete Formel : ζ 121, θ 256, ι 176, ν 202...». Πράγματι τὰ χωρία αὐτά, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ κάποια ἄλλα, δὲν ὑποβαστάζουν τὸ περιεχόμενον μόνον τοῦ στ. α 3, ἀλλὰ προσφέρουν τὸ τυπολογικὸ βᾶθος ὁλόκληρης τῆς πρότασης ὅς μάλα πολλά ... ἔγνω. Θὰ ἀρχίσουμε ἐν τούτοις καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὸν στ. α 3.

1) Ἡ τυπολογία ποῦ συγκρατεῖ τὸν στ. 3 δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἄμεση σχέση με τοὺς τραϊκοὺς Νόστους. Πιὸ πολὺ ἀνάγεται στὸ ἦθος καὶ τὶς διηγημένους ἐμπειρίες πρῶτων θαλασσοπόρων, ποῦ συνδυάζοντας τὸ κέρδος με τὴν περιέργεια ἀνοῖξαν τὸ δρόμο γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἰωνικὴ ἱστορίῃ¹. Τὰ θεματικὰ καὶ ἐκφραστικὰ σπέρματα αὐτῆς τῆς τυπολογίας βρίσκονται στὴν Κυκλώπεια. Γιὰ νὰ ξεκαθαρίσῃ ἐκεῖ ὁ Ὀδυσσεύς τὸ νόημα καὶ τὸ λόγο τῆς ἀπομόνωσης καὶ τῆς ἀγριότητος τῶν Κυκλώπων, σχολιάζει:

οὐ γὰρ Κυκλώπεσσι νέες πάρα μιλτοπάροιοι, ι 125
οὐδ' ἄνδρες νηῶν ἐνὶ τέκνονες, οἳ κε κάμοιεν
νηας εὐσσέλμους, αἷ κεν τελείοιεν ἕκαστα
ἄστε' ἐπ' ἀνθρώπων ἰκνεύμεναι, οἳά τε πολλὰ
ἄνδρες ἐπ' ἀλλήλους νηυσὶν περόωσιν θάλασσαν.

Τὴν ὑπερβασὴ τῆς ὠμῆς χρησιμοθηρίας, τὴ συμπλήρωσή της με τὴν περιέργεια καὶ τὸ ἐθνογραφικὸ, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ἐνδιαφέρον, τονίζουν κάποιοι ἄλλοι στίχοι τῆς ἑνάτης ραψωδίας, ποῦ προσθέτουν στὰ δύο παραπάνω θέματα (στὴ θαλασσινὴ ἐπικοινωνία καὶ στὰ ἄστεα ἀνθρώπων) ἕνα τρίτο τώρα: τὸν νόον. Μιλᾷ πάλι ὁ Ὀδυσσεύς καὶ ἐξηγεῖ στοὺς συντρόφους του γιὰτί θέλει νὰ πατήσῃ τὴ χώρα τῶν Κυκλώπων:

ἐλθὼν τῶνδ' ἀνδρῶν πειρήσομαι, οἳ τινές εἰσιν, ι 174
ἢ ῥ' οἷ γ' ὑβρισταί τε καὶ ἄγριοι οὐδὲ δίκαιοι,
ἦε φιλόξενοι, καὶ σφιν νόος ἐστὶ θεουδῆς.

Ἄν τὸ πρῶτον χωρίον τῆς Κυκλώπειας στηρίζῃ τυπολογικὰ τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον τοῦ α 3, τὸ δεύτερον αὐτὸ χωρίον (ποῦ ἐπαναλαμβάνεται ἐξἄλλου πολλὰς φορὰς μέσα στὴν Ὀδύσεια: ζ 121, ν 200, θ 557 κτλ.) ὀρίζει τὸ περιεχόμενον τοῦ νόον ἔγνω².

1. Πρβ. καὶ: WILAMOWITZ, *Homerische Untersuchungen*, Βερολίνο 1884, σ. 20, καὶ R. MERKELBACH, *Untersuchungen zur Odyssee*, Μόναχο 1951, σ. 158 σημ. 4. "Οτι πλάι στὸν «τραϊκὸν» Ὀδυσσεύα, καὶ ἴσως ναρτίτερα ἀπὸ αὐτόν, κάνει τὴν ἐμφάνισή του καὶ ὁ «θαλασσινός» Ὀδυσσεύς (μ' αὐτόν, ἴσως, συνδέεται καὶ ἡ πρώτη, νοβελιστικὴ ἔκδοσι τοῦ νόστου του, ποῦ ὑπόκειται καὶ στὴν Ὀδύσεια), ὑπογραμμίστηκε ἤδη στὸ δεύτερον μέρος αὐτῆς τῆς ἔρευνας: Ἀναζήτησις καὶ Νόστος τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν στὴν ἐσωτερικὴν ἀναζήτησις, Ἑλληνικά 22 (1969) 53 κ.έ.

2. Ἡ λέξις ἐπομένως νόος ἀνήκει στὴν τυπικὴ φρασεολογία τῆς παλαιᾶς θαλασσινῆς

2) Ὡς τώρα εἴμαστε ἀκόμη ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ τρωικοῦ Νόστου (ἐννοῶ θεματικά καὶ φραστικά, ἀφοῦ οἱ στίχοι αὐτοὶ ποῦ εἶδαμε ἀνήκουν στὴν Ὀδύσεια καὶ συναποκομίζουν τὸ γενικὸ ἐπικό της ἤθος). Ἡ γέφυρα ποῦ μᾶς περνᾷ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ θαλασσινὴ περιπέτεια στὸν ἐπικό νόστο, πιστεύω πὼς εἶναι τὸ ρῆμα *πλάζομαι* καὶ τὰ συνώνυμά του. Σὲ στίχους λ.χ. ὅπως οἱ 0491-2, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς ἀντιπαρθέτει στὸν Εὐμαιο τὴ δική του, μετέωρη ἀκόμη, μοῖρα πρὸς τὴν ἥσυχη πιά καὶ δίχως μεγάλες ἐγνοίες ζωὴ τοῦ καλοῦ χοιροβοσκοῦ:

*αὐτὰρ ἐγὼ γε
πολλὰ βροτῶν ἐπὶ ἄστε' ἀλώμενος ἐνθάδ' ἰκάνω.*

Ἡ ὅπως ὁ Εὐμαιοσ συνοψίζει στὸ ξ 42-43 τὰ βάσανα καὶ τὸν πόνο τοῦ ἀφέντη του, ποῦ τὸν φαντάζεται ἀκόμη μακριὰ — ἴσως καὶ ἀφανισμένον — μπροστὰ στὸν ἀγνώριστο Ὀδυσσεᾶ ποῦ τὸν ἀκούει:

*αὐτὰρ κείνος ἐελδόμενός που ἐδωδῆς
πλάζετ' ἐπ' ἄλλοθρόων ἀνδρῶν δῆμόν τε πόλιν τε,
εἴ που ἔτι ζῶει καὶ ὄρᾳ φάος ἠελίοιο.*

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ ἡ θαλασσινὴ περιπλάνηση χάνει τὸν χρηστικὸ ἢ ἐρευνητικὸ της χαρακτήρα, ποῦ ἀναγνωρίσαμε στοὺς στίχους τῆς Κυκλώπειας, καὶ γίνεται ἡ ἀντίρροπη δύναμη τοῦ νόστου, ἡ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ τονίζεται διαφοροετικά¹. Στὴ θέση τοῦ κέρδους καὶ τῆς γνώσης ἔρχονται τώρα τὰ βάσανα: τὰ πάθεα καὶ τὰ ἄλγεα. Ἔτσι συνοψίζει τὴ δική του περιπλάνηση ὁ Μενέλαος στὸ δ 81:

ἦ γὰρ πολλὰ παθὼν καὶ πόλλ' ἐπαληθεῖς²

Ἔτσι φαντάζεται τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεᾶ ὁ Εὐμαιοσ στὸ ο 176:

ὥς Ὀδυσσεὺς κακὰ πολλὰ παθὼν καὶ πόλλ' ἐπαληθεῖς

περιπέτειας, καὶ δὲν βλέπω τὸ λόγο γιατί πρέπει νὰ δεχτοῦμε (ὅπως τὸ κάνουν οἱ Wilamowitz καὶ Merkelbach) τὴ γραφὴ νόμον ἔγνω τοῦ Ζηνοδότου γιὰ τὸν στ. α 3, ποῦ μᾶς κατεβάζει ἀναγκαστικὰ στὸν 7. αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς ἰωνικῆς ἐπιστήμης καὶ λογογραφίας. Κι ἂν τὰ ἄστεα ἀνθρώπων καὶ ὁ νόος ἀποτελοῦν τυπικὰ ἐκφραστικὰ στοιχεῖα στὶς διηγήσεις τῶν πρώιμων θαλασσοπόρων, ἡ ἐμφάνισή τους καὶ στὴν Ὀδύσεια δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὸ σχολαστικὸ ἐρώτημα: ποιά εἶναι τὰ πολλῶν ἀνθρώπων ἄστεα ποῦ εἶδε καὶ γνώρισε; ὁ ἥρωας μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἔπους; ἴσως πρόκειται, γιὰ μιὰ τυπικὴ θεματογραφία καὶ γλώσσα, ποῦ πέρασε στὴν ποίηση τῶν τρωικῶν Νόστων ἀπὸ τὴν ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία μαζί μὲ τὸν νοβελιστικὸ Ὀδυσσεᾶ.

1. Πρβ. τοὺς στ. α 11-12. Γιὰ τὸ νόημα αὐτοῦ τοῦ δίστιχου καὶ τίς σοφιστικὲς ἀντιρρήσεις τοῦ Bekker («Sie sagen fast nicht mehr als dass die dem Untergang entgangen sind, die dem Untergang entgangen sind»), βλ. ὅσα γράφει ὁ LEHRs, ξ.δ. σ. 424.

2. Πρβ. καὶ ο 401, τ 170, ψ 266-267.

Ἔτσι ἡ θάλασσα γίνεται τώρα πόντος στὰ λόγια τῆς Κίρκης, καθὼς ἀπαριθμεῖ στὸν Ὀδυσσεύα καὶ τοὺς συντρόφους του τὰ περασμένα τους βάσανα, καὶ τοὺς καλεῖ νὰ τὰ ξεχάσουν (κ 457-459):

*μηκέτι νῦν θαλερὸν γόον ὄρνυτε· οἶδα καὶ αὐτὴ
ἡμὲν ὄσ' ἐν πόντῳ πάθειτ' ἄλγεα ἰχθυόεντι,
ἦδ' ὄσ' ἀνάροισι ἄνδρες ἐδηλήσαντ' ἐπὶ χέρσου¹.*

Ἐνωμένα ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα (θάλασσινη περιπέτεια, γνώση, πάθη, στὸ πλαίσιο ἑνὸς ἀσυντέλεστου ἀκόμη νόστου) τὰ προφέρει ὁ Ἀλκίνοος στὸν Ὀδυσσεύα, παρακινώντας τον στὸ θ 572-578 νὰ ἀρχίσῃ τὴ μακρὰ του ἀφήγηση.

3) Ἡ περιπλάνηση τοῦ πολεμιστῆ ποὺ ἐπιστρέφει στὸν τόπο του, οἱ περιπέτειές του καὶ οἱ παραδαρμοὶ του στὴ θάλασσα, δὲν προβάλλονται μέσα στὸ ἔπος ὡς ἀυθαίρετο ἢ, ἔστω, ὡς φυσικὸ μόνο γεγονός· συμπλέκονται μὲ κάποιο κρίμα τοῦ ἥρωα, μὲ κάποιο σφάλμα του ποὺ προκάλεσε τὴν ὀργὴ ἑνὸς θεοῦ. Πίσω ἀπὸ τὸν πολυπλάνητο νόστο τῶν μεγάλων ἐταίρων τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας βρίσκεται πάντα ἡ ἐνοχὴ τοῦ ἥρωα καὶ ἡ συνακόλουθη τιμωρία τοῦ θεοῦ. Ἡ Ἰλίου Πέρις, ποὺ περιέγραφε τὴν ἄλωση τῆς Τροίας, ἐπέμενε καὶ στίς ἀσέβειες τῶν Ἑλλήνων (τοῦ Νεοπτόλεμου, τοῦ Αἴαντα—τοῦ γιοῦ τοῦ Ὀϊλέα—, τοῦ ἴδιου τοῦ Ὀδυσσεύα), ποὺ ἐπέσυραν μὲ τίς πράξεις τους τὴν ὀργὴ τῆς Ἀθηναῆς καὶ τοῦ Δία. Ἡ περιλήψη τοῦ ἔπους στὴ Χρηστομάθεια τοῦ Πρόκλου κλείνει μὲ τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴ φράση: *ἔπειτα ἀποπλέουσιν οἱ Ἕλληνες, καὶ φθορὰν αὐτοῖς ἢ Ἀθηναῖα κατὰ τὸ πέλαγος μηχανᾶται²*. Πῶς διεξοδικὰ περιγράφει τὴν ἀρχὴ τοῦ κακοῦ ὁ Νέστωρ στὸ γ 130 κ.έ.

*αὐτὰρ ἐπεὶ Πριάμοιο πόλιν διεπέραμεν αἰπὴν,
βῆμεν δ' ἐν νήεσσι, θεὸς δ' ἐκέδασσεν Ἀχαιοὺς,
καὶ τότε δὴ Ζεὺς λυγρὸν ἐνὶ φρεσὶ μῆδετο νόστον
Ἀργεῖοις.*

Αὐτὴ εἶναι ἡ τυπολογία γιὰ τὸν λυγρὸν νόστον ὅλων τῶν Ἀχαιῶν ἀνάλογα προβάλλει τὸ πρόσωπο τοῦ τιμωροῦ θεοῦ πίσω ἀπὸ τὸν πολυπλάνητο νόστο καὶ κάθε συγκεκριμένου ἥρωα. Ὁ Μενέλαος καθηλώνεται στὴν Αἴγυπτο, γιατί, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, δὲν πρόσφερε στοὺς θεοὺς τίς ἀρμόδιες θυσίες (δ 351 κ.έ.). Ὁ Αἴας πληρώνει τὴ μεγαλαυχία του μὲ οἰκτρὸ θάνατο· συντρίβει τὸ καρᾶβι του καὶ τὸν ἴδιο ὁ Ποσειδῶνας μ' ἕναν τεράστιο βράχο (δ 449-511). Στὴν περίπτωση τοῦ Ὀδυσσεύα, τὸ ἐναρκτήριο δίστιχο τοῦ ἔπους δὲν φανερώνει ἀμέσως τὴ θεϊκὴ αἰτία τῆς δεκάχρονης περιπλάνησης τοῦ ἥρωα· γιὰ πρώτη

1. Ὁ στ. κ 459, εἰπωμένος ἀπὸ τὴν Κίρκη, προϋποθέτει τὰ προηγούμενα ἐπεισόδια τοῦ Κύκλωπα καὶ πῶς πολὺ τῶν Λαιστρυγόνων.

2. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν Νόστων στὴν περιλήψη τοῦ Πρόκλου.

φορά τὸ ὄνομα τοῦ θυμωμένου Ποσειδάωνα ἀκούγεται στὸ α 20. Μιλώντας ὅμως λίγο πιὸ κάτω ὁ Δίας (α 74-75) μετατρέπει τὴν παθητικὴ σύνταξη τοῦ προοιμίου σὲ ἐνεργητικὴ, καὶ συνενώνει ἔτσι τὸ τυπικὸ ρῆμα πλάζω μὲ τὸ ὄνομα τοῦ τιμωροῦ θεοῦ:

ἐκ τοῦ δὴ Ὀδυσσῆα Ποσειδάων ἐνοσίχθων
οὔ τι κατακτείνει, πλάζει δ' ἀπὸ πατρίδος αἴης¹.

Ὡς ἐδῶ φάνει ἡ γενικὴ τυπολογία τῶν Νόστων ποῦ συγκρατεῖ τὴν πρώτη πεντάστιχη περίοδο τοῦ προοιμίου. Ἐξαιτίας τῆς δὲν χάνουν βέβαια οἱ στίχοι αὐτοὶ τὸ εἰδικὸ τους βάρος· ἀντίθετα ὁ ἀσυντέλεστος ἀκόμη νόστος τοῦ Ὀδυσσέα ἐντάσσεται μὲ τὴν τυπολογία αὐτὴ στὸ εὐρύτερο, συγγενικὸ του πλαίσιο (στοὺς νόστους δηλαδὴ τῶν ἡρώων τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας) καὶ στηρίζεται σ' ἓνα ἀκόμη πιὸ πλατὺ βᾶθρο (στὶς ἀφηγήσεις ποῦ μυθοποιοῦσαν ἐμπειρίες τῶν πρώιμων θαλασσοπόρων). Ἐξάλλου ἡ γενικὴ τυπολογικὴ γλώσσα ἀποτελεῖ ὄργανο στὰ χέρια τοῦ ποιητῆ, γιὰ νὰ φτάσῃ στὴν ἐξειδικευμένη ἔκφραση. Αὐτὴν θὰ ἐκτιμήσουμε στὴ συνέχεια.

Ἡ ἐξειδικευμένη γλώσσα τῶν στ. α 1 - 5

Τὰ στοιχεῖα ποῦ πρέπει νὰ μελετηθοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ χωρίζονται σὲ δύο ομάδες: στὴν πρώτη ἀνήκουν τὰ παραλειπόμενα τῆς προηγούμενης ἐνότητας (τὸ ἐπίθετο *πολύτροπος*, ἡ χρονικὴ πρόταση *ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν*, καὶ ὁ στ. 5)²· στὴ δευτέρη τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς περιόδου, κατὰ τὸ μέτρο ποῦ ἐξειδικεύουν κι αὐτὰ τὴ γενικὴ τυπολογία τῶν Νόστων καὶ τὴν ἐφαρμόζουν στὴν εἰδικὴ περίπτωσή τοῦ Ὀδυσσέα.

1) Τὸ ἐπίθετο *πολύτροπος* σκανδάλισε ἤδη τοὺς Ἀλεξανδρινούς γραμματικούς³, ποῦ δὲν ἦταν διατεθειμένοι, μὲ τὴν ἠθικολογία ποῦ τοὺς χαρακτηρίζε κάποτε, νὰ δοῦν στὸν πρώτο κίβλας στίχο τοῦ ἔπους ἓνα χαρακτηρισμὸ τοῦ

1. Πρβ. καὶ π 63-64.

2. Ὄταν μιλοῦμε στὴν περίπτωσή αὐτὴ γιὰ ἐξειδικευμένη γλώσσα, δὲν ἐννοοῦμε βέβαια μιὰ πρωτότυπη καὶ ἐφευρημένη ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσειας φρασεολογία. Ὅ,τι διακρίνει τὰ ἐκφραστικὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἐξειδικευμένης γλώσσας ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τῆς περιόδου, ποῦ τὰ ἀποδώσαμε σὲ μιὰ γενικὴ τυπολογία, εἶναι ὅτι τὰ πρῶτα συνάπτονται ἄμεσα καὶ ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσέα (τὸ *πολύτροπος* λ.χ. καὶ τὸ ἐξαγόμενο τῆς χρονικῆς πρότασης τοῦ στ. 2 *πτολίεθρος*), ἐνῶ τὰ δευτέρα καλύπτουν κάθε περίπτωσή Νόστου. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ ποιητῆ βρίσκεται, ὅπως θὰ δοῦμε, στὸν τρόπο ποῦ ἐπιλέγει καὶ συμπλέκει τὰ παραδοσιακὰ, γλωσσικὰ καὶ θεματικὰ, στοιχεῖα (τῆς πρώτης ἢ τῆς δευτέρας κατηγορίας), στὸν τρόπο ποῦ ἐξατομικεῖ μιὰ γενικὴ ἢ εἰδικὴ τυπολογία, καὶ τὴ χρησιμοποιεῖ, γιὰ νὰ ἠθογραφήσῃ τὸν Ὀδυσσέα τοῦ δικοῦ του ἔπους, ποῦ δὲν συμπίπτει βέβαια ὁλότελα μὲ τὸν Ὀδυσσέα τῆς προοδυσσειακῆς, προεπικῆς καὶ ἐπικῆς παράδοσης.

3. Πρβ. τὰ ἀρχαῖα Σχόλια καὶ τὸν Εὐστάθιο.

τὸν δαμάση. Ἀνάλογα λοιπὸν πρωτεϊκὴ ἀναγνωρίζει καὶ ἡ Κίρκη ἐδῶ τῆ φύση τοῦ Ὀδυσσεά, ἀφοῦ ὁ ἥρωας κατόρθωσε νὰ ξεφύγῃ καὶ νὰ μὴν τὸν πιάσουν τὰ μαγικὰ βοτάνια τῆς μάγισσας, ποὺ σκοπὸ εἶχαν τὴ μεταμόρφωσή του σὲ ζῶο. Πολύτροπος στὴν περίπτωσή αὐτὴ σημαίνει ἐκεῖνον ποὺ ξέρει πολλοὺς δρόμους καὶ τρόπους γιὰ νὰ ξεφύγῃ τὸ κακό, ἢ νὰ πετύχῃ σὲ κάποιον σκοπὸ του. Τὴν ἰκανότητα αὐτὴ τὴν ἔχει ὁ Ὀδυσσεύς ἀπὸ γεννησιμιοῦ του· τοῦ τὴν κληροδότησε ὁ παππούς του Αὐτόλυκος, ποὺ κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του τὴν πῆρε ἀπὸ τὸν Ἑρμῆ, τὸ μυθικὸ ἀρχέτυπο κάθε πονηριᾶς καὶ κλεπτοσύνης. Δὲν εἶναι τυχαῖο ἀσφαλῶς ὅτι ἡ λέξις πολύτροπος ξαναγυρνᾷ δύο ἀκόμη φορές σὲ ἐπικὸ πλαίσιο, ὡς τυπικὴ ταυτότητα τοῦ ἴδιου τοῦ Ἑρμῆ: Στὸν ὁμώνυμο ὕμνο διαβάζουμε:

καὶ τότε ἐγένετο παῖδα πολύτροπον, αἰμυλομήτην 13

καὶ παρακάτω:

νῦν δ' ἄγε μοι τόδε εἰπέ, πολύτροπε Μαιάδος νιέ. 439

Δὲν ὑπάρχει, νομίζω, καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ὁ πολύτροπος Ὀδυσσεὺς τῆς δέκατης ραψωδίας στὴν Ὀδύσεια εἶναι τὸ πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ θεοῦ Ἑρμῆ, ὁ κληρονόμος τῆς πανουργίας τοῦ παπποῦ του Αὐτόλυκου¹,

ὃς ἀνθρώπους ἐκέκαστο τ 395
κλεπτοσύνη θ' ὄρκω τε· θεὸς δέ οἱ αὐτὸς ἔδωκεν
Ἑρμείας.

Ἡ ἀναγωγή τοῦ πολύτροπου Ὀδυσσεά στὸν πολύτροπο Ἑρμῆ φαίνεται καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλη λεπτομέρεια τῶν στ. κ 329-331 ποὺ συζητοῦμε. Ξέρω πόσο εἶναι ἀθέμιτο νὰ ὑποκαθιστᾷ κανεὶς τὴν ποιητικὴν μὲ τὴ φυσικὴ πραγματικότητα²· ἐδῶ ὅμως ὁ πειρασμὸς εἶναι μεγάλος, καὶ μποροῦμε γιὰ μιὰ μόνο φορὰ νὰ ἐφαρμόσουμε αὐτὴ τὴ μέθοδο, δίχως νὰ μᾶς ξεφεύγῃ ὁ σχολαστικὸς συνήθως χαρακτηρισμός της. Δηλαδή: στὸ εὐρύτερο σκηρικὸ πλαίσιο, μέσα στὸ ὁποῖο βρίσκονται οἱ στ. κ 329-331, ὁ Ἑρμῆς προειδοποιεῖ τὸν Ὀδυσσεά γιὰ τὶς μαγικὲς, μεταμορφωτικὲς ἰκανότητες τῆς Κίρκης, καὶ τοῦ προμηθεύει τὸ μῶλυ, γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ὁ ἥρωας ὡς ἀντιφάρμακο στὰ φαρμάκια τῆς μάγισσας. Ὅταν ἀκοῦμε λοιπὸν τὸν ποιητὴ νὰ λέῃ ὅτι ὁ ἴδιος αὐτὸς θεὸς εἶχε εἰδοποιήσῃ κάποτε καὶ τὴν Κίρκη γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἄφιξή στὸ νησί της τοῦ πολυτρόπου Ὀδυσσεά, εἶναι βῆανυστος σχολαστικισμὸς νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὸς ἐπίσης χαρακτήρισε

1. Δὲς καὶ Δ.Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, Ἑλληνικά 22 (1969) 22 κέ.

2. Τὰ ἀτοπήματα μιᾶς τέτοιας ἀβόαιρετης ἐναλλαγῆς τὰ ἐπισημαίνει εὐστοχα ὁ Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΑΝΗΣ, Dichterische Gestalten und wirkliche Menschen bei Homer, Festschrift für W. Schadewaldt zum 15. März 1970, σ. 51-64.

κιάλας πρῶτος τὸν Ὀδυσσεά πολύτροπον, καὶ τὰ δικά του λόγια ξαναφέρνει τῶρα στὴ μνήμη τῆς ἡ Κίρκης;

Ὁ στ. κ 330 καὶ τὰ δύο χωρία ἀπὸ τὸν ὁμηρικὸ ὕμνο στὸν Ἑρμῆ δείχνουν ποιά σημασία πρέπει νὰ δώσουμε στὸ ἐπίθετο πολύτροπον καὶ στὸν ἐναρκτήριο στίχο τῆς Ὀδύσειας: ἠθιογραφώντας στὸ προοίμιο ὁ ποιητὴς τὸν κεντρικὸ ἥρωα τοῦ ἔπους, καταθέτει ὡς πρῶτο χαρακτηρισμὸ τοῦ Ὀδυσσεά τὴν πιὸ τυπικὴ καὶ παραδοσιακὴ του ιδιότητα: τὴν πανουργία καὶ τὴν εὐστροφία του, τὴν ἱκανότητά του νὰ μεταβάλλεται καὶ νὰ ἀλλάζῃ στὴν ἀνάγκη ταυτότητα¹. Γιὰ τὴν ἱκανότητα αὐτὴ τοῦ Ὀδυσσεά ὑπάρχουν στὴν Ἰλιάδα καὶ στὴν Ὀδύσεια καὶ ἄλλα δηλωτικὰ τυπικὰ ἐπίθετα (πολύμητις, πολυμήχανος, κερδαλέος, ἐπίκλοπος κτλ.): ἐδῶ, στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους, ὁ ποιητὴς διαλέγει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ὁμόλογα ἐπίθετα τοῦ Ὀδυσσεά τὸ πολύτροπος, μιὰ λέξη ἀξιολογικὰ οὐδέτερη καὶ σημασιολογικὰ κάπως ἀσαφῆ, γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν πυρηνικὴ (προσπικὴ καὶ πρωτοεπικὴ) φύση τοῦ ἥρωά του μὲ τέτοιον ὅμως τρόπο, ὥστε πιὸ πολὺ νὰ γεννᾷ τὴν ἀπορία τῶν ἀκροατῶν του καὶ λιγότερο νὰ προκαλῆ τὴν ἠθικὴ τους κρίση. Ἡ συνέχεια ἐξάλλου τοῦ ἔπους — καὶ τοῦ προοιμίου — θὰ δείξῃ καθαρὰ τὴ μετατροπὴ τῆς πανάρχαιης αὐτῆς πονηριάς τοῦ Ὀδυσσεά σὲ ἐπικὴ καὶ ὀδυσσειακὴ ἀρετὴ².

Ὅπως δὴποτε, ὅσο σπάνιο ἢ διαφορῶμενο κι ἂν εἶναι τὸ ἐπίθετο πολύτροπος, πρέπει νὰ θεωρηθῆ γιὰ τὸ ἦθος τοῦ Ὀδυσσεά λέξη-κλειδί, ὅχι μόνο γιὰτὶ συνενώνει νοηματικὰ δύο ἀπὸ τὰ πιὸ συχνὰ καὶ τὰ πιὸ τυπικὰ ἐπίθετα τοῦ Ὀδυσσεά μέσα στὸ ἔπος, καὶ εἰδικότερα στὴν Ὀδύσεια (ἐννοῶ τὰ πολυμήχανος καὶ πολύμητις), ὅσο γιὰτὶ τὸ πρῶτο συνθετικὸ του, τὸ πολὺς, σηματοδοτεῖ τὸ κυριότερο καὶ ἀτομικότερο χαρακτηριστικὸ τῆς φύσης τοῦ ἥρωα.

Τὸ ἐπίθετο πολύτροπος δηλαδὴ ἀνήκει σὲ μιὰν ἀλυσίδα συνθέτων, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀποκλειστικὰ ἢ κατ' ἐξοχὴ γιὰ τὸν Ὀδυσσεά. (Ἐνα μέρος τῆς στατιστικῆς ποὺ ἀκολουθεῖ στηρίζεται σὲ ἀνάλογα δεδομένα μιᾶς μικρῆς, ἀλλὰ πολὺ χρήσιμης μελέτης τοῦ Stanford³: τὰ ὑπόλοιπα εἶναι δικά μου). Ὑπάρχουν ὀκτώ σύνθετα τοῦ πολὺς μέσα στὴν Ἰλιάδα καὶ στὴν Ὀδύσεια, ποὺ ἀποτελοῦν ἰδιοκτησία τοῦ Ὀδυσσεά: πολύαινος (τρεῖς φορές στὴν Ἰλιάδα καὶ μία στὴν Ὀδύσεια): πολυμήχανος (ἑπτὰ φορές στὴν Ἰλιάδα καὶ δεκαεπτὰ στὴν Ὀδύσεια): πολύτλας (πέντε φορές στὴν Ἰλιάδα καὶ τριάντα ἑπτὰ στὴν Ὀδύσεια): πολύτροπος (δύο φορές στὴν Ὀδύσεια): πολυκερδῆς (=νόστος τοῦ Ὀδυσσεά, μιὰ φορά στὴν Ὀδύσεια): πολυκηδῆς (=νόστος τοῦ Ὀδυσσεά, δύο φορές στὴν Ὀδύσεια): τὸ οὐσιαστικὸ

1. Πρβ. καὶ MARCEL DETIENNE et JEAN-PIERRE VERNANT, La mētis d'Antiloque, Revue des Études Grecques 80 (1967) 68-83, καὶ ἰδιαίτερα 77 καὶ 82-83. Ἐπίσης καὶ τὴ συνέχεια τῆς ἔρευνάς τους στὸ ἴδιο περιοδικό: La mētis du renard et du poulpe, 82 (1969) 291-371, καὶ ἰδιαίτερα 307-308.

2. Πρβ. καὶ Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, Ἑλληνικά 22 (1969) 25-34.

3. W. B. STANFORD, Homers Use of personal *πολυ-* compounds, Classical Philology 45 (1950) 108-110.

πολυκερδείη (μία φορά στην 'Οδύσσεια για τὸν 'Οδυσσεύα) καὶ τὸ ἐπίρρημα *πολύπικρα* (μία φορά στην 'Οδύσσεια σὲ ρῆμα μὲ ὑποκ. τὸν 'Οδυσσεύα). "Αλλὰ σύνθετα τοῦ πολὺς τὰ μοιράζεται ὁ 'Οδυσσεύας ἀποκλειστικὰ μὲ θεοὺς: *πολυάρητος* (μία φορά γιὰ τὸν 'Οδυσσεύα καὶ μία γιὰ ἄνωνυμο θεό)· *πολύμητις* (δέκα ὁκτώ φορές στὴν 'Ιλιάδα καὶ ἐξήντα ὁκτώ φορές στὴν 'Οδύσσεια γιὰ τὸν 'Οδυσσεύα, δύο φορές γιὰ τὸν "Ηφαιστο)· *πολύφρων* (πέντε φορές γιὰ τὸν 'Οδυσσεύα, δύο φορές γιὰ τὸν "Ηφαιστο). "Ἐνα, τὸ *πολύστονος*, τὸ μοιράζεται ὁ 'Οδυσσεύας μὲ τὴν Ἐριν καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς· τὸ *πολυπενθής* μὲ τὴν Πηνελόπη καὶ τὴν ἄλκυόνα· τὸ *πολύπλαγκτος* μὲ τοὺς ληστὲς καὶ τὸν ἄνεμο· τὸ *πολυθαρής* μὲ τὸν Ἀχιλλεὺς καὶ τοὺς Τρῶες· τὸ *πολυτλήμων* μὲ τὸν Νέστορα. Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθῇ τὸ σημασιολογικὰ ἰσόβαρο *ποικιλομήτης* (ἕξι φορές στὴν 'Οδύσσεια γιὰ τὸν 'Οδυσσεύα) καὶ οἱ ἐκφράσεις *πολλὰ μογήσας*, *πολλὰ παθῶν*, *πολλὰ ἐπαληθίεις*, ποὺ πολὺ συχνὰ μέσα στὸ ἔπος συμπυκνῶνται τὰ βᾶσανα καὶ τὶς περιπλανήσεις τοῦ 'Οδυσσεύα — ὄχι ὅμως, ὅπως εἶδαμε, μόνον αὐτοῦ.

Πέρα ἀπὸ τὸν Ἀχιλλεὺς καὶ τὸν Νέστορα, ποὺ ἔχουν ἀπὸ ἕνα, κοινὸ μὲ τὸν 'Οδυσσεύα, ἐπίθετο σύνθετο τοῦ πολὺς (τὸ *πολυθαρής* καὶ τὸ *πολυτλήμων*), μόνον ὁ Ἐκτωρ ὀνομάζεται στὴν 'Ιλιάδα *πολυδάκρυτος* κατ' ἀναλογία πρὸς τὸν *πολύδακρον* Ἄρη. Γενικὰ τὰ σύνθετα τοῦ πολὺς, ποὺ ἀναφέρονται καὶ χαρακτηρίζουν πρόσωπα τοῦ ἔπους, ἢ τὶς πράξεις καὶ τὴ φύση τους, εἶναι σπάνια: Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ ποὺ λέγεται *πολύβουλος*, καὶ τὸν Ἄρη ποὺ ὀνομάζεται *πολύδακρος*, ὑπάρχουν: ὁ *πολύμυθος* Τηλέμαχος, ἡ *πολύδοις* Εὐρύκλεια, ἡ *πολυμήστη* καὶ *πολύδαρος* Πηνελόπη ἢ *πολύδαρος* Ἀνδρομάχη, ἡ *πολυφάρμακος*; *Κίρκη* καὶ ὁ *πολύφημος* αἰοῖδὸς Φῆμιος. Στὰ δεκαεξί λοιπὸν σύνθετα τοῦ πολὺς, ποὺ ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ ἢ κατ' ἐξοχὴ στὸν 'Οδυσσεύα, ἀντιστοιχοῦν ὁκτώ μόνις ἄλλα ἀνάλογα ἐπίθετα, τὰ ὅποια ἀποδίδονται στὴν 'Ιλιάδα καὶ τὴν 'Οδύσσεια σὲ ἄλλα πρόσωπα: θεοὺς, ἥρωες καὶ γυναῖκες. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ, τὰ τέσσερα ἀφοροῦν καὶ πάλι σὲ πρόσωπα τοῦ ἄμεσου ἢ συγγενικοῦ περιβάλλοντος τοῦ 'Οδυσσεύα.

"Ὅτι τὰ σύνθετα τοῦ πολὺς εἰκονογραφοῦν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο ἐπίθετο τὸ ἦθος καὶ τὴν παραδοσιακὴ φύση τοῦ 'Οδυσσεύα φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ στατιστικὴ παραβολὴ τους πρὸς τὰ ἄλλα ἐπίθετα (τυπικὰ καὶ περιστατικὰ) ποὺ ἀποδίδονται στὸν ἥρωα μέσα στὴν 'Οδύσσεια: "Ἄν ἐξαίρεσοιμε τὸ πατρωνυμικὸ *Λαερτιάδης* καὶ τὸ τοπωνυμικὸ *Ἰθακήσιος*, ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπίθετα τρία μόνον ἀνήκουν στὸν 'Οδυσσεύα ἀποκλειστικὰ· τὰ *διογενής*, *πτολίπορθος* καὶ *ταλασίφρων*. Δύο, τὰ *σχέτιλος* καὶ *δύστηνος*, χαρακτηρίζουν κατὰ κανόνα τὸν 'Οδυσσεύα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πρόσωπα τοῦ ἔπους. Τὰ ὑπόλοιπα δέκα ἐπίθετα τὰ μοιράζεται ὁ ἥρωας μὲ ἄλλα πρόσωπα τοῦ ἔπους: *ἀγακλυτός*, *ἀμύμων*, *ἀντίθεος*, *δαίφρων*, *δῖος*, *ἐσθλός*, *θεῖος*, *μεγάθυμος*, *μεγαλήτωρ*, *φαιδίμος* — ὅλα τους ἀνήκουν σὲ τυπικὸ λεξιλόγιό γενικῆς χρήσης.

Ἡ στατιστικὴ αὐτὴ διερεύνηση ἀποδείχνει ὅτι τὸ ἐπίθετο *πολὺς*, σὲ σύνθεση ἢ σύνταξιν μὲ ἄλλες λέξεις, ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικὴ, κατὰ κάποιον τρόπο, ταυτότητα τοῦ 'Οδυσσεύα μέσα στὸ ἔπος. Ἡ πολὺτροπὴ φύση του, τὸ πολυμήχανο ἦθος του, ὁ πολυκερδῆς νοῦς του, ὁ πολυκερδῆς νόστος του καλύπτουν ὅλες τὶς φάσεις τῆς προεπικῆς, πρωτοεπικῆς καὶ 'Οδυσσειακῆς ἱστορίας του, τὴν συντονίζουν καὶ τὴν συγκρατοῦν σὲ μιὰ συνεχόμενῃ ἐνότητά. Γιὰ κανέναν ἄλλον ἐπικὸ ἥρωα δὲν ἔχουμε, ὅσο ξέρω, μιὰ τόσο εὐδιάκριτη καὶ ἠθογραφικὴ ταυτότητα.

Ἡ πολλαπλότητα ἐξᾴλλου ὡς τυπικὴ ιδιότητα τοῦ 'Οδυσσεύα δὲν ἐξαγγέλλεται στὸ προοίμιό μόνον μὲ τὸ ἐπίθετο *πολύτροπος*, ἀλλὰ ἀρμολογεῖ καὶ τοὺς

τέσσερις πρώτους στίχους τοῦ ἔπους· τὸ πολὺς, τοποθετημένο σὲ καίριες μετρικὲς θέσεις, γίνεται τὸ κομποσχοῖνι, πού συγκρατεῖ τὶς ὑπόλοιπες λέξεις τῆς πρώτης πεντάστιχης περιόδου: *πολύτροπον*, μετὰ τὴν τομὴ τοῦ πρώτου στίχου· *πολλὰ* στὸ τέλος τοῦ πρώτου στίχου· *πολλῶν* στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου στίχου· *πολλὰ* στὴν ἀρχὴ τοῦ τέταρτου στίχου. Τὸ σύμφωνο ἐξάλλου π καὶ τὸ συμφωνικὸ σύμπλεγμα *πλ* (ἢ *πρ*) κυριαρχοῦν μουσικὰ σὲ ὅλη τὴν περίοδο: *πλάγχθη, πτολίεθρον, ἔπερσε, πόντω, πάθεν*. Ἐνα μέρος αὐτῆς τῆς παρατήρησης ἀνήκει στοὺς ἀρχαίους σχολιαστές, πού τοὺς ὑπαινίσσεται ὁ Εὐστάθιος μὲ τὴ λέξη *παλαιούς*, γράφοντας γιὰ τοὺς πρώτους στίχους τοῦ ἔπους: *ὅτι λαβὼν ἀφορμὴν κατὰ τοὺς παλαιούς ἐκ τοῦ πολὺ, ὅπερ ἔγκειται τῇ λέξει πολύτροπον, ἐπέμεινε τῇ ὁμοιότητι τοῦ ὀνόματος εἰπών: πολλὰ πλάγχθη, πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, πολλὰ δ' ἔπαθεν ἄλγεα*. Ἡ ἀκουστικὴ εὐαισθησία τῶν προγόνων μας ἦταν προφανῶς ὀξύτερη ἀπὸ τὴ δική μας, πού διαβάζουμε, ἀλλὰ σπάνια ἀκοῦμε.

2) Μὲ τὸ ἐπίθετο *πολύτροπον* ἀναγνωρίσαμε ὡς ἓνα σημεῖο καὶ ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη σκοπιὰ τὸ ὑποκείμενο τῆς περιόδου· ἡ ἀναγνώριση ὅμως αὐτὴ συμπληρώνεται καὶ ὀλοκληρώνεται κυρίως μὲ τὴ χρονικὴ πρόταση τοῦ ἐπόμενου στίχου *ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν*, πού τὸ περιεχόμενό της τὸ βρῖσκουμε ἄλλοῦ (στὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια) συμπυκνωμένο σ' ἓνα, τυπικὸ ἐπίσης, σύνθετο ἐπίθετο τοῦ Ὀδυσσεύα: *στο πτολίπορθος ἢ πτολιπόρθιος*. Ἡ προομηρικὴ ἐπικὴ παράδοση ἤξερε τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο πού εἶχε παίξει ὁ Ὀδυσσεύας στὴν ἄλωση τῆς Τροίας, καὶ τοῦ εἶχε ἀποδώσει μὲ ἓνα σχῆμα κατ' ἐξοχὴ τὸν τίτλο τοῦ πτολιπόρθου. Ἔτσι ἡ χρονικὴ πρόταση προσθέτει στὸν γενικὸ καὶ ἐσωτερικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ἥρωα, πού προηγήθηκε μὲ τὴ λέξη *πολύτροπον*, ἓναν δεῦτερο τῶρα, πιδ συγκεκριμένο καὶ ἐξωτερικὸ χαρακτηρισμὸ, περιγράφοντας τὸν τίτλο του ὡς πτολιπόρθου.

Τὰ δύο ὅμως αὐτὰ ἠθρογραφικὰ στοιχεῖα δὲν συνδέονται μόνο μὲ τὴν παράθεσή τους ἢ τὴν ἀπλὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ γενικὸ στὸ εἰδικὸ καὶ συγκεκριμένο· γιὰτὶ ὁ πτολιπόρθος ἥρωας ἀποτελεῖ ἐπικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ πολύτροπου ἥρωα. Θέλω νὰ πῶ: σὲ κανένα ἄλλο ἐπεισόδιο τοῦ τρωικοῦ κύκλου ἢ παλιὰ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεύα δὲν βρῆκε καλύτερη καὶ πιδ δικαιωμένη ἐπικὴ ἐφαρμογὴ ἀπὸ ὅ,τι στὴν ἱστορία τοῦ Δούρειου ἵππου. Τὸ κλέος τοῦ Ὀδυσσεύα, γιὰ τὸ ὅποιο τόσο συχνὰ κάνει λόγο ἡ Ὀδύσεια, στηρίζεται σ' αὐτὸ τὸ κατόρθωμά του κυρίως — ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεύας δείχνει μιὰ ξεχωριστὴ εὐαισθησία γιὰ τὸ ἐπεισόδιο αὐτό¹. Ἄν, ὅπως ὑπαινίχθηκα προηγουμένως καὶ ἀνέλυσα διεξοδικὰ στὸ δεῦτερο μέρος αὐτῆς μου τῆς ἔρυνας, ὁ πολύτροπος Ὀδυσσεύας ἔχη τις ρίζες του στὴν προεπικὴ παράδοση, καὶ χροιάστηκε τὸ ἔπος, γιὰ νὰ μεταμορφωθῇ ἢ ἀμοραλιστικὴ αὐτὴ πανουργία σὲ ἐπικὴ ἀρετὴ, τότε ἐδῶ, στὸ πρῶτο δίστιχο τῆς Ὀδύσειας, ὁ

1. Βλ. χαρακτηριστικὰ τὴ σκηνὴ στὸ θ 487-531.

ποιητής γεφυρώνει την προεπική με την έπική φύση του ήρωά του, υπογραμμίζοντας την έφαρμογή του πολύτροπου 'Οδυσσέα στον πτολίπορθο ήρωα που τον δόξασε ή έπική ποιήση. "Έτσι ή χρονική πρόταση *έπει Τροίης ίερών πτολίπορθον έπερσεν*— ή μία από τις δύο, όπως είπαμε φράσεις του προοιμίου που αναφέρονται σε συγκεκριμένα περιστατικά— ύπηρετεί στο άκέραιο τή γενική σκοπιμότητα των δέκα πρώτων στίχων του έπους, που είναι ή ήθογράφηση του 'Οδυσσέα.

Φυσικά, ή ίδια αυτή φράση όροθετεί και την τυπική άφετηρία κάθε τρωικού νόστου, όπως τó δείχνει και ó στ. α 12 (*πόλεμόν τε πεφευγότες ήδè θάλασσαν*), ó όποιος αναφέρεται στον νόστο των άλλων μεγάλων έταίρων τής τρωικής έκστρατείας: ó πόλεμος είναι οί δεκάχρονες μάχες στην Τροία, που, όταν πήρην πιά τέλος, άνοιξαν τó δρόμο τής έπιστροφής. Πιό αναλυτική και πιό συγγενική φρασεολογία χρησιμοποιεί ó Νέστωρ στο γ 130-131, περνώντας από τον τρωικό πόλεμο στη θεματογραφία των Νόστων: *αὐτὰρ έπει Πριάμοιο πόλιν διεπέρασμεν αίπην|βήμεν δ' εν νήεσσιν...* "Αν ó Νέστωρ δέν υίοθετῆ έδω τó σχῆμα κατ' έξοχήν που συναντήσαμε στο προοίμιο, και άποδίδει την άλωση τής Τροίας σε όλους τους 'Αχαιοús, τó κάνει όχι γιατί θέλει νά μειώση τó ρόλο του 'Οδυσσέα, αλλά γιατί σκοπεύει νά διηγηθῆ τον νόστο των 'Αχαιών γενικά, και όχι μόνο του 'Οδυσσέα. 'Η άλωση τής Τροίας ήταν ή φυσική και τυπική άρχή κάθε μετατρωικού Νόστου. 'Από την άποψη αυτή ή χρονική πρόταση του στ. α 2 ύπακούει στη γενική τυπολογία και την έξειδικεύει για την περίπτωση του 'Οδυσσέα και των συντρόφων του.

3) Και προχωρώ στα ένδιάμεσα στοιχεΐα τής περιόδου, πρὶν φτάσω στον στ. 5. 'Η άναφορική πρόταση *ος μάλα πολλά πλάγχθη*, μοιρασμένη στα δύο με έντονο διασκελισμό, βρίσκεται σφηνωμένη άνάμεσα στον πολύτροπο και στον πτολίπορθο ήρωα. Τó περιβάλλον της αυτό δέν είναι τυχαΐα διαλεγμένο. Πρώτα όμως θά δοῦμε τή φράση μόνη της.

Τó ρῆμα *πλάγχθη* άνήκει, όπως είδαμε στη γενική τυπική γλώσσα των Νόστων· οὔτε και τó πολλά μᾶς βγάζει από τó πλαίσιο αυτό— άς θυμηθοῦμε τó *πόλλ'* έπαληθεις που χρησιμοποιεί ó Μενέλαος για τον δικό του νόστο στο δ 81. 'Η έξειδικευση τής γενικής τυπολογίας συντελείται με τó μάλα, που δημιουργεί μαζί με τó πολλά μιá υπέρθεση, ή όποία, χάρη και στον διασκελισμό, έξάγει την ειδική περίπτωση άνάμεσα στις όμοιές της και την άνεβάζει στο ίδιο άτομικό επίπεδο όπου μᾶς πήγαν τó επίθετο *πολύτροπος* και ή χρονική πρόταση. Τó μάλα χρησιμοποιεΐται άποκλειστικά και μόνο στον στίχο αυτόν μέσα σε όλόκληρη την 'Οδύσεια ως έπιτατικό μόριο του *πολλά*. Τó φαινόμενο δέν μπορεί νά είναι τυχαΐο. "Έτσι, με την υπέρθεση και τον διασκελισμό, ή άναφορική πρόταση που συζητούμε κερδίζει την άτομική της φυσιογνωμία. Και τώρα, τί παίρνει και τί δίνει ή πρόταση αυτή στο άμεσο περιβάλλον της:

Ἵτι ὑπάρχει μιὰ συνάφεια ἐνδεικτικὴ ἀνάμεσα στὸ πολύτροπον καὶ στὸ δὲ μάλα πολλὰ πλάγχθη, τὸ δείχνουν κάποια λόγια τῆς Ἀθηνᾶς στὸ α 203 κέ. Ἐκεῖ ἡ θεά, γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ στὸν ἀπελπισμένο Τηλέμαχο τὴν αἰσιοδοξία της ὡς πρὸς τὸν γρήγορο γυρισμὸ τοῦ Ὀδυσσεύα, λέγει:

*οὐ τοι ἔτι δηρὸν γε φίλης ἀπὸ πατρίδος αἴης
ἔσσεται, οὐδ' εἰ πέρ τε σιδήρεα δέσματ' ἔχῃσι·
φράσσεται ὡς κε νέηται, ἐπεὶ πολυμήχανός ἐστιν.*

Ἡ Ἀθηνᾶ, λοιπόν, συνδέει τὸ ἐπίθετο *πολυμήχανος* μὲ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα θετικᾶ· στὸ πρῶτο δίστιχο τοῦ ἔπους τὸ ὁμόλογο ἐπίθετο *πολύτροπος* βρῖσκεται πλάι πλάι μὲ μιὰ φράση ποῦ ὑπερθετικᾶ μιλά γιὰ τὴν πολύχρονη περιπλάνηση τοῦ ἥρωα, δηλαδὴ γιὰ τὴν ἀντίρροπη ἔννοια τοῦ νόστου. Τὰ δύο αὐτὰ χωρία χωρίζουν καὶ ταυτόχρονα ἐνώνουν τὴν ἀπόσταση ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ γεγονὸς καὶ στὸ προσδοκώμενο. Ἡ Ἀθηνᾶ ἔχει λόγους νὰ τονίξῃ τὸ προσδοκώμενο, ποῦ σὲ σχέση ἐξάλλου μὲ τὸ ποιητικὸ παρὸν τοῦ ἔπους δὲν εἶναι πιὰ πολὺ μακριά. Ὁ πρῶτος στίχος τοῦ προοιμίου, ἀντίθετα, ἠθογραφεῖ τὸν Ὀδυσσεύα μέσα στὸ ποιητικὸ παρελθὸν τῆς Ὀδύσειας, στὸ χρόνο τῆς περιπλάνησής του. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἡ θετικὴ συσχέτιση τοῦ *πολυμήχανου* Ὀδυσσεύα πρὸς τὸν νόστο του, μεταβάλλεται σὲ ἀντιθετικὴ σχέση τοῦ πολύτροπου πρὸς τὸν πολὺπλαγκτο ἥρωα. Ὁ πολύτροπος Ὀδυσσεύας καθιστᾷ τὴν πολὺπλαγκτὴ μοῖρα του ἀπροσδόκητη, ὅπως ἐξάλλου ὁ πτολίπορθος ἥρωας δείχνει τὴ μοῖρα αὐτὴ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀποψὲ δυσανάλογη καὶ ἄδικη¹.

Ἵτι ἡ ἀντιθετικὴ αὐτὴ ἔνταση ἀνάμεσα στὸ πλάγχθη καὶ στὰ γειτονικά του πολύτροπον καὶ πτολίπορθον δὲν εἶναι φανταστικὴ καὶ ἀυθαίρετη, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁλόκληρο τὸ προοίμιον εἶναι κτισμένον μὲ ἀντιθετικὸ σύστημα δομῆς.

Εἶδαμε ὅτι ὁ στ. 3 ἀνάγεται σὲ μιὰ τυπολογία ποῦ προϋποθέτει τὴ βασικὰ αἰσιοδοξία, χρηστικὴ ἢ γνωστικὴ, περιέργεια τοῦ θαλασσοπόρου· ὁ στ. 4 ἀντίθετα βασίζεται σὲ μιὰ τυπολογία ποῦ ἐξαίρει τὰ βάρσανα καὶ τοὺς μόχθους τοῦ περιπλανώμενου πολεμιστῆ, ποῦ τὸν κρατοῦν μακριὰ ἀπὸ τὸ σπῆτι καὶ τὴν πατρίδα του, τοῦ φράζουν τὸ δρόμον τοῦ γυρισμοῦ. Τὰ δύο αὐτὰ ἀντιθετικὰ στοιχεῖα γιὰ πρώτη καὶ μόνη φορὰ μέσα στὴν Ὀδύσειαν² παρουσιάζονται ἐδῶ τὸ ἓνα πλάι στὸ ἄλλο, ἐνωμένα στὸ κοινὸ ὑποκείμενον τοὺς σὲ μιὰ διαλεκτικὴ

1. Φυσικὰ ἢ ἀντιθετικὴ αὐτὴ ἔνταση καταστρέφεται, ἂν μεταφράσουμε τὸ πολύτροπον «πολυταξιδεμένος» καὶ δοῦμε τὴν ἐπόμενη ἀναφορικὴ πρόταση ὡς ἀπλὴ ἐπεξήγηση τοῦ ἐπιθέτου, καὶ τὴ φράση *ἐπεὶ Τροίης...* ὡς ἀπλὸ χρονικὸ ὄροσημον τῆς μακρᾶς περιπλάνησης τοῦ Ὀδυσσεύα.

2. Στὸ θ 572-586 (ἔπου ἔχομε, ὅπως θὰ δοῦμε, μιὰ ἀνεπτυγμένη παραλλαγὴ τοῦ προοιμίου) τὰ δύο θέματα, τῆς γνώσης καὶ τοῦ πάθους, ἀποσυνδέονται, τόσο συντακτικὰ ὅσο καὶ οὐσιαστικὰ: ἕως τὸν στ. 576 ἀναπτύσσεται τὸ πρῶτον ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κάτω τὸ δεύτερον, ἐντοπισμένον μάλιστα τὴ φορὰ αὐτὴ στὴν Τροίαν καὶ συγχρονισμένον μὲ τὰ γεγονότα τοῦ δεκάχρονου πολέμου.

ενόττητα: από τη μιὰ μεριά ἡ ἀποκτημένη (ἄλλοτε κινητήρια) γνώση· ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ πάθη τῆς περιπλάνησης — ἕνα ζευγὸς ποῦ θυμίζει τὸ πάθος - μάθος τοῦ Αἰσχύλου μὲ μιὰν ἀντίστροφη ὅμως σειρά: μάθος - πάθος. Κι ὅπως στὸ πρῶτο δίστιχο τὸ ἐνεργητικῆς σημασίας ἐπίθετο *πολύτροπον* καὶ τὸ ἐνεργητικῆς φωνῆς ρῆμα *ἔπερσε* ἐγκλωβίζουσι τὸ παθητικῆς φωνῆς ρῆμα *πλάγχθη*, ἔτσι καὶ ἐδῶ τὸ ἐνεργητικῆς σημασίας ἴδεν παρατίθεται στὸ πάθεν. Τὰ δύο ρήματα συνδέονται βέβαια κάπως χαλαρὰ μὲ τὸν δέ, ἡ ἀντιθετικὴ τους ὅμως ἰσορροπία ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ὁμότροπη ἀρχὴ τους: *πολλῶν* - *πολλά*.

Ἡ ἴδια ἀρχὴ τῆς ἀντίθεσης ὀργανώνει καὶ τὴ δευτέρη περίοδο τοῦ προοιμίου, ποῦ συνδέεται μὲ τὴν πρώτη ἀντιθετικὰ μὲ τὸν ἄλλῃ: *πλάι* στὸ *οὐδ'* ὡς *ἐτάρους* ἐρρῶσατο ἀκούεται ἡ μετοχὴ *ἰέμενός περ'* τὸ ὄλοντο τοῦ ἐπόμενου στίχου ἀκυρώνει τὸ *ἰέμενός περ* (*ῥύσασθαι*)· τέλος τὸ *κατὰ* ... ἦσθιον συνδέεται ἀντιθετικὰ μὲ τὸ *αὐτάρ*... *ἀφείλετο*. Δυὸ ἀντικείμενες λοιπὸν περίοδοι, καὶ καθεμιὰ ἐπιμερισμένη σὲ ἀντιθετικὰ σύνολα: *πολύτροπον~πλάγχθη* ~ *ἔπερσε, ἴδεν~πάθεν*, *οὐδ'* ὡς *ἐρρῶσατο~ἰέμενος, ἰέμενος* (*ῥύσασθαι*) ~ *ὄλοντο, κατήσθιον~ἀφείλετο*.

Ἔτσι φτάσαμε στὸν στ. 5, ποῦ εἶναι ἀσφαλῶς ὁ ἄξονας τοῦ προοιμίου· αὐτὸ φαίνεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ νοηματικὸ περιεχόμενό του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πολὺν προσεγμένη καὶ ἰδιαίτερα ἐξειδικευμένη μορφή του. Θὰ μιλήσουμε πρῶτα γιὰ τὴ μορφή, καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν ὑπομονὴ τοῦ ἀναγνώστη γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά — τὴν τελευταία ἐξἄλλου — καὶ τὴν προσοχὴ του πάνω σὲ τόσο λεπτομερεϊακὰ θέματα.

Δὲν εἶμαι καὶ ὁ ἴδιος τῆς γνώμης ὅτι ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς γενικὰ, καὶ ὁ ἐπικός ἰδιαίτερα, κατασκευάζει τοὺς στίχους του μὲ ἐργαστηριακὴ ἐπιμέλεια, ὅπως τὸ ἔκαναν ἀπὸ μιὰν ἀποψη οἱ κατοπινοὶ ἀλεξανδρινοί, ὁ Καλλιμάχος λ.χ. Οἱ ραψῶδοι τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς, ἐπομένως καὶ ὁ Ὀμηρος, δούλευαν μὲ μιὰ θεματογραφία λίγο πολὺ ἔτοιμη καὶ δεδομένη, καὶ μὲ μιὰ γλώσσα καλλιμερῆγημένη ἤδη, καὶ ὀργανωμένη ἔτσι, ὥστε νὰ εἶναι εὐκόλα προσαρμόσιμη τόσο στὶς μετρικὲς ὅσο καὶ στὶς νοηματικὲς ἀνάγκες. Εἶχαν λοιπὸν στὴ διάθεσὴ τους φόρμουλες εὐλύγιστες καὶ βολικὲς, καὶ δὲν χρειαζόταν κάθε στιγμὴ νὰ δημιουργοῦν «ἐκ τοῦ μηδενός». Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, ἕνας μεγάλος ποιητὴς ἔδειχνε τὴν τέχνη του ἀκριβῶς μὲ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν μαστοριά του νὰ ἐφαρμόζει τὸ θεματογραφικὰ καὶ γλωσσικὰ τυπικὸ ὕλικό του στοὺς εἰδικούς σκοποὺς τῆς συγκεκριμένης ποιητικῆς του σύνθεσης. Εἰδικὰ μάλιστα σὲ νευραλγικὰ σημεῖα τοῦ ἔργου, ὅπως ἀναμφισβήτητα εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔπους, ἡ δουλειὰ τοῦ ἐπικοῦ δὲν ἦταν οὔτε πρόχειρη οὔτε συμβατικὴ. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ἐξἄλλου ὅτι στὴν ἀρχαία λογοτεχνία, γενικὰ, ἡ ἀρχὴ ἑνὸς ἔργου συγκέντρωνε πολὺ περισσότερο τὴν προσοχὴ τοῦ τεχνίτη ἀπὸ ὅ,τι τὸ τέλος του¹. Ἀνήκει στὴ νεώτερη, ρομαντικὴ τέχνη τῆς ἐποχῆς μας ἡ φροντίδα νὰ κλείνῃ τὸ ποιητικὸ δημιούργημα μ' ἕνα τέλος—κορόνα· τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας ἔκλειναν μὲ χαμηλωμένο τόνο, κάποτε τόσο ἀνεπαίσθητα, ποῦ δὲν τὸ καταλάβαινε κανεὶς εὐκόλα. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἴσως καὶ τὸ γεγονός, ὅτι γιὰ πολλὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας γραμματείας ὑπάρχει «πρόβλημα», ἂν τὸ παραδόμενο τέλος τους εἶναι καὶ τὸ ἀρχικό². Μὲ

1. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἀρχαῖες μαρτυρίες πόσο βασιανίστηκε ὁ Πλάτων, ὠσότου φτάσει στὴν τελικὴ διατύπωση τῆς πρώτης φράσης τῆς Πολιτείας του.

2. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν Ἰλιάδα, ὅπως ἐπίσης καὶ μὲ τὴν Ὀδύσσεια· ἀλλὰ καὶ στὴν ἑλληνικὴ πεζογραφία ἰσχύει ὁ ἴδιος κανόνας: τὸ τέλος λ.χ. ἀπὸ τὶς Ἱστορίες τοῦ Ἡροδότου θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς «συμπτωματικὸ» καὶ ἄσχετο μὲ τὶς προθέσεις τοῦ συγγραφέα.

τὴν προϋπόθεση λοιπὸν ὅτι ὁ ἐπικός ποιητής, ὅταν συνθέτῃ τὸ προοίμιο ἐνὸς μεγάλου ἔπους, μετῶ τις λέξεις του, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι κι ἐμεῖς νὰ σκύψουμε πάνω στοὺς πρώτους αὐτοὺς στίχους μὲ ἰδιαίτερη προσοχή· ὅχι βέβαια μὲ τὴ ζυγαριὰ ἐνὸς σχολαστικοῦ, ἀλλὰ ὅπωςδὴποτε μὲ τὴν δξυμμένη εὐαισθησία ἐνὸς καλοῦ ἀκροατῆ, ποὺ δὲν σταματᾷ μόνον στὸ νόημα, ἀλλὰ καὶ στὴν ἔκφρασή του.

Ἐστ. α 5 εἶναι ὁ ἄρμος ποὺ μᾶς περνᾷ ἀπὸ τὴν πρώτη στῆ δεύτερη πεντάστιχη περίοδο τοῦ προοιμίου, καὶ ὁ ρόλος του αὐτὸς φαίνεται καὶ στὸ περιεχόμενό του καὶ στῆ μορφή του. Μοιράζεται σὲ τρία κῶλα (τετρασύλλαβο τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο, ἐξασύλλαβο τὸ τρίτο), τὰ ὅποια πρόστοιχιζοῦν ταυτόχρονα καὶ τίς συντακτικὲς μονάδες αὐτῆς τῆς μετοχικῆς τασῆς: ἀρνύμενος | ἦν τε ψυχὴν | καὶ νόστον ἑταίρων. Ἡ τριημιμερῆς τομὴ ὀρίζει τὸν ρηματικὸ τύπο· ἡ ἐφθημιμερῆς τὸ πρῶτο ἀντικείμενο· τὸ τέλος τοῦ στίχου τὸ δεύτερο. Τὸ ρυθμικὸ περπάτημα καὶ ἡ φωνητικὴ τοῦ στίχου δείχνουν μιὰ ἔξαρση τῶν ἄκρων του (τοῦ τέλους πιὸ πολὺ ἀπὸ ὅ,τι τῆς ἀρχῆς), κι ἓνα κατέβασμα τοῦ τόνου στῆ μέση του. Τὸ πρῶτο καὶ τὸ τρίτο κῶλο παρουσιάζουν χαρακτηριστικὴ φωνητικὴ συγγένεια, καθὼς τὰ ἀθρωτικά τους φωνήεντα εἶναι τὸ α καὶ τὸ ο καὶ τὰ ἐπαναλαμβανόμενα σύμφωνα τους τὸ ρ καὶ τὸ ν· ἀντίθετα, τὸ μεσαῖο κῶλο διαφοροποιεῖται καὶ μετρικὰ καὶ φωνητικά, καθὼς ὁ ρυθμὸς του εἶναι σπονδειακὸς καὶ τὰ φωνήεντά του πιὸ κλειστὰ ἢ πιὸ ἀδύνατα (τρεῖς φορές τὸ ε, στῆ μακρὰ ἢ βραχεῖα του μορφή, καὶ κανένα α).

Στῆ φωνητικὴ καὶ μετρικὴ αὐτὴ ἐπιμέλεια ἀντιστοιχεῖ μιὰ ἐξίσου ἰδιάζουσα γλώσσα. Τὸ ἀρνύμενος εἶναι μετοχὴ ἐνὸς ρήματος, ποὺ δὲν ἐμφανίζεται ποῦθενᾶ ἄλλοῦ μέσα στὴν Ὀδύσεια· ἡ περίφραση νόστον ἑταίρων ξαναγυρίζει μιὰ μόνον φορὰ ἀκόμη στὸ ἔργο, σ' ἓνα στίχο ποὺ ἀποτελεῖ παραλλαγή τοῦ α 5: ψ 253 νόστον ἑταίροισιν διζήμενος ἠδ' ἐμοὶ αὐτῶ· τέλος ἡ λέξις ψυχὴ (ποὺ σαρᾶντα φορές μέτρα στὴν Ὀδύσεια χρησιμοποιοεῖται γιὰ νὰ δηλώσῃ τίς σκιεὲς τῶν νεκρῶν στὸν Ἄδη ἢ τὸ ψυχορράγημα τοῦ ἐτοιμοθάνατου, καὶ τρεῖς μόνον φορές μὲ τὴ γενικὴ σημασία της ποὺ ἔχει καὶ ἐδῶ: ζωὴ) ποῦθενᾶ ἄλλοῦ δὲν πλέκεται σὲ φρασεολογία ἀνάλογη μὲ τοῦ στ. α 5.

Καὶ τώρα τὸ περιεχόμενο. Ὁ στίχος παρουσιάζει τὸν ἥρωα νὰ ἀγωνίζεται, γιὰ νὰ γλιτώσῃ ὁ ἴδιος καὶ προπάντων γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ στοὺς συντρόφους του τὴ μέρα τοῦ γυρισμοῦ. Ὅλα τὰ ἠθογραφικὰ στοιχεῖα τῆς πρώτης πεντάστιχης περιόδου ποὺ εἶδαμε ὡς τώρα, ἂν δὲν εἶναι, μποροῦν κατὰ κάποιον τρόπο νὰ συμπυκνωθοῦν σὲ τυπικὰ ἐπίθετα τοῦ ἥρωα, ποὺ τὰ ξέρεῖ καὶ τὰ χρησιμοποιοεῖ ἡ Ὀδύσεια: πολύτροπος, πολύπλαγκτος, πολίλοπος, πολύφρων, πολύτλας· ἀντίθετα, γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ στίχου 5 πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουμε

Ἐ ὁ κύριος λόγος: τὸ ἔργο κλείνει, φαινομενικὰ τουλάχιστον, ἀπότομα, ἀπροσδόκητα καὶ ἀνεκδοτολογικὰ· καμιά ἔξαρση, κανένας ὑψωμένος τόνος. Πρβ. πρόχειρα Δ. Ν. ΜΑΡΑΝΙΤΗ, Ἐροδότου Ἱστορία, τόμ. 1, Ἀθήναι 1964, σ. 65-70.

μιὰ μεταγενέστερη λέξη, ἂν θέλουμε νὰ συμπληρώσουμε τὸν κατάλογό μας: τῆ λέξη *φιλέταιρος*¹. Ἡ παραδοσιακὴ γλώσσα τοῦ ἔπους δὲν μᾶς δίνει ἕνα τέτοιο ἐπίθετο· αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο, μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ δείχνη ἕνα νεωτερισμὸ τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσειας, ὁ ὁποῖος, στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἐφαρμόζει στὸν ἥρωά του μιὰ ἀρετὴ, ποὺ ἡ παράδοση δὲν τὴν εἶχε τυποποιήσει ἀκόμη. Ὅπως δὲν ἦτο ὁ φιλέταιρος Ὀδυσσεύς εἶναι τόσο λίγο συμβατικὸς ὅσο καὶ ἡ μετρικὴ ἢ ἡ φωνητικὴ μορφή τοῦ στίχου ποὺ τὸν προβάλλει. Ὅτι τὸ βῆρος τοῦ στίχου 5 πέφτει στὸ τρίτο κῶλο του φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θέματος τῶν ἐταίρων στὴ δευτέρη πεντάστιχη περίοδο· ἡ αὐτοσυντήρηση τοῦ ἥρωα ἀντίθετα δίνεται μόνο στὴν ἀποπειρατικὴ τῆς μορφή (*ἀρνύμενος ἦν τε ψυχῆν*), καὶ ἂν συμπεραίνουμε τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὸν ἐπόμενον στίχο, (ποὺ τονίζει ὅτι ὁ ἥρωας δὲν μπόρεσε, παρὰ τὶς προσπάθειές του καὶ τὴν ἐπιθυμία του, νὰ σώσῃ τοὺς συντρόφους), πρόκειται γιὰ ἕνα *argumentum ex contrario*. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ ἀρχαῖα σχόλια μᾶς ἐπιφυλάσσουν μιὰ ὑπερβολὴ ὄχι ὀλωσδιόλου ἀθαίρετη· ἀφοῦ δίνουν πρῶτα τὴ συνηθισμένη καὶ σωστὴ ἐρμηνεία τοῦ στίχου (*περιποιοῦν καὶ σώζων ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἐταίρους*) προσθέτουν: *ἢ ἀντικαταλλάσσόμενος τὴν ἑαυτοῦ ψυχῆν καὶ τὴν εἰς οἶκον τιμωρίαν ὑπὲρ τῶν ἐταίρων· οἷον αὐτὸς ἀπολέσθαι θέλων ἵνα σώσῃ τοὺς ἐταίρους*. Ὅλοφάνερα ὁ φιλέταιρος ἥρωας εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ ὁ στόχος τοῦ στ. 5.

Ὡς ἐδῶ εἶδαμε τὴ συνάφεια τοῦ στ. 5 πρὸς τὰ ἐπόμενα, ποὺ εἶναι σαφῆς ἐξάλλου, γιὰ ὅσους τουλάχιστον δὲν ἀθετοῦν ἢ δὲν ἀποδίδουν σὲ δεύτερο χέρι τοὺς στ. 6 - 9. Ἐνδιαφέρει ὅμως νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ τὴ σχέση τοῦ ἀξονικοῦ αὐτοῦ στίχου μὲ τὰ προηγούμενα, κυρίως μὲ τὰ ρήματα *πλάγχθη*, *ἴδεν*, *ἔγνω*, *πάθεν*. Τὰ τέσσερα αὐτὰ ρήματα δημιουργοῦν ἀπὸ μόνον τοὺς μιὰ κλίμακα, ποὺ μᾶς κατεβάζει προοδευτικὰ ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τοῦ ὑποκειμένου τους: τὸ *πλάγχθη* ἀνοίγει μπροστὰ μας ἕναν ἀόριστο ἀκόμη καὶ ἄδειον ὀρίζοντα· τὸ *ἴδεν ἄστεα* κινεῖ τὸ ὑποκείμενό του σὲ χῶρο πῶς συγκεκριμένο, γεμάτο ἀπὸ πολιτεῖες καὶ ἀνθρώπους· τὸ *νόον ἔγνω* μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε τὴν κυκλοφορίαν τῆς γνώσης ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο στὸ ὑποκείμενο, τὴν εἰσροὴ τῆς πείρας ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο του· τὸ *πάθεν ὄν* κατὰ *θυμὸν* τέλος μᾶς εἰσάγει ἀποφασιστικὰ μέσα στὸ ὑποκείμενό του, στὸ κέντρο του, ἐκεῖ ποὺ θησαυρίζεται ἡ πικρὴ γνώση. Δὲν μένει παρὰ νὰ μάθουμε τὸ κίνητρο αὐτῆς τῆς κίνησης, γιὰ νὰ τὴν παρακολουθήσουμε τώρα ἀναδρομικὰ ἀπὸ μέσα πρὸς τὰ ἔξω. Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ ρόλο παίζει ὁ στ. 5.

Τί εἶδος λοιπὸν μετοχῆ εἶναι τὸ *ἀρνύμενος* καὶ τί καὶ πῶς προσδιορίζει, μὲ τὰ δύο ἀντικείμενά της, τὰ προηγούμενα; Ὅτι τὴν ἔλεγα συγχρονικὴ (χρονικὴ καὶ αἰτιολογικὴ μαζὶ), ἀφοῦ παρακολουθεῖ χρονικὰ καὶ αἰτιολογεῖ ἀναδρομικὰ

1. Τὸ ἐπίθετο, ὅσο βλέπω, ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Θουκυδίδη: 3, 82, 4.

ὅλα τὰ ρήματα τῆς προηγούμενης ἀναφορικῆς πρότασης. Κατ' ἀρχὴ ἀνεβαίνει καὶ προσδιορίζει τὸ πάθεν πατώντας πάνω στὸ *δν* κατὰ *θυμόν*. Τὰ ἀρχαῖα σχόλια ὑπερτονίζουν αὐτὴ τὴ συνάφεια τοῦ *ἀρνύμενος* μὲ τὸ ἐμπρόθετο, γράφοντας: *δν κατὰ θυμόν*] *ἐνταῦθα στικτέον εἰς τὸ ἄλγεα, εἶτα «δν κατὰ θυμόν ἀρνύμενος»* — σχολαστικὴ ὑπερβολὴ ποὺ κόβει στὴ μέση τὴν κλίμακα. Γιατὶ ἡ κίνησις τῆς μετοχῆς πρὸς τὰ πάνω δὲν σταματᾷ στὸ *πάθεν*· προχωρεῖ καὶ ψηλότερα: στὸ *ἔγνω*, στὸ *ἶδεν*, στὸ *πλάγχθη*. Συντονίζει καὶ συγχρονίζει καὶ τὰ τέσσερα αὐτὰ ρήματα, καθὼς τοὺς προσφέρει τὸ κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τους, τὸ κέντρο τοῦ κύκλου ποὺ διαγράφει τὸ καθένα τους.

Τὸ κέντρο τῆς τετράκυκλης αὐτῆς κίνησις εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ὁ φιλέταιρος ἥρωας, ποὺ ἐξαρτᾷ τὴ δική του μοῖρα ἀπὸ τὴ μοῖρα τῶν συντρόφων του. Δὲν εἶναι ὅμως μόνο καὶ ἀποκλειστικὰ ἠθογραφικὸς ὁ ρόλος τοῦ στ. 5, γιατί μὲ τὸ νόστον *ἐταίρων* — ξαφνικὰ καὶ ἀπροσδόκητα — τὸ ἀνώνυμο καὶ μοναχικὸ, ὅπως πῆγαμε νὰ πιστέψουμε, ὑποκείμενο τῆς πρώτης περιόδου τοῦ προοιμίου ἀποκτᾷ συνοδεία στὴ μακρὰ περιπλάνησή του ποὺ ἰχνογραφήθηκε μὲ τὰ προηγούμενα τέσσερα ρήματα: Μέσα στὸ *πλάγχθη*, τὸ *ἶδεν*, τὸ *ἔγνω*, τὸ *πάθεν* ὑπάρχει ἓνα γραμματικὸ ὑποκείμενο, γύρω του ὅμως σαλεύει καὶ ὁ χορὸς τῶν, ζωντανῶν ἀκόμη, συντρόφων του. Μόνο μὲ τὸν ἐπόμενο στίχο οἱ ζωντανοὶ αὐτοὶ σύντροφοι θὰ μεταβληθοῦν σὲ φαντάσματα νεκρῶν, καί, ἀφοῦ ἀναδρομικὰ δοθῇ ἡ πορεία τους πρὸς τὸν ἀφανισμό, θὰ ἀφήσουν τώρα, γιὰ πρώτη φορά, ὀλομόναχο τὸν ἀρχηγό τους στὴν ἀφειτηρία τῆς νέας του περιπλάνησις. Ὅλα αὐτὰ ὅμως εἶναι ἀκόμη ὑποθέσεις ποὺ πρέπει νὰ ἀποδειχτοῦν, κι αὐτὸ δὲν γίνεται πρὶν δοῦμε ἀπὸ κοντὰ τοὺς στ. 6-9.

Ὁ φιλέταιρος Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ νήπιοι σύντροφοι

Ἡ δευτέρα πεντάστιχη περίοδος τοῦ προοιμίου δέχτηκε περισσότερες ἐπικρίσεις ἀπὸ τὴν πρώτη, γιὰ λόγους ποὺ ἄλλοι ἀφοροῦν τὸ ἴδιο τὸ προοίμιο καὶ ἄλλοι τὴ σχέση του μὲ τὸ ἔπος ὀλόκληρο. Τὴ φιλολογικὴ αὐτὴ ἀντιγνωμία θὰ τὴν παρακολουθήσουμε σταδιακὰ, καθὼς θὰ προχωροῦμε ἀπὸ τὸν ἓνα στὸν ἄλλο στίχο αὐτῆς τῆς ἐπίμαχης φράσις¹.

1) Ὁ στ. 5 ἐξαγγέλλει καὶ προβάλλει ἔντονα τὸ ἦθος τοῦ φιλέταιρου ἀρχηγοῦ, ἀφήνει ὅμως ἀνοιχτὸ τὸ θέμα τοῦ νόστου τῶν ἐταίρων, ὅπως ἐξἄλλου καὶ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν προσωπικὴ ἐπιβίωσις τοῦ Ὀδυσσεύα. Καθὼς ἡ μετοχὴ *ἀρνύμενος* εἶναι ἀποπειρατικὴ, δρίζει τὴν πρόθεση τοῦ ὑποκειμένου τῆς, δὲν ἐμπεριέχει ὅμως καὶ τὸ ἀντικειμενικὸ ἀποτέλεσμα. Ἄν λοιπὸν σταματήσουμε

1. Συγκεντρωμένη ἢ σχετικὴ βιβλιογραφία στὸν SCHADEWALDT, ἔ.ἀ., σ. 861-62 μὲ τίς ὑποσημειώσεις.

τὸ προοίμιο στὸν στίχο αὐτὸν (ὅπως τὸ κάνει ὁ Kirchhoff¹ καί, ὕστερα ἀπὸ αὐτόν, καὶ πολλοὶ ἄλλοι), τότε μένουμε μὲ μιὰ ἀναπάντητη ἀπορία: νόστησαν ἢ δὲν νόστησαν οἱ ἑταῖροι; ἐπέζησε ἢ ὄχι ὁ ἀρχηγός τους; Φυσικὰ ἢ προοδυσσειακὴ παράδοση ἔδινε κίβλας κάποια ἀπάντηση στὴν ἀπορία αὐτή, πού σημαίνει: ὁ ἀκροατὴς ἦταν προϋδασμένος, τουλάχιστον γιὰ τὴν τελικὴ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἄν ἤθελε ἐπομένως ὁ ποιητὴς. θὰ μπορούσε στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀφήσῃ τὸν ἀκροατὴ μετέωρο, ὑποδηλώνοντας καὶ ὄχι προδίδοντας ἀμέσως ἓνα, κοινὸ ἐξάλλου, μυστικόν. Παρὰ ταῦτα τὸ θέμα δὲν εἶναι τόσο ἀπλό.

Γιατὶ μὲ τὴν ἀνακοπὴ τοῦ προοιμίου στὸν στ. 5 δημιουργοῦνται ὀρισμένες παρεξηγήσεις, πού δὲν τίς αἶρει αὐτόματα ἡ ἀπλὴ γνώση τῆς ἐπικῆς παράδοσης. Δηλαδή: ἡ συντακτικὴ κατασκευὴ τοῦ στ. 5 (*ἀρνόμενος ἦν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἑταίρων*) συμπλέκει ὁμότροπα, στὴ φάση αὐτή, τὴ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα μὲ τὴ μοῖρα τῶν ἑταίρων· δὲν τὴ διαφοροποιεῖ. Ἄν σταματήσουμε λοιπὸν στὸν στ. 5 καὶ ἀγνοήσουμε τὴ συνέχεια, τότε τὸ ἀναγκαῖο συμπέρασμα πού ἀποκομίζουμε εἶναι· ἢ σώθηκαν καὶ νόστησαν μαζί μὲ τὸν ἀρχηγό τους καὶ οἱ ἑταῖροι, ἢ ἀφανίστηκε κι αὐτὸς μαζί τους. Περιθώρια γιὰ νὰ εικάσουμε μιὰ θετικὴ ἐκδοχὴ τῆς τύχης τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ παράλληλα μιὰν ἀρνητικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὴ μοῖρα τῶν συντρόφων, ὁ στ. 5 δὲν μᾶς ἀφήνει.

Πρῶτος ὁ Kirchhoff², ὅσο ξέρω, διέγνωσε τὸν μετεωρισμὸ αὐτὸν τοῦ στ. 5, χρησιμοποίησε ὅμως τὴν ὀξύτατη αὐτὴ παρατήρησή του, γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ ὡς «πρόσθεμα» τοὺς στ. 6-9. Γιὰ ν' ἀποφύγῃ, γράφει, κάποιος διασκευαστὴς τὴν πιθανότητα μιᾶς τέτοιας παρερμηνείας τοῦ στ. 5, συνέθεσε τοὺς ἐπόμενους στίχους. Ἔτσι ὅμως δὲν σώζεται ὁ στ. 5, δικαιολογοῦνται μόνο οἱ στ. 6-9 ὡς ἐπεξηγηματικὸ του σχόλιο. Ὁ ποιητὴς ἐπομένως πού συνέθεσε αὐτὸν τὸν στίχο, καὶ μαζί του ὀλόκληρη τὴν πρώτη πεντάστιχη περίοδο τοῦ προοιμίου, μένει στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔκθετος, καὶ δίκαια θὰ μπορούσε νὰ κατηγορηθῇ γιὰ κακοτεχνία.

Συνεπέστερος ὁ Schadewaldt — πού γιὰ ἄλλους λόγους, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀποδίδει τοὺς στ. 6-9 στὸν ποιητὴ Β — ἀλλάζει τὸ νόστον ἑταίρων τοῦ στ. 5 σὲ νόστιμον ἡμῶν, πιστεύοντας πὼς ἔτσι ἀποκαθιστᾶ τὸ κείμενο τῆς ἀρχικῆς Ὀδύσειας³. Πράγματι μὲ τὴ διόρθωση τοῦ Schadewaldt αἴρεται ἡ σύγχυση, δημιουργοῦνται ὅμως ἄλλα, μεγαλύτερα καὶ πιὸ οὐσιαστικὰ προβλήματα. Γιατὶ μὲ τὸν στ. 5 σὲ μιὰ τέτοια μορφή (*ἀρνόμενος ἦν τε ψυχὴν καὶ νόστιμον ἡμῶν*) καταποντίζεται ὀλοκληρωτικὰ πιά τὸ θέμα τῶν ἑταίρων καὶ τοῦ φιλέταιρου Ὀδυσσεύα, ἐνῶ παράλληλα προβάλλεται ὡς μοναδικὸ κίνητρο τῆς περιπλάνησής τοῦ ἥρωα ἡ αὐτοσυντήρησή του. Μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ δὲν θὰ ἐνοχλοῦσε, ἂν εἴχαμε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα νοβελιστικὸ νόστο· στὴν περίπτωσή ὅμως ἐνὸς ἐπικοῦ νόστου (καὶ τέτοιος προεξαγγέλλεται ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεύα στοὺς στ. 1-5), ἡ ἀπομόνωση αὐτῆ τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ τοὺς συντρόφους του καὶ ἡ ἀναγωγὴ τῆς περιπλάνησής του ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὸ ἑνστικτὸ τῆς αὐτοσυντήρησής, καταστρέφει τὸ ἴδιο τὸ ἐπικὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας. Ἐξάλλου δὲν εἶμαι

1. Ἐ.ἀ., σ. 165-166. Ἡ περίπτωση νὰ ἐξαγγέλλῃ ὁ στ. α 5 τὴν ἀπόπειρα μόνο τοῦ τοῦ ὑποκειμένου του, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ ἀποτέλεσμά της, πρέπει, νομίζω, νὰ ἀποκλεισθῇ.

2. Ἐ.ἀ., σ. 166.

3. Ἐ.ἀ., σ. 87⁴, σημ. 21.

καθόλου βέβαιος ἂν ἡ διόρθωση τοῦ Schadewaldt ὀδηγῆ σ' ἓνα στίχο πού μπορεῖ νὰ σταθῆ καὶ γλωσσικά — τουλάχιστον στὰ ὄρια τῆς ἐπικῆς γλώσσας πού ξέρουμε ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια¹. Συμπέρασμα: ὁ στ. 5 δὲν ἐπιδέχεται εὐκόλα διόρθωση, καί, ἔτσι ὕπως εἶναι, ἂν δὲν δεχτοῦμε τὴ συνέχεια τοῦ προοίμιου, προκαλεῖ ἀπορία.

Ἡ ἀπόρριψη ὅμως τῶν στ. 6-9 ἀπὸ τὸ προοίμιό τῆς Ὀδύσειας συνεπάγεται καὶ ἄλλα κενά, πέρα ἀπὸ τὸν μετεωρισμὸ τοῦ στίχου 5. Ὑπαινίχθηκα ἤδη, καὶ θὰ τὸ ἀναλύσω παρακάτω, ὅτι ἡ ἠθογράφηση τοῦ Ὀδυσσεύα στὸ προοίμιό δὲν γίνεται ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου· περιορίζεται σαφῶς μέσα στὸν ἐγκιβωτισμένο χῶρο καὶ χρόνο τοῦ ἔπους, αὐτὸν δηλαδὴ πού περιέχουν καὶ ὀρίζουν οἱ ραψωδίες ι-μ. Ἄν ἀπορρίψουμε λοιπὸν τοὺς στ. α 6-9, ὁ χῶρος αὐτός, καὶ προπάντων ὁ χρόνος, ἀνοίγει, ἀλλὰ δὲν κλείνει μέσα στὸ προοίμιό. Δίχως τὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας, δίχως ἐπομένως τοὺς στ. 6-9, ἔχουμε στὸ προοίμιό μιὰ ἀρχὴ (ἐπεὶ *Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε*), ἀλλὰ κανένα πιά τέλος. Γιατὶ τὸ *ἔνθα* τοῦ στ. 11 δὲν μπορεῖ, ὅπως τὸ θέλει ὁ Kirchhoff², νὰ συνεχίσῃ τὸν χρόνο τοῦ στ. 5 — τότε οἱ παρεξηγήσεις θὰ πολλαπλασιαζόνταν· τὸ *ἔνθα* ὀρίζει μιὰ νέα ἀρχὴ (τὸ ποιητικὸ δηλαδὴ παρὸν τῆς Ὀδύσειας) καὶ προϋποθέτει ἓνα προηγούμενο τέλος (τὸ κλεισμένο ποιητικὸ παρελθὸν τοῦ ἔπους).

Ἐπομένως, ἄσχετα ἂν μᾶς ἀρέσουν ἢ ὄχι οἱ στ. 6-9 ὡς συνέχεια τοῦ προοίμιου καὶ εἰδικότερα τοῦ στ. 5, κάποια συνέχεια (αὐτὴ πού ἔχουμε ἢ μιὰ ἄλλη) εἶναι ἀπαραίτητη· ἄλλιῶς τὸ προοίμιό χάσκει ἀπὸ πολλὰς μεριές.

2) Ὁ στ. 6 (*ἀλλ' οὐδ' ὡς ἐτάρους ἐρρύσατο, ἰέμενός περ*) λύνει τὴ διπλὴ ἀπορία πού γεννᾷ ὁ στ. 5: οἱ σύντροφοι δὲν νόστησαν ποτέ. Καὶ ὁ ἀρχηγός τους;

1. Τὸ ρῆμα *ἀρνυμαι* ἀπαντᾷ τέσσερις φορές στὴν Ἰλιάδα. Στις τρεῖς ἀπὸ αὐτὲς ὁ ρηματικὸς τύπος δείχνει μιὰ ἀγωνιστικὴ καὶ ριψοκίνδυνη ἐνέργεια, μὲ τὴν ὁποία τὸ ὑποκείμενό της σηκώνει ἓνα βῆρος, γιὰ νὰ τιμῆσῃ καὶ κάποιο ἄλλο πρόσωπο: Α 159 (*μιλᾷ ὁ Ἀχιλλεύς στὸν Ἀγαμέμνονα*) *τιμὴν ἀρνύμενοι Μενελάω σοί τε, κινῶπα* Ζ 446 (ὁ Ἐκτορ στὴν Ἀνδρομάχη) *ἀρνύμενος πατρός τε μέγα κλέος ἦδ' ἐμὸν αὐτοῦ*—ὁ στίχος αὐτὸς θυμίζει ἔντονα τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν μορφολογία τοῦ α 5, καὶ ἀκόμη περισσότερο τοῦ νοηματικὰ ἰσόβαρου στ. ψ 253 *νόστον ἐταίροισιν διζήμενος ἦδ' ἐμοὶ αὐτῶ* Ε 553 (ἀναφορὰ στὸν Κρήθωνα καὶ τὸν Ὀρσίλοχο πού σκοτώνονται τελικὰ) *τιμὴν Ἀτρεΐδης, Ἀγαμέμνονι καὶ Μενελάω ἀρνύμενο*. Μένει ὁ στ. Χ 160 *ἐπεὶ οὐχ ἱερήιον οὐδὲ βοείην ἀρνύσθη*, πού ἀναφέρεται στὸν Ἀχιλλεὺ καὶ τὸν Ἐκτορα, καθὼς κυνηγᾷ ὁ πρῶτος τὸν δεύτερο· καὶ ἐδῶ πρόκειται γιὰ μιὰ ἀγωνιστικὴ κατάκτηση, πού ξεπερνᾷ τὰ ὄρια τῆς ἐγωιστικῆς αὐτοσυντήρησης. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι στὸν στ. α 5 τὸ *ἀρνύμενος* χρησιμοποιεῖται καταχρηστικὰ γιὰ τὸ πρῶτο ἀντικείμενό του (*ἦν τε ψυχὴν*), καὶ κυριολεκτικὰ γιὰ τὸ δεύτερο (*καὶ νόστον ἐταίρων*).

2. Ὁ Κ., ἀφοῦ ἀθετεῖ τοὺς στ. 6-9, ἐπισυνάπτει στὸν στ. 10 τοῦ προοίμιου τοὺς στ. 11-15, πού τοὺς θεωρεῖ ὅτι ἀνήκουν στὴν πρώτη, εἰσαγωγικὴ ἐνότητα τοῦ ἔπους. Στὸ *ἔνθα* δίνει ὁ Κ. καθαρὰ ἀναφορικὸ νόημα, καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ στ. 11 ἀνταποκρίνεται χρονικὰ στὸν στ. 10, καὶ οἱ δύο μαζί μᾶς περνοῦν ἀπὸ τὸ ποιητικὸ παρελθὸν τοῦ ἔπους (στ. 5) κατευθειάν στὸ ποιητικὸ του παρὸν (ἔ.ἀ., σ. 165). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὅμως δημιουργεῖται ἓνα ἀγεφύρωτο, θεματικὸ καὶ χρονικὸ χάσμα ἀνάμεσα στοὺς στ. 1-5 καὶ 10 κ.ἔ.

Πάνω στο συγκεκριμένο αυτό ερώτημα δεν υπάρχει άμεση απάντηση· το μόνο που μπορούμε έμμεσα να συμπεράνουμε είναι ότι εκείνος, στη φάση αυτή της περιπλάνησής του, επέζησε· αν νόστησε κιόλας ή θα νοστήσει, αυτό είναι μια άλλη ιστορία, που το προοίμιο την αφήνει ανοικτή.

Ό αφανισμός των εταίρων δεν εκφράζεται, από την αρχή και άμέσως, με τρόπο θετικό, αντικειμενικό και συγκεκριμένο. Ό στ. 6, που αρχίζει την ανάπτυξη αυτού του θέματος, το προσδένει αρχικά στο υποκείμενο της προηγούμενης περιόδου· επί πλέον το μετατρέπει σε αρνητική διατύπωση της σωτηρίας και του νόστου (για να τονιστή έτσι περισσότερο ή πρόθεση και λιγότερο το αποτέλεσμα), και το όρίζει τόσο γενικά, ώστε ή παραπέρα διασάφηση του να είναι αναγκαία.

Μέσα στην αποπειρατική έκφραση *αρνύμενος ήν τε ψυχήν και νόστον εταίρων*, το θέμα των συντρόφων βρισκόταν ακόμη ένωμένο με τη μοίρα του ίδιου του Όδυσσέα· ό στ. 6 το αποσυνδέει τώρα και το επιμερίζει σε δύο υποθέματα: σε αρνητικό αποτέλεσμα και σε θετική, επίμονη πρόθεση. Στο μεταξύ το άλλο θέμα του στ. 5 (ή προσωπική επιβίωση του Όδυσσέα) έξωτερικά τουλάχιστον παρακάμπτεται.

Καθώς ή μοίρα των εταίρων πολώνεται στον στ. 6 σε αντιθετικό ζεύγος (*άλλ' ούδ' ως έταρους έρρύσατο~ιέμενός περ*), με κοινό όμως ακόμη υποκείμενο τόν αρχηγό τους, δημιουργείται ένα νέο ερώτημα: γιατί δεν σώθηκαν οι σύντροφοι μ' όλες τις προσπάθειες του Όδυσσέα; Η απάντηση στο νέο αυτό ερώτημα θα δοθή στον επόμενο στίχο.

Ό στ. 6 (όπως έξάλλου και ό στ. 5) τείνει, μορφολογικά και ουσιαστικά, να μεταθέσει το κέντρο βάρους από το υποκείμενο (τόν Όδυσσέα) στο αντικείμενο (τους εταίρους)· αν οι προσπάθειες του αρχηγού έμειναν ατελέσφορες, τότε ή εύθυνη πρέπει να βαραίνει όχι εκείνον, αλλά τους συντρόφους. Αυτή ή μετάθεση της εύθυνης από τόν Όδυσσέα στους εταίρους, που την έτοιμάζει ό στ. 6, πραγματοποιείται συντακτικά στο επόμενο δίστιχο, όπου υποκείμενο πια δεν είναι ό ανεύθυνος αρχηγός, αλλά οι υπεύθυνοι σύντροφοι.

Παράλληλα με την ένοχη των συντρόφων, στο πέραςμα από τόν στ. 5 προς τόν στ. 6, βγαίνει στη μέση και ή επιβίωση του Όδυσσέα· «βγαίνει» σημαίνει προκύπτει, και άμέσως παραμερίζεται· παραμερίζεται ως λόγος, και προκύπτει ως σιωπή, που συνοδεύει τόν λόγο του στ. 6: δεν κατάφερε να σώσει τους εταίρους (λόγος)· άρα σώθηκε ό ίδιος (σιωπή).

3. Στόν στ. 7 (*αυτών γάρ σφετέρησιν άτασθαλίησιν όλοντο*) το αντικείμενο της προηγούμενης φράσης έχει γίνει πια υποκείμενο, και ή αρνητική, υποκειμενική έκφραση (*ούδ' ως έρρύσατο*) μετέπεσε σε θετική και αντικειμενική (*όλοντο*). Όλος ό στίχος αφιερώνεται τώρα στο θέμα της μοίρας των συντρόφων, και το επιμερίζει πάλι σ' ένα νέο ζεύγος υποθεμάτων, που μπορού-

με νὰ τὰ ὀνομάσουμε συνοπτικά: ἐνοχὴ καὶ τιμωρία. Ἡ διατύπωση ὡστόσο παραμένει ἀκόμη γενική, ἀφοῦ οὔτε τὸ εἰδικὸ περιεχόμενον τῆς ἐνοχῆς κατονομάζεται, οὔτε οἱ ὄροι καὶ ἡ μορφή τοῦ ἀφανισμοῦ ἀκούγονται. Τὸν προσδοκώμενον καὶ ἀπαραίτητον αὐτὸν ρόλο θὰ παίξῃ τὸ ἐπόμενο δίστιχο.

Στὸ μεταξὺ τὸ ὑποκείμενον τῶν προηγούμενων στίχων ἔχει ὑποχωρήσει· ἡ ὑποχώρηση ὅμως αὐτὴ δὲν σημαίνει καὶ ἀπουσία, ἀλλὰ ἐνεργό, συνοδευτικὴ σιωπῆ. Οἱ στίχοι δηλ. 7-9 δὲν πρέπει ν' ἀκουστοῦν ὡς θεματογραφικὴ κριτικὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἐταίρων, ἀλλὰ σὰν ἓνα εἶδος ἔμμεσης καὶ πικραμένης ἀπολογίας τοῦ Ὀδυσσεύα γιὰ τὸ χαμὸ τῶν συντρόφων του. Καὶ ὡς σχόλιο ὅμως τοῦ ποιητῆ ἂν ἐκτιμηθοῦν, πάλι πρέπει νὰ τοὺς καταλάβουμε περισσότερο ὡς ἀπαλλακτικὴ κρίση γιὰ τὸν ἀρχηγό, παρὰ ὡς κατακριτικὴ ἀπόφαση γιὰ τοὺς ἐταίρους. Ὁ παθητικὸς τόνος τοῦ στ. 7, πού κορυφώνεται στὴν ἐναρκτήρια λέξη τοῦ ἐπόμενου στ. *νήπιοι*, δείχνει τὴν ἐξακολουθητικὴ συμμετοχὴ τοῦ προηγούμενου ὑποκειμένου στὴ μοίρα τοῦ νέου ὑποκειμένου τῆς φράσης. Γιὰ μένα δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία· οἱ στ. 7-9 ἐξακολουθοῦν νὰ ἠθογραφοῦν τὸ κυρίαρχο ὑποκείμενον τοῦ προοιμίου, τὸν ἀνώνυμο ἀκόμη Ὀδυσσεύα. Ὁ φιλέταιρος ἀρχηγὸς ἀποτελεῖ τὴ θέση ἀπέναντι στὴν ἄρση πού συνιστοῦν οἱ *νήπιοι* σύντροφοι· γιὰ τὴν ἄρση αὐτὴ ὑπεύθυνη εἶναι ἡ προοδυσσειακὴ ἐπικὴ παράδοση (πιθανὸν ἐξαιτίας τῆς νοβελιστικῆς καταγωγῆς τῆς), πού ἤθελε τὸν Ὀδυσσεύα νὰ γυρνᾷ πίσω στὴν Ἰθάκην μόνος καὶ δίχως κανένα σύντροφο¹. Στὴν ἄρση αὐτὴ τῆς παράδοσης ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας ἀπαντᾷ μὲ τὴ θέση τοῦ φιλέταιρου ἀρχηγοῦ.

Ὁ στ. 7 καὶ ἰδιαιτέρα ἡ ἔκφραση *σφειτέρησιν ἀτασθαλίησιν* γίνεται στὰ χέρια τοῦ Schadowaldt ὄργανο κριτικῆς, πού τελικὰ τὸν ὀδηγεῖ στὸ νὰ ἀπορρίψῃ, ἢ μᾶλλον νὰ ἀποδώσῃ τοὺς στ. 6-9 στὸν ποιητὴ Β². Ἡ λέξη *ἀτασθαλίησιν*, πού ἐπανέρχεται στὸν στ. α 34 καὶ μ 300, ἀντιπροσωπεύει γιὰ τὸν S. μιὰ προχωρημένη μορφή ἐνοχῆς καὶ θεοδικίας: ὁ θεὸς (ἢ κάποιος πού τὸν ἀντιπροσωπεύει) δεσμεύει τὸν ἄνθρωπο, προειδοποιώντας τον ἐπίσημα γιὰ

1. Πράγμα πού δὲν συμβαίνει στοὺς ἄλλους «τραικικούς» νόστους τοῦ ἔπους: τοῦ Διομήδη λ.χ., ἢ τοῦ Νεοπτόλεμου καὶ τοῦ Ἰδομενεά: γ 180-192. Εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ ἐνδεικτικὸ τῆς νοβελιστικῆς ἀρχικῆς καταγωγῆς τοῦ Ὀδυσσειακοῦ νόστου ὅτι, ὅταν ὁ ἥρωας φτάνῃ ἐπιτέλους στὴν Ἰθάκην, κανεὶς δὲν σκέφτεται νὰ τὸν ρωτήσῃ γιὰ τοὺς ἐταίρους του. Κι ὅμως στὸ β 30 ὁ Αἰγύπτιος ρωτᾷ τὸν Τηλέμαχο *ἢ τίς ἀγγελίην στρατοῦ ἔκλυεν ἐρχομένοιο*. Ἡ ἐρώτηση αὐτὴ, ὅπως καὶ ἡ ἔξαρση τοῦ φιλέταιρου Ὀδυσσεύα στὸ προοίμιο τοῦ ἔργου (πρβ. καὶ ψ 310-341, ἰδιαιτέρα 312-13, 318-320 καὶ 331-332) ἀνήκουν στὸ ἐπικὸ πλαίσιο τοῦ Ὀδυσσειακοῦ νόστου, ὅπως τὸν βλέπουμε νὰ συμπληρώνεται, μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς παράδοσης, στὶς ραψωδίες ι - μ. Στὶς ραψωδίες ν - ω μόνον ὁ Ὀδυσσεύας (κυρίως στὶς πλαστῆς ἀφηγήσεις του) ἀφήνει πάντα κάποιον χῶρον στοὺς χαμένους ἐταίρους του (δὲς ἐνδεικτικὰ: ξ 259-272 [=ρ 428-441] καὶ 307-309, τ 196-197, τ 273-274)· τὰ ἄλλα πρόσωπα τοῦ ἔπους οὔτε τοὺς θυμοῦνται οὔτε σχολιάζουν τὴν πικρὴ μοίρα τους.

2. Ἐ.ἀ., σ. 868 κ.έ.

με νὰ τὰ ὀνομάσουμε συνοπτικά: ἔνοχη καὶ τιμωρία. Ἡ διατύπωση ὡστόσο παραμένει ἀκόμη γενική, ἀφοῦ οὔτε τὸ εἰδικὸ περιεχόμενον τῆς ἔνοχης κατονομάζεται, οὔτε οἱ ὄροι καὶ ἡ μορφή τοῦ ἀφανισμοῦ ἀκούγονται. Τὸν προσδοκώμενον καὶ ἀπαραίτητον αὐτὸν ρόλο θὰ παίξει τὸ ἐπόμενο δίστιχο.

Στὸ μεταξὺ τὸ ὑποκείμενον τῶν προηγούμενων στίχων ἔχει ὑποχωρήσει ἢ ὑποχώρηση ὅμως αὐτὴ δὲν σημαίνει καὶ ἀπουσία, ἀλλὰ ἐνεργό, συνοδευτικὴ σιωπή. Οἱ στίχοι δηλ. 7-9 δὲν πρέπει ν' ἀκουστοῦν ὡς θεματογραφικὴ κριτικὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἐταίρων, ἀλλὰ σὰν ἓνα εἶδος ἔμμεσης καὶ πικραμένης ἀπολογίας τοῦ Ὀδυσσεύα γιὰ τὸ χαμὸ τῶν συντρόφων του. Καὶ ὡς σχόλιο ὅμως τοῦ ποιητῆ ἂν ἐκτιμηθοῦν, πάλι πρέπει νὰ τοὺς καταλάβουμε περισσότερο ὡς ἀπαλλακτικὴ κρίση γιὰ τὸν ἀρχηγό, παρὰ ὡς κατακριτικὴ ἀπόφαση γιὰ τοὺς ἐταίρους. Ὁ παθητικὸς τόνος τοῦ στ. 7, πού κορυφώνεται στὴν ἐναρκτήρια λέξη τοῦ ἐπόμενου στ. *νήπιοι*, δείχνει τὴν ἐξακολουθητικὴ συμμετοχὴ τοῦ προηγούμενου ὑποκειμένου στὴ μοίρα τοῦ νέου ὑποκειμένου τῆς φράσης. Γιὰ μὲνα δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία· οἱ στ. 7-9 ἐξακολουθοῦν νὰ ἠθογραφοῦν τὸ κυρίαρχο ὑποκείμενον τοῦ προοιμίου, τὸν ἀνώνυμο ἀκόμη Ὀδυσσεύα. Ὁ φιλέταιρος ἀρχηγὸς ἀποτελεῖ τὴ θέση ἀπέναντι στὴν ἄρση πού συνιστοῦν οἱ *νήπιοι* σύντροφοι· γιὰ τὴν ἄρση αὐτὴ ὑπεύθυνη εἶναι ἡ προοδυσσειακὴ ἐπικὴ παράδοση (πιθανὸν ἐξαιτίας τῆς νοβελιστικῆς καταγωγῆς της), πού ἤθελε τὸν Ὀδυσσεύα νὰ γυρνᾷ πίσω στὴν Ἰθάκη μόνος καὶ δίχως κανένα σύντροφο¹. Στὴν ἄρση αὐτὴ τῆς παράδοσης ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας ἀπαντᾷ μὲ τὴ θέση τοῦ φιλέταιρου ἀρχηγοῦ.

¹ Ὁ στ. 7 καὶ ἰδιαιτέρα ἡ ἔκφραση *σφετέρησιν ἀτασθαλίησιν* γίνεται στὰ χέρια τοῦ Schadowaldt ὄργανο κριτικῆς, πού τελικὰ τὸν ὀδηγεῖ στὸ νὰ ἀπορρίψει, ἢ μᾶλλον νὰ ἀποδώσει τοὺς στ. 6-9 στὸν ποιητὴ Β². Ἡ λέξη *ἀτασθαλίησιν*, πού ἐπανέρχεται στὸν στ. α 34 καὶ μ 300, ἀντιπροσωπεύει γιὰ τὸν S. μιὰ προχωρημένη μορφή ἔνοχης καὶ θεοδικίας: ὁ θεὸς (ἢ κάποιος πού τὸν ἀντιπροσωπεύει) δεσμεύει τὸν ἄνθρωπο, προειδοποιώντας τον ἐπίσημα γιὰ

1. Πράγμα πού δὲν συμβαίνει στοὺς ἄλλους «τρωικοὺς» νόστους τοῦ ἔπους: τοῦ Διομήδη λ.χ., ἢ τοῦ Νεοπτόλεμου καὶ τοῦ Ἰδομενέα: γ 180-192. Εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ ἐνδεικτικὸ τῆς νοβελιστικῆς ἀρχικῆς καταγωγῆς τοῦ Ὀδυσσειακοῦ νόστου ὅτι, σταν ὁ ἦρωας φτάνη ἐπιτέλους στὴν Ἰθάκη, καεὶς δὲν σκέφτεται νὰ τὸν ρωτήσῃ γιὰ τοὺς ἐταίρους του. Κι ὅμως στὸ β 30 ὁ Αἰγύπτιος ρωτᾷ τὸν Τηλέμαχο *ἢέ τιν' ἀγγελίην στρατοῦ ἔκλυεν ἐρχομένοιο*. Ἡ ἐρώτηση αὐτὴ, ὅπως καὶ ἡ ἔξαρση τοῦ φιλέταιρου Ὀδυσσεύα στὸ προοίμιο τοῦ ἔργου (πρβ. καὶ ψ 310-341, ἰδιαιτέρα 312-13, 318-320 καὶ 331-332) ἀνήκουν στὸ ἐπικὸ πλαίσιο τοῦ Ὀδυσσειακοῦ νόστου, ὅπως τὸν βλέπουμε νὰ συμπληρώνεται, μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς παράδοσης, στὶς ραψωδίες ι - μ. Στὶς ραψωδίες ν - ω μόνον ὁ Ὀδυσσεύας (κυρίως στὶς πλαστὲς ἀφηγήσεις του) ἀφήνει πάντα κάποιον χῶρο στοὺς χαμένους ἐταίρους του (δὲς ἐνδεικτικὰ: ξ 259-272 [=ρ 428-441] καὶ 307-309, τ 196-197, τ 273-274)· τὰ ἄλλα πρόσωπα τοῦ ἔπους οὔτε τοὺς θυμοῦνται οὔτε σχολιάζουν τὴν πικρὴ μοίρα τους.

2. Ἐ.ἀ., σ. 868 κ.έ.

κάτι που πρέπει να αποφυγή· αν ο άνθρωπος μείνη άσυγκίνητος στη θεϊκή αυτή προειδοποίηση, τότε ή ένοχη του δεν συνιστά μιá άπλη άμαρτία (ένα λάθος δηλαδή, τó όποιο όρίζεται και αιτιολογείται από τή σύγχυση τού ανθρώπου, που τόν τυφλώνει και δέν τού επιτρέπει τήν άκριβή και όρθή μέτρηση τής κρίσιμης στιγμής—έδω βρίσκονται ή άρχή και οι ρίζες τής άρχαίας ββρεως), αλλά μιá μορφή μοχθηρίας (ένα ήθος δηλαδή στρεβλωμένο, που χαρακτηρίζει τόν σφόδρα πονηρόν, σέ αντίθεση με τήν άμαρτία, που είναι τó λάθος τού έπεικούς)¹. Τυπικό παράδειγμα αύτης τής νέας, μεθομηρικής αντίληψης—κατά τόν S. πάντα, που άκολουθεϊ στο σημείο αυτό τούς Jäger και Pfeiffer²—είναι ό Αίγισθος· ή περίπτωση του που τή θυμάται και τήν εκθέτει συνοπτικά ό Δίας στο α 35-43, δικαιολογεί τήν προεξαγγελτική γενική ρήση τού θεού για τούς ανθρώπους και τή μοίρα τους: *έξ ήμέων γάρ φασι κάκ' έμμεναι· οι δέ και αυτοι | σφησιν άτασθαλίησιν ύπερ μόρον άλλε' έχουσιν* (α 33-34). Έδω βλέπει ό S. τόν ποιητή B να θεολογεί με έναν τρόπο ξένο στην Ίλιάδα και στην όμηρική γενικά αντίληψη. Ένα δεύτερο δείγμα τής νεωτερικής αύτης θεοδικίας συνιστά ή περίπτωση τών μνηστήρων, που επιμένουν στα άτάσθαλα έργα τους, μολονότι ό Τηλέμαχος τούς προειδοποιεί πώς, αν δέν αλλάξουν συμπεριφορά, θα τούς καταγγείλη με όρκο τόν Δία· και ό Δίας έπικυρώνει τόν όρκο αυτόν με τó τέρας τών στ. β 146-160, που τó διερμηνεύει ό οίωνοσκόπος Αλιθέρης. Τήν επέμβαση τέλος τού ποιητή B στο έργο τού Όμηρου τή βλέπει ό S. και σέ μιá τρίτη σκηνή τής Όδύσειας, τή φορά αύτη στη ραψ. μ και πιδ συγκεκριμένα στο πλαίσιο άκριβώς εκείνο, που αναπτύσσει και διεκπεραιώνει τήν ένοχη και τήν τελική μοίρα τών έταίρων (260-419). Πρόκειται για τó έπεισόδιο τής Θρινακίας, που τó συνοψίζουν και οι στ. 6-9 τού προοιμίου. Μέσα λοιπόν σ' αυτό τó πλαίσιο ύπάρχει μιá μικρή σκηνή (μ 296-304), που άλλοιώνει ριζικά, κατά τόν S., τήν ένοχη τών συντρόφων, άφου με τó θέμα τού όρκου τούς καθιστά έπίορκους: σέ άνύπτοτο χρόνο ό Όδυσσεύς δεσμεύει τούς έταίρους με ένορκη ύπόσχεση πώς δέν θα πειράξουν τά βόδια τού "Ήλιου· μή σου τις άτασθαλίησι κακῆσιν | ή βοῶν ήέ τι μῆλον άποκάνη—πάλι ή ίδια λέξη: άτασθαλίησι³. Με βάση αύτη τήν άρχή, ό S. άποδίδει και τούς στ. 6-9 στον ποιητή B, πιστεύοντας ότι ή έκφραση αυτών γάρ σφετέρησιν άτασθαλίησιν, είναι γραμμένη από τó ίδιο χέρι που έγραψε και τόν στ. μ 300.

Ό S. θίγει και προσπαθεϊ να λύση ταυτοχρόνως τρία προβλήματα: α) Τó ένα άφορᾶ τήν όμηρική θεοδικία και τή σχέση της με μιá μεθομηρική, όπως πιστεύει ό ίδιος, άλλιωμένη έκδοσή της, που είναι δουλειά τού ποιητή B. β) Τó δεύτερο πρόβλημα σχετίζεται με τούς στ. μ 296-304 και τή θέση τους μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο τους. γ) Τó τρίτο τέλος πρόβλημα άφορᾶ τούς στ. α 6-9 τού προοιμίου, που, κατά τόν S., έμπεριέχουν και τήν έπιορκία τών έταίρων, προϋποθέτουν δηλαδή τó περιεχόμενο τών στ. μ 296-304. Άποφασιστικό κριτήριο για τή θέση και τή λύση τών τριών θεμάτων είναι κατά τόν S. ή λέξη άτασθαλίησιν: σφησιν άτασθαλίησιν α 34, άτασθαλίησιν κακῆσιν μ 300, σφετέρησιν άτασθαλίησιν α 7.

Τó έρώτημα όμως είναι αν πράγματι ή λέξη άτασθαλίησιν συνιστά έναν *terminum technicum* για τήν έκφραση μιᾶς νεωτερικής αντίληψης ως πρὸς τήν ανθρώπινη ένοχη και μοίρα, αν δηλαδή ή λέξη αύτη άποτελῆ τή διακριτική ταυτότητα τού ποιητή B.

1. "Ε.ά., σ. 865-874, ιδιαίτερα σ. 873, ύποσ. 18— τήν όρολογία τή δανείζεται ό S. από τόν Άριστοτέλη.

2. W. JÄGER, Solons Eunomia, Sitzungsberichte der Preussischen Akad. d. Wiss. Philol. - Hist. Klasse, 1926, σ. 73 κέ. Καί R. PFEIFFER, Deutsche Literaturzeitung 1928, στήλη 2361 κέ.

3. "Ε.ά., σ. 865-868.

Τὸ οὐσιαστικὸ ἐν τούτοις ἀτασθαλίαι, τὸ ἐπίθετο ἀτάσθαλος, τὸ ρῆμα ἀτασθάλλω καὶ τὸ ἐπίρρημα ἀτάσθαλα ἀπαντοῦν ἤδη στὴν Ἰλιάδα πέντε φορές καὶ ἀκόμη πιὸ πολλές στὴν Ὀδύσεια, σὲ μέρη τῆς μάλιστα ποῦ ὁ S. κατηγορηματικὰ τὰ ἀποδίδει στὸν ποιητὴ A¹. Στὴν Ἰλιάδα λ.χ. ἡ λέξις αὐτὴ χαρακτηρίζει μιὰ φορὰ τὸν Ἔκτορα καὶ ἄλλη μιὰ φορὰ τὸν Ἀχιλλέα², δύο πρόσωπα ἐπομένως ποῦ δὲν ἔχουν βέβαια κοινὸ ἦθος καὶ τόσο βαριά ἐνοχλή, ὅσο οἱ μνηστῆρες ἢ ὁ Αἴγιθος τῆς Ὀδύσειας. Ὁ στ. ἐξάλλου Δ 409, ποῦ τὸν λέει ὁ Σθένης γιὰ τοὺς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας (κεῖνοι δὲ σφετέροισιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο) — πολὺ συγγενικὸς μὲ τὸν στ. α 7 τῆς Ὀδύσειας — δείχνει ὅτι ἡ λέξις ἀτασθαλίαι ἀνήκει σὲ ἐπική φόρμουλα, ποῦ χαρακτηρίζει στὸ ἔπος γενικὰ κάθε τύπο ἀνθρώπινος ὑπερβασίας, καὶ ὄχι εἰδικὰ τὴν περίπτωσι μίᾳς βεβαρυμένης ἐνοχῆς.

Ἀφοῦ λοιπὸν τὸ μόνον κοινὸ σημεῖο ἀνάμεσα στὸν στ. α 7 καὶ στὸν μ 300 εἶναι ἡ λέξις ἀτασθαλίῃσιν—κανένας ὑπαινιγμὸς γιὰ ἐπιτοκία τῶν ἐταίρων δὲν γίνεται στὸ προοίμιον — δὲν βλέπω τί μᾶς ὑποχρεώνει νὰ σχετίσουμε τοὺς στ. 6-9 τοῦ προοιμίου εἰδικὰ μὲ τὸ ἐπίμαχον θέμα τοῦ ὄρκου, ποῦ θεματογραφοῦν οἱ στ. μ 296-304. Τὸ ζήτημα θὰ ἄλλαζε ἂν ὁ S. θεωροῦσε ὅλο τὸ ἐπεισόδιον τῆς Θρινακίας πρόσθεμα τοῦ ποιητῆ B· κάτι τέτοιο ὅμως δὲν συμβαίνει, καὶ ὁ S. δέχεται ὅτι τὸ μέρος αὐτὸ τῆς Ὀδύσειας, στὸ σύνολό του, εἶναι θαυμασία δουλεῖα τοῦ ποιητῆ A³. Συμπέρασμα: οἱ στ. α 6-9 δὲν πέφτουν ἀναγκαστικὰ μέσα στὸ πλέγμα τῆς νεωτερικῆς θεοδικίας τοῦ ποιητῆ B, καὶ δὲν συντρέχει κανένας λόγος νὰ τοὺς παραχωρήσουμε σ' αὐτόν, ἂν φυσικὰ ὑπάρχη ἕνας τέτοιος δευτέρος ποιητῆς μέσα στὴν Ὀδύσειαν. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς στ. 6-9 τοῦ προοιμίου, συζητήσιμη εἶναι καὶ ἡ ἄλλη θέση τοῦ S., πὼς δηλαδὴ τὸ θέμα τοῦ ὄρκου στὴ δωδέκατη ραψωδία ἀποτελεῖ τυπικὴ ἐφαρμογὴ τῆς νεωτερικῆς θεοδικίας τοῦ ποιητῆ B. Ἡδὴ ὁ Lesky προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τίς δυσκολίες τῶν στ. μ 296-304 μὲ ἕνα ἄλλον, ἀντίστροφο ἀπὸ τὸν S., τρόπο⁴.

Ὅσο γιὰ τὴ «μείζονα» θεωρία τοῦ S., τὴν ἀναγνώριση δηλ. μιᾶς διπλῆς θεοδικίας μέσα στὴν Ὀδύσειαν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ δευτέρου τύπου τῆς στὸν ποιητὴ B, ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἐναλλακτικὴ λύσις, ποῦ ἀντὶ νὰ διασπᾷ τὸ ποίημα, διαφοροποιεῖ τὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσειας ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς Ἰλιάδας⁵.

1. A 694 (ἀτάσθαλα), Δ 409 καὶ X 104 (ἀτασθαλίῃσιν) N 634 καὶ X 418 (ἀτάσθαλον). Καὶ στὴν Ὀδύσειαν (σημειῶνω μόνον στίχους ποῦ ὁ S. τοὺς ἀποδίδει στὸν ποιητὴ A): π 93, σ 139 καὶ 143 (ἀτάσθαλα), φ 146 (ἀτασθαλίαι), ψ 67 (ἀτασθαλίαι), χ 317 καὶ 416 (ἀτασθαλίῃσιν) κτλ.

2. X 104 καὶ 408.

3. Ἐ.ά., σ. 862-864.

4. Homeros, RE Suppl. XI, Sonderausgabe 1967, σ. 121: Γιὰ νὰ ἀποφύγῃ ὁ L. τὴν «ντουμπλέταν» τῶν στ. μ 296-304 καὶ μ 319-323, ἀθετεῖ ὄχι τὸ θέμα τοῦ ὄρκου, ὅπως κάνει ὁ S., ἀλλὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς προειδοποιήσεως, ποῦ ἐκφράζουν οἱ στ. μ 319-323. «Ὅτι ἡ ἐνοχλή τῶν ἐταίρων δὲν ἐπιβαρύνεται ἰδιαίτερα μὲ τὸ θέμα τοῦ ὄρκου καί, γενικὰ, δὲν συγγενεῖ μετὰ τὴν ἐνοχλή τοῦ Αἰγίσθου ἢ τῶν μνηστῆρων, τὸ τόνισε ἤδη ὁ FR. FOCKE, ἔ.ά., σ. 247-254. Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι ὁ δεσμευτικὸς ὄρκος, καὶ ἐδῶ καὶ ἄλλοι μέσα στὸ ἔπος, ἀποτελεῖ παραδοσιακὸ ὄργανον τοῦ πολῦτροπου Ὀδυσσεύα, κληρονομία καὶ ἐπική προέκτασις τοῦ ὄρκου, μὲ τὸν ὅποιον ἔπλισε ὁ Ἑρμῆς τὸν ὀδυσσάμενον Αὐτόλυκον» βλ. σχετικὰ, Δ.Ν. ΜΑΡΑΝΙΤΗ, Ἑλληνικά 22 (1969) 28 κ.έ.

5. Ὅτι καὶ στὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας (ὅπως καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα) ἡ Ὀδύσειαν δίνει, πλάι στὴν παραδοσιακὴν λύσιν (γνωστὴ σὲ μᾶς ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα), καὶ μιὰ δική της, προχωρημένη ἀποψή, εἶναι, νομίζω, ἀναμφισβήτητο. Αὐτὴ ὅμως ἡ διπλὴ διάστασις τοῦ ἔπους μπορεῖ νὰ ὀφείλεται, ὄχι ὅπως τὸ θέλει ὁ S., σὲ δύο ποιητῆς, ποῦ ὁ ἕνας διασκευάζει καὶ «συμ-

4) Τὸ δίστιχο α 8-9 εἶναι ἀσφαλῶς τὸ πιὸ θεματογραφικὸ μέσα στὸ προοίμιο, ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι συνοψίζει, μὲ συγκεκριμένες πιὰ ἀναφορές, τὴν ἐνοχὴ καὶ τὴν τιμωρία τῶν συντρόφων. Ὁ περιγραφικὸς ὅμως αὐτὸς χαρακτήρας του δὲν τὸ καθιστᾷ οὔτε χαλαρὸ οὔτε φλύαρο· ἄν, ὅπως ἐλπίζω νὰ δοῦμε, τὰ περιγραφικά του στοιχεῖα εἶναι ἀπαραίτητα τόσο γιὰ τοὺς εἰδικοὺς σκοποὺς τῆς δεύτερης πεντάστιχης περιόδου, ὅσο καὶ γιὰ τὸ σύνολο τοῦ προοιμίου, τότε, σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθὴ παρατήρηση τοῦ Focke¹, δὲν βλέπει κανεὶς πῶς θὰ μπορούσαν νὰ ἐκφραστοῦν καὶ νὰ παρασταθοῦν συνοπτικότερα.

Ἡ πύκνωσή τους αὐτὴ καὶ ἡ ἐξειδικευμένη τους γλώσσα φαίνονται, ἂν συγκριθῇ ἡ φρασεολογία τῶν στ. α 8-9 μὲ τῶν ἄλλων χωρίων τῆς Ὀδύσειας, ὅπου ἐξαγγέλλεται, πραγματοποιεῖται ἢ συνοψίζεται τὸ ἴδιο ἐπεισόδιο (λ 104-115, μ 127-141, μ 260-419, τ 273-276 καὶ ψ 329-332). Ὁ ψυχρὸς καὶ ἀντικειμενικὸς τόνος αἴρεται ἐδῶ μὲ τὴν ἐμφαντικὴ πρόταξη τῆς λέξης *νήπιιοι*. Μίλησα ἤδη γιὰ τὴν ποιότητα αὐτῆς τῆς ἐπιφώνησης· λιγότερο κρίνει καὶ περισσότερο «ἐλεεῖ», ἀποτυπώνει τὴ συναισθηματικὴ συμμετοχὴ τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ Ὀδυσσεά γιὰ τὸ τραγικὸ λάθος καὶ τὴν πικρὴ μοῖρα τῶν ἐταίρων. Ἀμέσως ὕστερα ἀναπτύσσονται τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τῆς ἐνοχῆς καὶ ἡ συγκεκριμένη μορφή τοῦ ὀλέθρου: *οἱ κατὰ βοῦς Ὑπερίωνος Ἡελίοιο|ῆσθιον*. Ὁ διασκελισμὸς κατεβάζει τὸ κρίσιμο ῥῆμα στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. 9, τὸ στοιχίζει δηλαδὴ μὲ τὴ λέξη *νήπιιοι*· ἔτσι ἦθος καὶ πράξη ἐξαιρούνται καὶ δένονται σφιχτά. Ὁ ὀλεθρὸς ἐξἄλλου ὑποτάσσει ξανὰ τοὺς συντρόφους καὶ συντακτικά: στὴ φάση τῆς προσπάθειας γιὰ τὴ σωτηρία τους οἱ ἐταῖροι ἦταν «ἀντικείμενο» τοῦ Ὀδυσσεά· τώρα γίνονται «ἀντικείμενο» τοῦ Ἥλιου, τοῦ τιμωροῦ θεοῦ. Ὑπάρχει μιὰ σκληρὴ ἀντίστιξη ἀνάμεσα στὰ ῥήματα *ῆσθιον* καὶ *ἀφείλετο*: οἱ σύντροφοι πῆραν (καὶ ἔφαγαν) κάτι ποῦ δὲν τοὺς ἀνῆκε· κι ἐκεῖνος ποῦ σφετερίστηκαν τὰ ἱερά του βόδια, ὁ Ἥλιος, τοὺς ἄρπαξε σὲ ἀντάλλαγμα τὴ μέρα τοῦ γυρισμοῦ, κάτι ποῦ ἦταν δικό τους, καὶ θὰ τὸ εἶχαν ἀλλιῶς, ὅπως τὸ λέει ξεκάθαρα ὁ Τειρεσίας: λ 111 *καί κεν ἔτ' εἰς Ἰθάκην κακά περ πάσχοντες ἴκοισθε*². Μ' αὐτὴ τὴν τρίτη καὶ τελευταία ἐναλλαγὴ ὑποκειμένου μέσα στὸ προοίμιο, μὲ τιμωρὸ δηλαδὴ τῶν ἐταίρων καὶ ἐπόπτη τῆς φράσης τὸν Ἥλιο, ὁ χῶρος οὐδετερο-

πληρώνει» τὸν ἄλλον, ἀλλὰ στὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας, ἄλλος ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς Ἰλιάδας, οικειοποιεῖται μέσα στὸ ἔργο του τὴν Ἰλιαδικὴ παράδοση καὶ ταυτόχρονα τὴν προωθεῖ· σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔπους (ἐκεῖ ποῦ ὑπάρχει καὶ θεματογραφικὴ πρωτοτυπία, λ.χ. στὴν Τηλεμάχεια) οἱ προωθημένες θέσεις εἶναι ἐμφανέστερες· σὲ ἄλλα ἀκούγεται πιὸ πολὺ ὁ ἀπόηχος τῆς Ἰλιάδας — τοῦ μεγάλου καὶ σεβαστοῦ προτύπου. Τὸ θέμα ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ βασικότερα τῆς ὁμηρικῆς κριτικῆς, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ σχηματοποίησή του στὰ ὄρια μιᾶς ὑποσημείωσης. Δὲς σχετικὰ LESKY, Homeros, ἔ.ἀ., σ. 132-134.

1. Ἐ.ἀ., σ. 251, ὑποσ. 1.

2. λ 111.

ποιεῖται, ὁ ὀρίζοντας ἀδειάζει πάλι, ἡ κίνηση σταματᾷ. Στὴν ἔξοδο τοῦ προοιμίου ὁ Ὀδυσσεύας στέκει μόνος καὶ μετέωρος, οἱ σύντροφοι ἔχουν πιά ὀριστικὰ χαθῆ. Γι' αὐτοὺς ὁ νόστος ἔμεινε φαντασίωση, πού μόνον μέσα στὰ ὄρια μιᾶς παρομοίωσης μπόρεσαν νὰ τὴ ζήσουν: "Ὅταν βλέπουν τὸν ἀρχηγό τους νὰ ξαναγυρνᾷ ζωντανὸς ἀπὸ τὸ παλάτι τῆς Κίρκης, σκιρτοῦν ἀπὸ χαρὰ, σὰν νὰ εἶχαν φτάσει κιόλας στὴν Ἰθάκη, ὅπου δὲν θὰ φτάσουν ποτέ:

*Σοὶ μὲν νοστήσαντι, διοτρεφές, ὧς ἐχάρημεν,
ὧς εἴ τ' εἰς Ἰθάκην ἀφικοίμεθα πατρίδα γαῖαν*¹.

Οἱ ἀντιρρήσεις ὅμως τῆς ὀμηρικῆς κριτικῆς δὲν ἀφοροῦν μόνον τὴν προβολὴ τοῦ ἐπεισοδίου τῆς Θρινακίας στὸ προοίμιο τοῦ ἔπους· τὸ ἴδιο τὸ ἐπεισόδιο καὶ ἡ ἀναπτυγμένη του μορφή στὴ δωδέκατη ραψωδία θεωρήθηκαν ὑποπτα καὶ μεταγενέστερα:

α) Ὁ Pfeiffer² βρῖσκει τὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας, στὸ σύνολό του, τυπικὴ ἐφαρμογὴ ἐκείνης τῆς μεθομηρικῆς θεοδικίας τῶν στ. α 31-41, πού τὴ χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Schadewaldt, γιὰ νὰ ἀπορρίψῃ ὡστόσο αὐτὸς μόνον τὸ θέμα τοῦ ὄρκου, καὶ ἔχι ὅλο τὸ ἐπεισόδιο. Τὴν καλύτερη ἀπάντηση στὴν ἄποψη τοῦ P. τὴ δίνει ὁ ἀναλυτικὸς κατὰ τὰ ἄλλα Focke, πού ὑπογραμμίζει ὅτι σὲ τίποτε δὲν συγγενεῖ ἡ ἐνοχὴ τῶν ἐταίρων μὲ τὴν ἐνοχὴ τοῦ Αἰγίσθου. Γιὰ τὸν F. ὀλόκληρη ἡ ραψωδία μ (καὶ μέρη τῶν ραψωδιῶν κ καὶ λ) ἔχι μόνον δὲν εἶναι νεώτερο πρόσθεμα στὸν παραδοσιακὸ κορμὸ τοῦ ἔπους, ἀλλὰ ἀνάγεται σὲ ἓνα παλιὸ τραγούδι Νόστου, πού πέρασε μὲ ἐλαφρὲς παραλλαγές μέσα στὴ δική μας Ὀδύσεια³.

β) Ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ προσβάλλουν τὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας καὶ τοὺς ἀνάλογους στίχους τοῦ προοιμίου οἱ Von der Mühl⁴ καὶ Theiler⁵, ἀκολουθώντας τὰ χνάρια τῆς παλιᾶς θεωρίας τοῦ Kirchhoff: γι' αὐτοὺς ὁ θυμὸς τοῦ Ἥλιου ἀντιγράφει τὸν θυμὸ τοῦ Ποσειδῶνα, καὶ ἐπινοήθηκε ἀπὸ ἓνα μεταγενέστερο ποιητὴ ὡς ἀρθρωσὴ τῶν ραψωδιῶν κ - μ, οἱ ὁποῖες, σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτὴ, συμπλήρωσαν ἀργότερα τὶς παραδοσιακὲς περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσεύα τῆς ραψωδίας ι· στὴ ραψωδία ι καὶ στὸν παλιὸ κορμὸ τοῦ ἔπους κυριαρχοῦσε ὁ πρωτότυπος θυμὸς τοῦ Ποσειδῶνα. Ὁ Schadewaldt ὅμως ἔδειξε πὼς μόνον καταχρηστικὰ μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ «θυμὸ τοῦ Ἥλιου» στὴν Ὀδύσεια, ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἔχει οὔτε τὸ εὖρος οὔτε τὴ λειτουργία τοῦ ἄλλου θυμοῦ, τοῦ Ποσειδῶνα, ὅτι ὁ χαρακτήρας του εἶναι περιστατικὸς καὶ ἔχι γενικὸς ὅπως τοῦ θυμοῦ τοῦ Ποσειδῶνα, ὅτι ἐνῶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς θυμὸς «bildet den Rahmen für die Heimkehr des Odysseus . . . und erscheint darum auf jener vorderen Bühne des grossen Hauptgeschehens», ὁ ἄλλος θυμὸς «die Verletzung des Helios durch die Gefährten des Odysseus erschöpft ihre Funktion allein in dem Irrfahresschicksal des Odysseus, und so erscheint sie gleichsam nur auf der hinteren Bühne des Geschehens und bleibt örtlich und

1. κ 419-420. Δὲς σχετικὰ Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, Ὁ Νόστος στὶς παραμοιώσεις τῆς Ὀδύσειας, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπιστ. Θεσσ. 9 (1965) 278-280.

2. Ἔ.ἀ., σ. 2362 κ.έ.

3. Ἔ.ἀ., σ. 247 κ.έ.

4. RE Suppl. VII (1940), σ. 731 κ.έ.

5. W. THEILER, Vermutungen zur Odyssee, Museum Helveticum 7 (1950) 104 κ.έ.

zeitlich beschränkt und skizzenhaft¹. 'Ο διαφορισμός τῶν δύο θεμάτων, ὅπως τὸν κάνει ὁ S., εἶναι βασικὰ ἄρθρος, πρέπει ὅμως νὰ συμπληρωθῆ μετὰ τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ δύο θυμοί, ὁ μείζων (τοῦ Ποσειδῶνα) καὶ ὁ ἐλάσσων (τοῦ Ἥλιου) βρίσκουν μέσα στὸ ἔπος καὶ τὴν ἐνωτικὴ τους ἀκμὴ στὸ τέλος τῆς ἑνατης ραψωδίας, ὅταν ὁ Δίας ἐνωτίζεται τὴν προσευχὴ τοῦ Πολύφημου, περιορίζει ὅμως, μετὰ τὰ κρυφὰ του σχέδια, τὸν ἄλευρο μόνο στοὺς ἑταίρους (ι 553-555).

γ) 'Όσο γιὰ τὴ συνοχὴ τῶν ραψωδιῶν κ-μ μετὰ τὴ ραψωδία ι, οἱ ἔρευνες τοῦ K. Mueli² καὶ τοῦ K. Reinhardt³ ἔδειξαν πῶς οἱ διαφορὲς τῶν δύο αὐτῶν ἐνοτήτων δὲν ὀφείλονται στὴν ἐπέμβαση ἐνὸς δευτέρου, μεταγενέστερου ποιητῆ, ἀλλὰ στὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας συνειδητὰ — καὶ ὑποδηλώνοντας μάλιστα τὸ «ἀδανειό» του⁴ — προσαρμύζει στὶς ραψωδίες κ-μ περιστατικὰ τοῦ Ἀργοναυτικοῦ κύκλου. 'Ο ἀδανεισμός» αὐτὸς δὲν γίνεται μετὰ τρόπο μηχανικὸ, γιατί τὸ νέο σύνολο (τὸ μείγμα δηλαδὴ ἀργοναυτικῶν παραδόσεων καὶ ὀδυσσειακῶν περιπλανήσεων) ἔχει μέσα στὴν Ὀδύσεια ἐσωτερικὴ καὶ λειτουργικὴ συγκρότηση, τόσο στὴ μορφή του ὅσο καὶ στὴν οὐσία του. 'Ο M. πρῶτος ἀναγνώρισε ὅτι οἱ ἐννέα βασικὲς περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσεῆ ὀργανώνονται μέσα στὸ ἔπος σὲ τριάδες· στὸ τέλος κάθε τριάδας ἔχουμε ἓνα ἀναπτυγμένο ἐπεισόδιο. Πρῶτη τριάδα: Κίκονες, Λωτοφάγοι καὶ (διεξοδικὰ) Κυκλώπεια· δεύτερη τριάδα: Αἰόλος, Λαιστρυγόνες καὶ (διεξοδικὰ) Κίρκη· τρίτη τριάδα: Σειρήνες, Σκύλλα — Χάρυβδις καὶ (διεξοδικὰ) Θρινακία. Ἡ παραδοσιακὴ αὐτὴ ἐννεάδα συμπληρώνεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσσειας σὲ δωδεκάδα μετὰ τὴν παρεμβολὴ τῆς Νέκυιας ἀνάμεσα στὴ δεύτερη καὶ τὴν τρίτη τριάδα, καὶ μετὰ τὴν ἐπίταξη δύο ἐπεισοδίων, πού ἀναφέρονται στὸ ποιητικὸ παρὸν τῆς Ὀδύσσειας: τῆς Καλυψῶς καὶ τῶν Φαιάκων. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ τριαδικὸ σύστημα τοῦ M. ἡ Θρινακία κατέχει ἐξέχουσα θέση.

'Ανάλογη σημασία παίρνει τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ καὶ στὸν ἄλλο σχηματισμὸ τοῦ K. Reinhardt, πού σκοπεύει πρὸς τὸν ἑταίρου καὶ τὴ μοίρα τους: ὁ Ὀδυσσεὺς ξεκινᾷ μετὰ δώδεκα καράβια, πού περιορίζονται ὕστερα σὲ ἓνα, γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ τέλος δίχως κανένα καράβι καὶ κανένα σύντροφο. Σύμφωνα λοιπὸν μετὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ R., οἱ δέκα περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεῆ (συμπεριλαμβάνεται τῶρα καὶ ἡ Νέκυια) ὀργανώνονται σὲ δύο πεντάτομους κύκλους, πού ὁ καθένας τους κλείνει μετὰ μιὰ μεγάλη καταστροφὴ. Πρῶτος κύκλος: Κίκονες, Λωτοφάγοι, Κυκλώπεια, Αἰόλος, Λαιστρυγόνες (ὁ Ὀδυσσεὺς χάνει ὅλα του τὰ καράβια ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα)· δεύτερος κύκλος: Κίρκη, Νέκυια, Σειρήνες, Σκύλλα — Χάρυβδις, Θρινακία (ὁ Ὀδυσσεὺς χάνει καὶ τὸ τελευταῖο του καράβι)⁵.

²Ανακεφαλαιώνω:

α) Τὸ θέμα τῆς Θρινακίας, αὐτὸ καθαυτὸ, δὲν εἶναι διόλου ἀσήμαντο: τελευταῖο στὴ σειρὰ τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσεῆ, σφραγίζει μετὰ τὴ διεξοδικὴ του ἀνάπτυξη τὴν τρίτη τριάδα τοῦ Mueli καὶ κλείνει τὸν δευτέρου πεντάτομο κύκλου τοῦ Reinhardt.

β) Ἡ συμπυκνωμένη προβολὴ του στὸ προοίμιό τοῦ ἔπους σκοπεύει:

1. "E.δ., σ. 876.
2. *Odyssee und Argonautica*, Βερολίνο 1921, σ. 42 κ.έ.
3. *Die Abenteuer der Odyssee, Von Werken und Formen*, Godesberg 1948, σ. 61 κ.έ. (τῶρα: *Tradition und Geist*, Göttingen 1960, σ. 57).
4. μ 70.
5. "E.δ. σ. 66 κ.έ.

ἄμεσα στὴν ἠθογράφηση τοῦ Ὀδυσσεύα ὡς φιλέταιρου ἀρχηγοῦ, ἔμμεσα τῶν συντρόφων ὡς νηπιῶν ἐταίρων. Αὐτὸ τὸ διαλεκτικὸ δίπτυχο συμπληρώνει καὶ ὀργανώνει τὸ ἦθος τοῦ περιπλανώμενου Ὀδυσσεύα πρὸς προβάλλον οἱ στ. α 1-5. "Ὅτι ὁ πολυπλαγκτός ἦρωας καὶ ὁ φιλέταιρος ἀρχηγὸς εἶναι θέματα συνανήκοντα, συμπληρωματικὰ καὶ δίδυμα γιὰ τὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσειας, φαίνεται καὶ ἀπὸ ἓνα ἄλλο «προοίμιον» μέσα στὸ ἔπος: ἐννοῶ τοὺς τελευταίους στίχους τῆς ὕμνου ραψωδίας, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Ἀλκίνοος παρακινεῖ τὸν Ὀδυσσεύα νὰ ἀρχίσῃ τίς διηγήσεις του:

ἀλλ' ἄγε μοι τόδε εἰπὲ καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον, θ 572
 ὄπη ἀπεπλάγχθης τε καὶ ἄς τινας ἴκεο χώρας
 ἀνθρώπων, αὐτούς τε πόλιός τ' εὖ ναιεταούσας,
 ἡμὲν ὅσοι χαλεποὶ τε καὶ ἄγριοι οὐδὲ δίκαιοι, 575
 οἳ τε φιλόξενοι καὶ σφιν νόος ἐστὶ θεουδής.
 εἰπέ δ' ὅ,τι κλαίεις καὶ ὀδύρεαι ἐνδοθι θυμῷ
 Ἀργείων Δαναῶν ἰδὲ Ἰλίου οἶτον ἀκούων.
 τὸν δὲ θεοὶ μὲν τεῦξαν, ἐπεκλώσαντο δ' ὄλεθρον
 ἀνθρώποις, ἵνα ἦσι καὶ ἐσσομένοισιν αἰοιδή. 580
 ἦ τίς τοι καὶ πηὸς ἀπέφθιτο Ἰλιόθι πρὸ
 ἐσθλὸς ἐὼν, γαμβρὸς ἦ πενθερός, οἳ τε μάλιστα
 κήδιστοι τελέθουσι μεθ' αἰμά τε καὶ γένος αὐτῶν;
 ἦ τίς που καὶ ἐταῖρος ἀνὴρ κεχαρισμένα εἰδώς,
 ἐσθλός; ἐπεὶ οὐ μὲν τι κασιγνήτοιο χειρῶν 585
 γίγνεται ὅς κεν ἐταῖρος ἐὼν πεπνυμένα εἰδῆ.

Ἡ σύγκριση τῶν στίχων αὐτῶν πρὸς τοὺς ὁμόλογους α 1-9 εἶναι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις χρήσιμη. Ἐδῶ βέβαια ὁ τόνος εἶναι διαφορετικὸς (πιὸ συναισθηματικὸς), ἡ ἔκφραση διαπλατυσμένη, ἡ θεματογραφία ὅμως παραμένει βασικὰ ἡ ἴδια. Ὁ Ἀλκίνοος δὲν ξέρεῖ τόσα ὅσα ὁ ποιητὴς καὶ ὁ ἀκροατής, γι' αὐτὸ εἰκάζει καὶ λέει περισσότερα. Οἱ πιθανολογίες του διαγράφουν ἓνα εὐρύ, τυπικὸ πλαίσιο τρωικοῦ νόστου, μέσα στὸ ὁποῖο ὑπάρχει χῶρος καὶ γιὰ τὴν ἀτομικὴ περίπτωση τοῦ Ὀδυσσεύα. Συγκεκριμένα:

Οἱ στ. θ 572-576 (πέντε κι αὐτοί, ὅσοι καὶ τῆς πρώτης περιόδου τοῦ προοιμίου) ἀναλύουν τὰ θέματα τῶν στ. α 1-3. Ὁ στ. θ 577 (εἰπέ δ' ὅ,τι κλαίεις καὶ ὀδύρεαι ἐνδοθι θυμῷ) παραλλάσσει τοὺς στ. α 4-5, καὶ δείχνει πὼς δὲν εἴχαμε ἄδικο ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ μοίρα τῶν συντρόφων στοὺς στ. α 6-9 δίνεται μέσα ἀπὸ τὸ «συμπαθητικὸ» πρίσμα τοῦ ἀρχηγοῦ τους¹. Τὸ θέμα ἐξάλ-

1. Ἡ περιστατικὴ ἀφορμὴ, ἡ ὁποία στηρίζει τοὺς στ. θ 577-8, εἶναι ὁ προηγούμενος θρῆνος τοῦ Ὀδυσσεύα: θ 521-531. Αὐτὸς ὁ θρῆνος, πρὸς τὸν προκαλεῖ τὸ τραγούδι τοῦ Δη-

λου τῶν ἐταίρων, ἀνεπτυγμένο στὸ προοίμιο σὲ 1+4 στίχους, βρίσκει κι ἐδῶ μιὰν ἀνάλογη ἔκταση: 3+6 στίχοι τοῦ ἀφιερώνονται. Σ' αὐτοὺς τοὺς στίχους ὁ Ἄλκίνοος πιθανολογεῖ καὶ σχολιάζει. Μπορεῖ, λέει, ὁ θρῆνος τοῦ ἥρωα νὰ δφείλεται: α) στὸν *οἶτον* τῶν Ἀργείων καὶ τοῦ Ἰλίου—ἦταν γραφτὸ καὶ θέλημα θεοῦ, νὰ γίνουν ὅσα ἐγιναν, γιὰ νὰ τὰ τραγουδοῦν στὸ μέλλον οἱ ἄνθρωποι· β) ἴσως νὰ ἔχασε ὁ Ὀδυσσεὺς στὴν Τροία κάποιον δικό του, γαμπρὸ ἢ πεθερό—καὶ αὐτοὶ οἱ πλάγιοι συγγενεῖς κήδιστοι τελέθουσι μεθ' αἰμά τε καὶ γένος αὐτῶν· γ) μπορεῖ, τέλος ὁ ἥρωας νὰ θρηνῇ κάποιον ἀγαπημένο φίλο, ἐσθλὸν ἐταῖρον, κεχαρισμένα εἰδῶτα—ἓνας τέτοιος φίλος ἀξίζει, πραγματικά, ὅσο κι ἓνας ἀδελφός.

Τί σχέση ἔχουν αὐτὰ ὅλα τὰ «ἄστοχα» ἐρωτήματα μετὰ τὸν Ὀδυσσεῖα; Αὐτὸν ἢ μοῖρα τὸν εὐνόησε στὴν Τροία· δὲν ἔχασε ἐκεῖ κανένα δικό του, συγγενικό πρόσωπο, κι ὅσο γιὰ τοὺς ἐταίρους του, ἢ Ἰλιάδα μόλις πού τοὺς ἀναφέρει στὸν *Νηῶν κατάλογον* ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κάτω δύο μόνο φορές ἀκούγεται τὸ ὄνομά τους: μιὰ στὸ Δ 330 (οἱ Κεφαλλῆνες περιστοιχίζουσι τὸν Ὀδυσσεῖα) κι ἄλλη μιὰ στὸ Δ 491 (ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκδικεῖται τὸ θάνατο ἑνὸς ἐσθλοῦ ἐταίρου του, τοῦ Λεύκου). Οἱ ἄλλοι μεγάλοι ἐταῖροι τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας δὲν συνδέονται ἰδιαίτερα μετὰ τὸν Ὀδυσσεῖα· κυρίως ὁ Διομήδης ἀποτελεῖ μαζί του ζευγάρι στὸν τρωικὸ κύκλο—κι αὐτὸς ξέρουμε πῶς νόστησε εὐκόλα καὶ γρήγορα (γ 180-182). Τοῦ Ὀδυσσεῖα τὰ πάθη ἀρχίζουσι ἀπὸ τῆς μέρας ποὺ παίρνει τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. Ποῦ σκοπεύουν λοιπὸν αὐτὲς οἱ πλάγιες βολές τοῦ Ἀλκίνοου, ἂν δὲν δεχτοῦμε ὅτι τις δικαιολογεῖ ἡ «ἄγνοια» τοῦ βασιλιᾶ τῶν Φαιάκων γιὰ τὴν προσωπικὴ μοῖρα τοῦ συνομιλητῆ του;

Ὅπως τὸ ἐπεὶ *Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν* στὸ α 2 συνάπτει ἄμεσα καὶ ἀμέσως τὴν περιπλάνηση τοῦ Ὀδυσσεῖα μετὰ τὸν τρωικὸ κύκλο, ἔτσι καὶ ὁ *οἶτος* τῶν Ἀργείων στὰ λόγια τοῦ Ἀλκίνοου ἐντάσσει ἀπευθείας τὸν νόστο τοῦ ἥρωα στὸ οἰκεῖο ἐπικό του πλαίσιο. Κι ὅπως οἱ στ. α 5-9 πλαισιώνουν τὸν Ὀδυσσεῖα μετὰ ἀφανισμένους συντρόφους, ἔτσι καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Φαιάκων προσπαθεῖ, μετὰ ὅσα ρωτᾷ στοὺς στ. θ 581-86, νὰ πιάσῃ ἴσκιους σκοτωμένων ἐταίρων γύρω ἀπὸ τὴν μοναχικὴ μορφή τοῦ ἥρωα. Ὡς ἐδῶ οἱ ὁμοιότητες· καὶ τώρα οἱ διαφορές.

Ὁ Ἀλκίνοος, μετὰ τὰ τελευταῖα ἐρωτήματά του μετατοπίζει τὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο ποὺ προσιδιάζουσι στὰ πάθη τοῦ Ὀδυσσεῖα ἀπὸ τὸν μετατρωικὸ κύκλο τῶν νόστων, μᾶς μεταφέρει *Πιόθι πρό*, στὴν Τροία καὶ στὰ χρόνια τοῦ πολέμου. Κι ἂν οἱ ἀναφορὲς του σὲ συγγενικά πρόσωπα τοῦ ἥρωα μᾶς ἀφήνουν ἀδιά-

μόδοκου γιὰ τὸν Δούρειο ἵππο, ἐξηγεῖ ὡς ἓνα σημεῖο τὸ χρονικὸ καὶ τοπικὸ ἄλμα τοῦ Ἀλκίνοου, ὁ ὁποῖος συνδέει (θ 579-586) τὰ πάθη τοῦ ἥρωα, ὄχι—ὅπως θὰ περιμέναμε καὶ γίνεται καὶ στὸ προοίμιο—μετὰ τις μετατρωικὲς του ἐμπειρίες, ἀλλὰ μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ Τρωικοῦ πολέμου.

φορους, ὁ τελευταῖος του ὅμως ὑπαινιγμὸς γιὰ κάποιον ποῦ ἔχασε ἓνα ἐσθλὸν ἑταῖρον, κεχαρισμένα εἰδότα, ὅς κεν πεπνυμένα εἶδη, μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὸ ἰλιαδικὸ πρότυπο τοῦ Ἀχιλλεῦα καὶ τοῦ Πατρόκλου, ἢ ἓνα ἀνάλογο ζεῦγος ἡρώων, ποῦ δὲν ταιριάζει στὴν περίπτωσι τοῦ Ὀδυσσεύα. Πρόκειται τάχα γιὰ δικό μας αὐθαίρετο συνειρημὸ, ἢ γιὰ σκόπιμη παραπλάνησή μας ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ποῦ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τὸ ἄλλοθι τοῦ Ἀλκίνοου καὶ τὴν ἄγνοιά του, γιὰ νὰ ὑποδηλώσῃ κάτι ἄλλο; Ἄν συμβαίη τὸ δεύτερο, ὅπως πιστεύω, τότε τὸ τραγικὸ πλαίσιο, μέσα στὸ ὁποῖο ὁ βασιλιάς τῶν Φαιάκων τοποθετεῖ τὸ θέμα τῶν ἑταίρων, δὲν εἶναι συμπτωματικὸ.

Συμμερίζομαι τὴν ἄποψη ὅσων πιστεύουν ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας— ἄλλος ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς Ἰλιάδας— ἔχει ὡς πρότυπο τῆς δικῆς του σύνθεσις τὸ προηγούμενο μεγάλο ἔργο τῆς ἐπικῆς ποίησης, τὴν Ἰλιάδα¹. Δὲν τὴν ἀντιγράφει μηχανικὰ, ἴσια ἴσια ἀποφεύγει ἀμεσες ἀναφορές· προϋποθέτει ὅμως τὴ θεματογραφία της, τὸ ἦθος της καὶ ὡς ἓνα σημεῖο τὴν τεχνικὴ της. Ἄν ἀποφεύγῃ τὴ φανερὴ μίμησι, ἐπιδιώκει ἀντίθετα νὰ δημιουργήσῃ ἀναλογίες ἀνάμεσα στὸ δικό του ἔπος καὶ στὸ πρότυπο ποῦ ἔχει μπροστά του. Ἐνας λοιπὸν ἀπὸ τοὺς ἀναλογικoὺς αὐτοὺς στόχους του εἶναι νὰ συσχετίσῃ, ὅπου αὐτὸ εἶναι δυνατὸ καὶ χρήσιμο, τὸν κεντρικὸ ἥρωα τῆς δικῆς του σύνθεσις μὲ τὸν Ἀχιλλεῦα τῆς Ἰλιάδας. Φυσικὰ ὑπάρχουν πολλὲς καὶ βαθιὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν τραγικὸ καὶ ὠκύμορο γιὸ τῆς Θέτιδας καὶ στὸν πολύτροπο καὶ πολιτικὸ ἥρωα τῆς Ὀδύσειας. Ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας ξέρεῖ αὐτὲς τίς παραδοσιακὰς διαφορὲς, προσπαθεῖ ὅμως νὰ τίς ἀμβλύνη. Ἐτσι στὴ Νέκυια μετασχηματίζει τὴν ἔριν Ὀδυσσεύα - Αἴαντος μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ θυμίζει τὴν ἰλιαδικὴν ἔριν Ἀχιλλεῦα - Ἀγαμέμνονος². Κάτι ἀνάλογο, νομίζω, ἐπιχειρεῖ ὁ ποιητὴς καὶ ἐδῶ, ἀφήνοντας τὸν Ἀλκίνοο, μέσα στὴν ἄγνοιά του, νὰ συσχετίσῃ τὸν φιλέταιρο Ἀχιλλεῦα μὲ τὸν φιλέταιρο Ὀδυσσεύα. Ἐκεῖνος στὴν Τροία ἔχασε τὸν καλύτερό του φίλο, καὶ γιὰ νὰ τὸν ἐκδικηθῇ, προχώρησε καὶ ὁ ἴδιος στὸ χαμὸ του· αὐτός, στὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, ἀγωνίζεται νὰ σώσῃ τοὺς συντρόφους του, στὸ τέλος ὅμως τοὺς χάνει ὅλους, καὶ ὄχι ἓναν μονάχα ὅπως ὁ Ἀχιλλεῦα στὴν Ἰλιάδα. Ἐτσι τὸ θέμα τοῦ φιλέταιρου ἀρχηγοῦ γίνεται μέσα στὸ λόγο τοῦ Ἀλκίνοου ἀρμός, ποῦ συνδέει τὸν τραγικὸ ἥρωα τῆς Ἰλιάδας μὲ τὸν δραματικὸ ἥρωα τῆς Ὀδύσειας. Ὁ Ὀδυσσεύα, ποῦ ἢ ἐπικὴ προοδυσσειακὴ παράδοσι δὲν τὸν ἔξερε, ὅπως δείχνει ἡ Ἰλιάδα, ὡς τυπικὰ φιλέταιρο ἀρχηγό, ἐφαρμόζει τώρα στὴν Ὀδύσεια καὶ διευρύνει μιὰ ἐπικὴ ἀρετὴ ποῦ τὴν εἶχε λαμπρύνει στὴν Ἰλιάδα ὁ Ἀχιλλεῦα.

Φυσικὰ τὸ θέμα τοῦ φιλέταιρου ἀρχηγοῦ ἔχει τὴ θέση του καὶ στὴν τυ-

1. Δὲς σχετικὰ LESKY, Homeros, σ. 132-134.

2. Πρβ. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, Ἑλληνικά 22 (1969) 34-44.

πολογία τῶν τρωικῶν νόστων. Οἱ ραψωδίες γ-δ δίνουν καὶ στὸν τομέα αὐτὸν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα. Ὁ Νεοπτόλεμος λ.χ. ἢ ὁ Διομήδης ἐπαναφέρουν πίσω στὴν πατρίδα ἔλους τοὺς συντρόφους των· αὐτὴ εἶναι ἡ μία, τυπικὰ αἰσιόδοξη ἐκδοχὴ¹. Μιὰ ἄλλη, μέση ἐκδοχὴ ἀντιπροσωπεύει ὁ Μενέλαος· ἡ τρικυμία χωρίζει τοὺς δικούς του ἑταίρους στὰ δύο: ἓνα μέρος ναυαγεῖ στὶς ἀκτὲς τῆς Κρήτης, καὶ ἐκεῖ ἀπολησμονιέται²· οἱ ὑπόλοιποι ἀκολουθοῦν τὸν ἀρχηγό τους στὴν Αἴγυπτο, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πίσω στὴ Σπάρτη. Διαφορετικὴ εἶναι ἡ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεύα· αὐτὸς χάνει προοδευτικὰ στὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς ἔλους τοὺς συντρόφους του, ποὺ νήπιοι αὐτοὶ σὲ σχέση μὲ τὸν πολύτροπον ἀρχηγό τους, δὲν κατορθώνουν νὰ σωθοῦν καὶ νὰ νοστήσουν—ἡ ἄλλη ἄκρη τοῦ νήματος, ἡ πιὸ ἀπαισιόδοξη. Ἔτσι ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεύα διαφοροποιεῖται καὶ στὸ θέμα τῶν ἑταίρων ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὁμολογους, ἐλάσσονες νόστους τοῦ ἔπους· ἡ δικὴ του σωτηρία καὶ ἐπιστροφή συγκρούεται μὲ τὸν ἀφανισμὸ τῶν συντρόφων του. Πρόκειται γιὰ ἓνα πρῶτο διαλεκτικὸ σχῆμα, ποὺ βγαίνει μέσα ἀπὸ τὸ προοίμιο καὶ στὸ ὁποῖο θὰ ξαναγυρίσω ἀργότερα.

γ) Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴ αὐτὴ λειτουργία του, τὸ ἐπισόδιο τῆς Θρινακίας προβάλλεται στὸ προοίμιο καὶ ὡς χρονικὸ ὀρόσημο, γιὰ νὰ κλείση τὸν χρόνο ποὺ ἀνοίξε ἡ φράση ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν. Τὸ θέμα αὐτὸ σχετίζεται γενικότερα μὲ τὸ πρόβλημα τῆς λειτουργίας τοῦ χρόνου μέσα στὸ προοίμιο, καὶ θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ ἰδιαίτερα.

Ὁ χρόνος τοῦ προοιμίου

Εἴμαστε συνηθισμένοι σ' ἓναν τύπο προοιμίου, πού, προλογίζοντας, ἐποπτεύει ὅλο τὸ ἔργο, διαγράφει δηλαδὴ σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ συνολικὸ θέμα του καὶ δηλώνει τὰ χρονικὰ του ὄρια, τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος του. Ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι ὅπως κι ὁ πρόλογος ἑνὸς βιβλίου· προϋποθέτει τὸ ἔργο τελειωμένο, κι ἂν δὲν γράφεται μετὰ τὴν τελικὴ του σύνθεση, τὴν ἔχει ὑπόψη του σὲ προσχέδιο.

Πρότυπο ἑνὸς τέτοιου προοιμίου μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐπίσημη ἀρχὴ τῆς Αἰνειάδας τοῦ Βιργιλίου. Ὅσο, στοὺς στ. 1-7, ὁ ἥρωας τοῦ ἔργου δὲν ὀνομάζεται (*virum, ille*), γίνεταί ὅμως λόγος γιὰ τὴν ἀρχὴ (τὴν αἰτία) καὶ τὸ μέγεθος τῆς περιπλάνησής του (*Troiaie qui primus ab oris ... multum ille et terris jactatus et alto | vi superum, saevae memorem Junonis ob iram*) παρακολουθοῦμε τὰ χνάρια τῆς Ὀδύσειας. Ἀλλὰ μέσα στοὺς ἐναρκτήριους αὐτοὺς στίχους ὑπάρχουν καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ μάταια θὰ τὰ γυρέψουμε στὸ προοίμιο τῆς Ὀδύσειας: ἡ περιπλάνηση τοῦ Αἰνεῖα ὀδηγεῖται ἐδῶ ὡς τὴν τελικὴ τῆς ἔξοδο (*Italiam fato profugus Lavinaeque venit | litora*)· μνημονεύονται ἀκόμη οἱ ἀγῶνες τοῦ Αἰνεῖα στὸ Λάτιο, καὶ ἡ ἐκβασὴ αὐτῶν τῶν ἀγῶνων (*multa quoque*

1. Δὲς γ 180-192.

2. γ 286-300.

et bello passus, dum conderet urbem | inferretque deos Latium)· τέλος, ὁ ποιητὴς δὲν διστάζει νὰ προδώσῃ καὶ τὴν συγχρονικὴ σκοπιμότητα τῆς ποιητικῆς του σύνθεσης, νὰ ἐνώσῃ δηλαδὴ τὸ ἐπικὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου του μὲ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του (genus unde Latinum | Albanique patres atque altae moenia Romae). Ὅλα λοιπὸν εἶναι καθαρὰ καὶ δοσμένα: τὸ θέμα τοῦ ἔπους, τὸ χρονικὸ τοῦ πλαισίου, ἡ ἐκβάσῃ του, ὁ ἀπώτερος σκοπός. Ὅποιος ἔχει κατὰ νοῦ τὴν Αἰνείαδα, φυσικὸ εἶναι νὰ σκανδαλίζεται μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς Ὀδύσειας.

Τί γίνεται στὴν Ἰλιάδα; Οἱ ἑπτὰ πρῶτοι στίχοι τῆς δὲν ἀποτελοῦν βέβαια παράδειγμα γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ πειθαρχία τοῦ Βιργιλίου, ἐπιβεβαιώνουν ὅμως, σὲ γενικὲς γραμμές, τὸν προσδοκώμενο τύπο ἐνὸς κανονικοῦ προοιμίου¹. Μὲ ἄξονα τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως ὀρίζονται: μὲ κάθε σαφήνεια ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔπους, θεματικὰ καὶ χρονικὰ (ἐξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε | Ἀτρεΐδης ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς)· λιγότερο συγκεκριμένα, ἀλλὰ ὅπως δῆποτε κατανοητά, δίνεται στοὺς στ. 2-5, ἡ πορεία καὶ ἡ κατάληξις τοῦ ἔργου· ἡ φράση ἐξάλλου Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή ἐκφράζει τὸ θεολογικὸ, ποιητικὸ καὶ θεματικὸ «τέλος» τοῦ ἔπους.

Στὸ προοίμιον ὅμως τῆς Ὀδύσειας οἱ κανόνες αὐτοὶ ἀνατρέπονται. Ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ σπαράγματα τῆς συνολικῆς θεματογραφίας τοῦ ἔπους, γιὰ νὰ ἠθιογραφήσῃ τὸν κεντρικὸ τοῦ ἥρωα· τὸ χρονικὸ πλαίσιο τοῦ προοιμίου ἀποτελεῖ μέρος μόνον τοῦ συνολικοῦ χρόνου τοῦ ἔπους· ἀπὸ μιὰ ἀποψη μάλιστα οὔτε καν μέρος του, ἂν χρόνος τοῦ ποιήματος θεωρηθῇ μόνον τὸ ποιητικὸ του παρόν. Συγκεκριμένα: ἡ ἀρχὴ τοῦ προοιμίου (ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν) συμπίπτει, βέβαια, μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς περιπλάνησης τοῦ Ὀδυσσεά, ὅχι ὅμως καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς Ὀδύσειας, ἀφοῦ τὸ ἔπος ξεκινᾷ μὲ τὸν ἥρωα στὸ νησί τῆς Καλυψῶς· τὸ τελικὸ ὀρόσημον τοῦ προοιμίου (ἡ Θρινακία) ὀρίζει τὸ τέλος τῆς συλλογικῆς περιπλάνησης τοῦ Ὀδυσσεά καὶ τῶν συντρόφων του, ὅχι ὅμως καὶ τὴν ἔξοδο τοῦ ἔπους. Συμπέρασμα, πρῶτον καὶ πρόχειρον: λειψὴ θεματογραφία, ἔλλειπτικὸς χρόνος, καμιά ἐποπτεία τοῦ συνόλου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ γραμματικὸς τύπος τοῦ προοιμίου τῆς Ὀδύσειας «μειεῖται», φαινομενικὰ τουλάχιστον, τὸ πρότυπον ἐνὸς κανονικοῦ προοιμίου: Τὰ ρήματά του εἶναι ὅλα κλειστά· ὁ πικρωχρημένος χρόνος τους (πλάγχθη, ἔπερσεν, ἴδεν, πάθεν, ἐρρύσατο, ὄλοντο, ἦσθιον, ἀφείλετο) δείχνει πῶς ἔχουμε μπροστὰ μας μιὰ ἱστορία τελειωμένη. Ποιὰ; Τὴν περιπλάνηση ἐνὸς ἥρωα - πολεμιστῆ τῆς Τροίας, πού χάνει στὸ δρόμον τῆς ἐπιστροφῆς ὅλους τοὺς συντρόφους του. Σὺν νὰ πρόκειται λοιπὸν νὰ ἀκολουθήσῃ κάποιον ἔπος μ' αὐτὸν τὸν περιορισμένο μῦθον καὶ αὐτὸ τὸ ὀρισμένον χρονικὸν πλαίσιον, μὲ ἀρχὴν δηλαδὴ τὴν πτώσιν τῆς Τροίας καὶ τέλος τὸν ἀφανισμό τῶν ἑταίρων μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τῆς Θρινακίας.

Ἐπάρχει ἓνα τέτοιο ἔπος; Ἐπάρχει, ἀλλὰ κατὰ κανένα τρόπο δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν Ὀδύσειαν ὀλόκληρον· ἀφορᾷ ἓνα μέρος τῆς μόνου, τέσσερις ἀπὸ

1. Πρβ. WOODHOUSE, ἔ.δ., σ. 22 κ.ἑ.

τις εἴκοσι τέσσερις ραψωδίες της: τις ι-μ. Πραγματικά οἱ Ἀπόλογοι τοῦ Ὀδυσσέα στὸν Ἀλκίνοο καὶ τοὺς Φαίακες συμφωνοῦν μὲ τὸ προοίμιο ὄχι μόνο στὴ θεματογραφία, ἀλλὰ καὶ στὸ χρονικὸ πλαίσιο. Ὅποιος λοιπὸν θέλει νὰ εἶναι πιστὸς στὴν ἰδέα καὶ τις ἀπαιτήσεις ἑνὸς προοιμίου κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Αἰνειάδας, πρέπει νὰ παραδεχθῆ ὅτι ἡ ἐμβέλεια τῶν δέκα πρώτων στίχων τῆς Ὀδύσειας περιορίζεται ἀποκλειστικά καὶ μόνο στὶς ραψωδίες ι-μ, ἀφήνοντας ἀπ' ἔξω τόσο τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς ὅσο καὶ τὴ Φαιακίδα—φυσικὰ καὶ τὴν Τηλεμάχεια καὶ τὴ Μνηστηροφονία¹.

Ἄς δοῦμε ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ πιὸ κοντά. Ἡ Ὀδύσεια, στὴ μορφὴ ποὺ μᾶς τὴ φύλαξε ἡ παράδοση, ὀργανώνεται σὲ τρεῖς κύκλους χρόνου. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ δύο ἀκραῖοι (ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος) εἶναι κινητικοί, ὁ ἄλλος (ὁ μεσαῖος) παραμένει ἀδρανῆς καὶ στάσιμος. Ὁ πρῶτος καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ δεύτερου κύκλου συνιστοῦν τὸ ποιητικὸ παρελθὸν τοῦ ἔπους· ἕνα ἐλάχιστο μέρος τοῦ δεύτερου κύκλου καὶ ὅλος ὁ τρίτος ἀποτελοῦν τὸ ποιητικὸ του παρόν. Ἄν ἀγνοήσουμε πρὸς στιγμὴ τὴν ἐπαναστατικὴ δομὴ τοῦ ἔπους καὶ συρράψουμε τοὺς τρεῖς αὐτοὺς κύκλους σὲ χρονογραφικὴ ἀλληλουχία, τότε ἔχουμε τὸ παρακάτω σχῆμα. Πρῶτος κύκλος: τὰ δύο χρόνια περιπλάνησης τοῦ ἥρωα ἀπὸ τὴν Τροία ὡς τὴ Θρινακία, ἀπὸ ὅπου περνᾷ ὁ Ὀδυσσεὺς στὸν δεῦτερο κύκλο, στὴν ἐπτάχρονη δηλαδὴ καθήλωσή του στὸ νησί τῆς Καλυψῶς· λίγες μέρες αὐτοῦ τοῦ κύκλου προστίθενται στὸ ποιητικὸ παρόν τοῦ ἔπους, μέσα στὸ ὁποῖο ὁ ἥρωας ἐγκαταλείπει τὸ νησί τῆς Καλυψῶς, φτάνει στοὺς Φαίακες, ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἰθάκη, ὅπου καὶ ἐκδικεῖται τοὺς μνηστήρες. Αὐτὸς εἶναι ἀκέραιος, ὁ «πραγματικὸς» χρόνος τοῦ ἔπους: δέκα δηλαδὴ χρόνια.

Ὁ ποιητὴς ὅμως ἀνατρέπει τὴ χρονογραφικὴ αὐτὴ ἀλληλουχία ὑποτάσσοντας τὸ ποιητικὸ παρελθὸν τοῦ ἔπους (9+χρόνια) στὸ ποιητικὸ, δραματικὸ του παρόν (40 μέρες). Ἡ ὑπόταξη αὐτὴ γίνεται μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ ἐγκιβωτισμοῦ. Ἡ πιὸ ἀπτὴ ἐφαρμογὴ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς πραγματοποιεῖται μὲ τὴ μετακίνηση τοῦ πρώτου κύκλου (τῶν δύο πρώτων χρόνων τῆς συλλογικῆς περιπλάνησης τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τῶν ἐταίρων του) μέσα στὸν τρίτο κύκλο, στὸ χρόνο δηλαδὴ ποὺ ἀναλώνει ὁ ἥρωας στὸ νησί τῶν Φαιάκων, ὅπου καὶ ἀναδρομικὰ διηγεῖται στὸν Ἀλκίνοο τις προηγούμενές του περιπέτειες (ραψωδίες ι-μ). Συνηθίσαμε νὰ σταματοῦμε σ' αὐτὸν μόνο τὸν ἐγκιβωτισμὸ, καὶ ἐδῶ νὰ βλέπουμε τὸν νεωτερισμὸ τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσειας. Δὲν ξέρω ἂν πραγματικὰ ἡ τεχνικὴ αὐτὴ εἶναι ἀνακάλυψη τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσειας καὶ ὄχι ἕνας πα-

1. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ «παραχώρηση» πολλῶν ἀναλυτικῶν, ποὺ δέχονται ὅτι οἱ στ. α 1-10 καλύπτουν τὸ περιεχόμενον τῶν ραψωδιῶν ε-μ, εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ αὐθαίρετη· στὴν πραγματικότητά τὸ προοίμιο τῆς Ὀδύσειας δὲν ὑπανίσσεται οὔτε μὲ μιὰ λέξη του τις ραψωδίες ε-θ.

ραδοσιακὸς τύπος γιὰ τὴν ποίηση τῶν Νόστων γενικότερα. Μοῦ φαίνεται ἀπλούστερο καὶ φυσικότερο οἱ περιπλανήσεις ἐνὸς ἥρωα ποῦ γυρνᾷ ἀπὸ τὸν πόλεμο ἢ ἀπὸ ὅποια ἄλλη ἐπικίνδυνη καὶ μακρόχρονη περιδιάβαση, νὰ μὴν ἐξελίσσωνται σὲ εὐθεία γραμμὴ καὶ σὲ τριτοπρόσωπη ἀφήγηση τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ νὰ ἐγκιβωτίζονται μέσα σὲ μιὰ ἀναδιήγηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἥρωα, ποῦ γίνεται, ὅταν ὁ περιπλανώμενος φτάσῃ πιά στὴν πατρίδα του καὶ θυμίζῃ στοὺς δικούς του τὰ βάσανα ποῦ πέρασε καὶ τὰ παράξενα ποῦ ἔζησε¹. Οἱ Νόστοι ὁπωσδήποτε τῶν ἄλλων Ἀχαιῶν, τοῦ Νέστορα λ.χ. ἢ τοῦ Μενελάου, δίνονται στὴν Ὀδύσεια μὲ αὐτὸν τὸν τύπο.

Ἄν νεωτερίζῃ στὸν τομέα αὐτὸν ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας, ὁ νεωτερισμὸς του αὐτὸς δὲν συνίσταται, κατὰ τὴ γνώμη μου, στὴν ἐφεύρεση τοῦ τύπου τῆς ἀναδιηγημένης περιπλάνησης τοῦ ἥρωά του, στὴ συγχώνευση ἐπομένως τοῦ παρωχημένου χρόνου μέσα στὸ ποιητικὸ παρόν τοῦ ἔπους, ἀλλὰ στὸ ὅτι ἡ ἀναδιήγηση τοῦ Ὀδυσσεύα πέφτει στὴ μέση τοῦ ἔπους καὶ καλύπτει ἓνα μέρος μόνο τοῦ ποιητικοῦ παρόντος τοῦ ἔργου. Καὶ προπάντων: ἡ ἀναδιήγηση αὐτὴ δὲν γίνεται, ὅπως θὰ τὸ περιμέναμε σὲ μιὰ ἀφελῆ μορφή, ὅταν ὁ ἥρωας ἔχη γυρίσει πιά πίσω στὴν πατρίδα του², ἀλλὰ *in medias res* τῆς ἐξακολουθητικῆς περιπλάνησής του, γιὰ τὴν ἀκρίβεια στὴν τελικὴ τῆς φάση. Ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσειας εἶναι πὼς ἔβαλε τοὺς Ἀπολόγους ἀνάμεσα σ' ἓνα «πρόλογο» ἐνῆα ραψωδιῶν καὶ σ' ἓνα «ἐπίλογο» δώδεκα ραψωδιῶν. Μέσα στὸν πρόλογο αὐτὸ μάλιστα χώνεψε καὶ τὸν ἄλλο παρωχημένο κύκλο χρόνου, τὸν μεσαῖο καὶ στάσιμο, τὴν ἐπτάχρονη δηλαδὴ καθήλωση τοῦ ἥρωα στὴν Ὠγυγία.

Τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς, τὸ μακρύτερο ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ πραγματικοῦ χρόνου, πιάνει μέσα στὸ ἔπος τὴ μικρότερη δυνατὴ ἔκταση. Θεματικὰ καὶ χρονικὰ μοιράζεται στὰ δύο: τὸ μεγαλύτερο, ἀκίνητο καὶ ἀδρανές του μέρος τὸ ἔχουμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους (α 13-15, 48-59, 84-87)· τὴν κινητικὴ προβολὴ του στὴν πέμπτη ραψωδία (ε 1-269). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὁ ποιητὴς ἀποδέσμευσε καὶ ἀπελευθέρωσε τὴν κίνηση ἀπὸ τὴν ἀκίνησια, τὴ δράση ἀπὸ τὴν ἀδράνεια. Καὶ πέτυχε ἓνα διπλὸ κατόρθωμα:

α) Χρησιμοποίησε τὴν κινημένη προβολὴ τοῦ ἐπεισοδίου ὡς πρόλογο τῆς Φαιακίδας. Στὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ μιὰ φάση στὴν ἄλλη ἔμεινε χῶρος, γιὰ νὰ ἀναπτυχθῇ μιὰ μικρὴ, πυρηνικὴ ὅμως καὶ αὐθεντικὴ Ὀδύσεια. Ἐννοῶ τὸ τελευταῖο ναυάγιο τοῦ Ὀδυσσεύα, αὐτὸ ποῦ τὸν φέρνει ἀπὸ τὴν Καλυψῶ στὸ νησι τῶν Φαιακῶν. Ἔτσι, πρὶν ὁ ἥρωας ἀναδιηγηθῇ τὴν «προοδυσσειακὴ» του

1. Πρβ. καὶ E. BETHE, *Homer II* 2, 1· μέρος, *Λιψία*² 1929, σ. 36 κ.έ. καὶ 138 κ.έ. Τὸν τύπο τῆς «Ich-Erzählung» ἐπιβεβαιώνουν ἐξάλλου καὶ οἱ «Χίλιες καὶ μιὰ Νύχτες».

2. Ὁ MERKELBACH, ἔ.ἀ. σ. 58, πιστεύει ὅτι στὴν ἀρχικὴ Ὀδύσεια (ἐνδειξὴ R=Rachededicht) ὁ Ὀδυσσεύας διηγόταν τίς περιπέτειές του στὴν Ἰθάκη καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους.

Ἄδυσσεια στὸν Ἀλκίνοο, ζῆ σὲ ἀπλὲς καὶ ἀδρὲς γραμμὲς — μόνος τοῦ τώρα καὶ δίχως συντρόφους — τὴν «ὄδυσσειακὴ» τοῦ Ἄδυσσεια. Σὲ αὐτὴ τὴν πυρηνικὴ Ἄδυσσεια δὲν ὑπάρχουν οὔτε Κύκλωπες οὔτε Λαιστρυγόνες· ὑπάρχει μόνο ἡ θάλασσα καὶ ὁ Ἄδυσσεύς.

β) Στὸ μεταξὺ ἡ ἀπόστασι ἀνάμεσα στὸ ἀκίνητο καὶ κινημένο μέρος τοῦ δευτέρου κύκλου, γέμισε μὲ τέσσερις «ἐμβόλιμες» ραψωδίες, ποὺ ἀναπτύσσουν καὶ δραματοποιοῦν τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ Ἄδυσσεύς. Ἡ γέφυρα ὅμως αὐτὴ (οἱ ραψωδίες δηλαδὴ α - δ, ὁ κορμὸς τῆς Τηλεμάχειας) δημιουργεῖ κάτω ἀπὸ τὸ ἀφηγηματικὸ τῆς μῆκος ἓνα «κενόν», ἓναν νεκρὸ χρόνο γιὰ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς, μέσα στὸν ὁποῖο ρέουν τὰ ἑπτὰ χρόνια τῆς ἀδράνειας καὶ τῆς ἀπραξίας τοῦ Ἄδυσσεύς. Ἀνέλυσαι ἤδη αὐτὴ τὴν ἀποψη στὸ δεύτερο μέρος τῆς ἔρευνάς μου¹· ἐδῶ ξαναπαίρνω τὸ τελικὸ συμπέρασμα: μέσα στὸν ἀφηγηματικὸ χῶρο τῆς Τηλεμάχειας χωνεύεται καὶ αἰσθητοποιεῖται ὁ ἀδρανὴς χρόνος ποὺ κράτησε τὸν ἥρωα δέσμιον τῆς Καλυψῶς. Κι ὅπως ὁ πρῶτος κύκλος (τὰ δύο πρῶτα χρόνια, τῆς συλλογικῆς περιπλάνησης) ἐγκιβωτίζονται στὸ ποιητικὸ παρὸν τῆς Φαιακίδας, ἔτσι κι ὁ δεύτερος κύκλος, τὸ δεύτερο στὴ σειρά ποιητικὸ παρελθὸν τοῦ ἔπους, ἐγκιβωτίζεται, ἔμμεσα, στὸ ποιητικὸ παρὸν τῆς Τηλεμάχειας. Θὰ δοῦμε ἀργότερα ἂν οἱ στ. α 11-21, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἀνοίγουν μέσα στὸ ἔργο τὸν δεύτερο αὐτὸν κύκλο, τὸν διαιροῦν κιόλας σὲ δύο τομεῖς (στὸ ἀκίνητο καὶ στὸ κινημένο τοῦ μέρους) ἀφήνοντας ἔτσι νὰ φανῆ κάποιον ῥῆγμα, μέσα στὸ ὁποῖο θὰ χωρέση ἡ Τηλεμάχεια.

Ξαναγυρνῶ τώρα στὴ συνοχὴ τοῦ πρώτου μὲ τὸν δεύτερο κύκλο. Στὸ τέλος τῶν Ἀπολόγων (μ 447-450 πρβ. καὶ η 248-255) ὑπάρχει ἤδη μιὰ «μηχανικὴ» ραφή ποὺ ἐνώνει, ἀναδρομικὰ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας μὲ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς. Εἶδαμε ὅμως ὅτι ὁ χρόνος καὶ τὰ θέματα τῶν Ἀπολόγων, ὁ πρῶτος κύκλος, ἀντανάκλουν καὶ πάνω στὸ προοίμιον τοῦ ἔπους, καθὼς τοῦ προσφέρουν ὑλικὸ γιὰ τὴν ἠθογράφηση τοῦ Ἄδυσσεύς. Τὸ ἀποτελεσμα αὐτῆς τῆς ἀντανάκλασης εἶναι πολλαπλό:

α) Τὸ πιὸ μακρινὸ παρελθὸν τῆς Ἄδυσσειας — τὰ δύο δηλαδὴ πρῶτα χρόνια τῆς περιπλάνησης τοῦ Ἄδυσσεύς καὶ τῶν ἐταίρων του — ρίχνει τὴ σκιά του καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους· γίνεται φόντο καὶ ὑποδομὴ ὀλόκληρου τοῦ ἔργου. Ἔτσι, ὅ,τι «κλονίζεται» μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ ἐγκιβωτισμοῦ τοῦ πρώτου κύκλου μέσα στὸν τρίτον, («στερεώνεται») μὲ τὴ συμπεκνωμένη προβολὴ τοῦ ἐγκιβωτισμένου αὐτοῦ πρώτου χρόνου καὶ στὸ προοίμιον. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι τὸ ἔπος ἀρχίζει ἀπὸ τὴ φυσικὴ του ἀρχή.

β) Ἡ θεματικὴ καὶ χρονικὴ ἀντανάκλασι τοῦ πρώτου κύκλου μέσα στὸ προοίμιον ὑπηρετεῖ ἀπόλυτα τὴν ἠθογράφηση τοῦ ἥρωα· γιὰτὶ σ' αὐτὸ τὸ ἀπώ-

1. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, Ἑλληνικά 22 (1969) 6-10.

τατο παρελθὸν βρίσκονται οἱ ρίζες τοῦ ἦθους τοῦ Ὀδυσσεύα: ἀπὸ τὸν πολύτροπο (προσπεκτικὸ) ἥρωα περνᾶμε στὸν πτολίπορθον, ἐπικὸ (ἀλλὰ προοδυσσειακὸ) πολεμιστὴ τῆς Τροίας, γιὰ νὰ καταλήξουμε στὸν πολύπλαγκτον καὶ φιλέταιρον (ὀδυσσειακὸ) ἀρχηγό.

γ) Τὸ ἔπος ὁμοῦς ξεκινᾷ *in medias res*, μὲ τὸν Ὀδυσσεύα στὸ νησί τῆς Καλυψῶς, μὲ τὸν δεῦτερο δηλαδὴ στάσιμο κύκλο. Σ' αὐτὸν ὁ Ὀδυσσεύας εἶναι μόνος πιά. Ἡ ἐμφάνιση λοιπὸν καὶ ἡ ἐξαφάνιση τῶν ἐταίρων, στοὺς στ. α 5-9, δημιουργεῖ ἓνα πρώτης τάξεως πέρασμα πρὸς τὸν στ. 13, ὅπου ὁ ἥρωας παρουσιάζεται οἶος. Ὑστερα ἀπὸ τὸ προοίμιο, δὲν ἀποροῦμε γιὰ τὴ μοναξιά τοῦ Ὀδυσσεύα.

δ) Τὸ διαλεκτικὸ ζεῦγος τοῦ φιλέταιρου ἀρχηγοῦ καὶ τῶν νηπίων ἐταίρων προβάλλεται καὶ ἀποσύρεται ἀμέσως στὸ προοίμιο, ἀφοῦ πρόκειται νὰ ἀναπτυχθῇ στοὺς ἐγκιβωτισμένους Ἀπολόγους. Ἡ ἀνάκρουση ὁμοῦς αὐτοῦ τοῦ θέματος στοὺς στ. α 5-9 χρησιμεύει ὡς ἀναβαθμὸς, γιὰ νὰ περάσουμε σ' ἓνα δεῦτερο διαλεκτικὸ ζεῦγος ποὺ ὀρίζουν οἱ στ. α 11-12, καὶ ποὺ θὰ ἀναπτυχθῇ στὰ ὄρια τῆς Τηλεμάχειας: *ἐνθ' ἄλλοι μὲν πάντες, ὅσοι φύγον αἰπὴν ὄλεθρον, | οἴκοι ἔσαν, πόλεμόν τε πεφευγότες ἠδὲ θάλασσαν | τὸν δ' οἶον...* Ἐδῶ διαστέλλεται ἡ μοίρα τοῦ ἀνόστιμου Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὴ μοίρα τῶν μεγάλων ἐταίρων τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας, ποὺ ἤ χάθηκαν ἢ βρίσκονται κιόλας στὴν πατρίδα τους. Οἶος λοιπὸν σὲ σχέση μὲ τοὺς δικούς του συντρόφους ὁ Ὀδυσσεύας, οἶος σὲ σχέση καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς τοῦ τρωικοῦ πολέμου.

ε) Ἄν τὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας, παρὰ τὴν ἐκφραστικὴ του πυκνότητα, προωθῆται στοὺς στ. 8-9 ὡς τὴν τελικὴ του ἔκβαση, αὐτὸ γίνεται, γιὰ νὰ περάσουμε, δίχως κανένα χάσμα, στοὺς στ. α 14-15, ἐκεῖ δηλαδὴ ποὺ ὁ Ὀδυσσεύας βρίσκει πιά καθηλωμένος στὸ νησί τῆς Καλυψῶς. Γιατὶ τὸ ἴδιο ναυάγιο ποὺ ἀφανίζει τοὺς συντρόφους (μ 418-19), καταστρέφει καὶ τὸ καράβι τοῦ Ὀδυσσεύα (μ 420-23)· πιασμένος πάνω στὰ σπασμένα ἀπομεινάρια του ὁ ἥρωας, θὰ πλανηθῇ ἄλλες δέκα μέρες, ὥσπου νὰ φτάσῃ στὴν Ὠγυγία (μ 446-452 καὶ η 248-255). Στὸ σημεῖο λοιπὸν ποὺ τέμνεται ἡ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὴ μοίρα τῶν ἐταίρων του, στὸ ἴδιο αὐτὸ σημεῖο γεφυρώνεται τὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας μὲ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς. Γι' αὐτὸ καὶ ὀρίζεται, μὲ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη ἀκρίβεια καὶ προσέγγιση, τὸ σημεῖο αὐτὸ στοὺς στ. 8-9.

στ) Ἀποροῦμε γιατί ὁ Ὀδυσσεύας ξεχνᾷ στὸ προοίμιο τοὺς ἄλλους ἐταίρους του, ἢ μᾶλλον: γιατί τοὺς συγχωνεύει ὅλους μὲ τοὺς στερνοὺς συντρόφους τοῦ δικοῦ του καραβιοῦ. Ἀκριβῶς γιατί ὁ χαμὸς τῶν ἄλλων ἐταίρων δὲν συμπίπτει μὲ τὸ ὀρθοτικὸ σημεῖο ποὺ ἐπισημάνναμε παραπάνω — ἔχει προηγηθῆ, καὶ μάλιστα ἔχει πραγματοποιηθῆ σὲ ἀλλεπάλληλες φάσεις. Ἐξάλλου τὸ φι-

λέταιρο ἦθος τοῦ Ὀδυσσεά δὲν βρίσκει παντοῦ τὴν ἴδια ἐφαρμογή, ὅπως καὶ ὅσο στὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας· παράδειγμα ἡ Κυκλώπεια.

ζ) Τόσο στοὺς στ. α 1-10 ὅσο καὶ στοὺς α 11-21 ὑπάρχουν ὀρισμένα «ἀνοίγματα», ποὺ ἀλληλοσυμπληρούμενα δημιουργοῦν, ὅπως πιστεύω, ἐλεύθερο χῶρο, γιὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ Τηλεμάχεια. Στὸ προοίμιο τὰ κενὰ αὐτὰ ὀρίζονται μὲ δύο χαρακτηριστικὲς σιωπὲς ποὺ τίς ὑπαινίχθηκα ἤδη: τὴν παρασιώπηση δηλαδὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀδυσσεά καὶ τὴν ἀποσιώπηση τοῦ ἐπικείμενου νόστου του. Ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς σιωπὲς ἡ πρώτη αἴρεται πολὺ καθυστερημένα μόνις στὸν στ. α 21. Ὅσο γιὰ τὸν ἀποσιωπημένο νόστο τοῦ Ὀδυσσεά, οἱ στ. α 16-18 (πρῶτο ἡμιστίχιο) τὸν ἐξαγγέλλουν, ἡ κατακλείδα ὅμως τῆς ἐνότητος (19, δεῦτερο ἡμιστίχιο, - 21) τὸν μετεωρίζει ἀνάμεσα σὲ δύο ἀντίρροπες δυνάμεις: μιὰ προωθητικὴ, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴ συμπάθεια ὄλων τῶν ἄλλων θεῶν, καὶ μιὰ ἀνασταλτικὴ, ποὺ τὴν ἐκπροσωπεῖ ὁ θυμωμένος Ποσειδῶνας. Οἱ σιωπὲς λοιπὸν τοῦ προοιμίου δὲν λύνονται εὐκολα οὔτε ἀπόλυτα καὶ τελεσίδικα μέσα στοὺς στ. α 11-21. Γιατί, θὰ τὸ δοῦμε στὴ συνέχεια.

Ἀνώνυμος Ὀδυσσεύς

Τὸ κυρίαρχο ὑποκείμενο τοῦ προοιμίου καὶ ὄλου τοῦ ἔπους δὲν ὀνομάζεται ὡς τὸν στ. 21· ὅσες προτάσεις συστήνουν τὸν *πολύτροπον ἄνδρα* (1-10) ἢ περιγράφουν τὴ *στάσιμη μοῖρα* του (11-20), στηρίζονται σὲ ἀναφορικὲς, δεικτικὲς ἢ προσωπικὲς ἀντωνυμίες, ποὺ καθορίζουν ἓνα πρόσωπο δίχως ὀνοματικὴ ταυτότητα: 1 *ὅς*, 4 *ὁ γε*, 13 *τὸν δέ*, 17 *οἱ*. Τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα ἀκούγεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸν στ. 21, ὡς ἀντικείμενο τοῦ ἀντίπαλου θεοῦ καὶ σὲ ἀντίστιξη μὲ τὸ δικό του, προηγούμενο, ὄνομα: *θεοὶ δ' ἐλέαιρον ἅπαντες | νόσφι Ποσειδάωνος· ὁ δ' ἄσπερχες μενέαιεν | ἀντιθέφ' Ὀδυσῆι*. Ὁ θεὸς Ποσειδῶν καὶ ὁ ἀντίθεος Ὀδυσσεύς· μόνο μέσα στὸ πλέγμα αὐτῆς τῆς σύγκρισης, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα καὶ σύγκρουση, θὰ προφέρῃ ὁ ποιητὴς τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωά του.

Οἱ αἰτίες ποὺ ὑπαγορεύουν τὴν ἀνωνυμία αὐτὴ μπορεῖ θεωρητικὰ νὰ εἶναι τρεῖς· καὶ οἱ τρεῖς διατυπώθηκαν κατὰ καιροὺς ὡς ὑποθέσεις:

α) Ὁ ποιητὴς προϋποθέτει γνωστὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωά του. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ τὸ προφέρῃ ἀπευθείας, τὸ περιγράφει μὲ τυπικὲς λέξεις, ὅπως τὸ *πολύτροπον* ἢ τὸ ἐξαγόμενο ἀπὸ τὴ χρονικὴ πρόταση τοῦ στ. 2, *πολίπορθος*. Ἔτσι ἔχει ὁ ἀκροατὴς στὴ διάθεσή του μιὰ διακριτικὴ ταυτότητα τοῦ ἥρωα· τὸ ὄνομά του μπορεῖ νὰ ἀκουστῇ ἀργότερα καὶ συμπτωματικὰ (Von der Mühl) ¹.

β) Ἡ ἀνωνυμία τοῦ ἥρωα στοὺς πρώτους εἴκοσι στίχους τοῦ ἔπους ὀφεί-

1. Ἔ.ἀ., σ. 700.

λεται σὲ ἀπροσεξία τοῦ ποιητῆ, σὲ Unbedachtsamkeit καὶ Vergesslichkeit (Bekker καὶ Wilamowitz) ¹.

γ) Ἡ παρασιώπηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀδυσσεύα εἶναι καὶ στὸ προοίμιο σκόπιμη, ὅπως καὶ ἄλλοῦ (Focke) ².

Ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς ἐξηγήσεις ἡ δευτέρα πρέπει, νομίζω, νὰ ἀποκλεισθῆ. Καὶ μόνο τὸ γεγονός ὅτι ὁ προσεκτικὸς Βιργίλιος οἰκειοποιεῖται στὴν ἀρχὴ τῆς Αἰνειάδας τοῦ τὴν ἀνωνυμία τοῦ ὀδυσσειακοῦ προοιμίου, δείχνει ὅτι ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς ἔβρισκε κάποιον νόημα στὴν ἀσάφεια αὐτῆ καὶ δὲν τὴ θεωροῦσε συμπτωματικὴ. Ἡ πρώτη ἐξήγηση ἐρμηνεύει λογικὰ τὸ φαινόμενο (πραγματικά, οἱ στ. α 1-2 ἀποκλείουν κάθε παρεξήγηση ὡς πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ὑποκρύπτεται ὡς ὑποκείμενο τοῦ προοιμίου), παραγνωρίζει ὅμως τὴν πιθανότητα, πλὴν στὴ λογικὴ, νὰ λειτουργῆ παράλληλα καὶ κάποια ποιητικὴ σκοπιμότητα. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ πηγαινέει ἡ δική μας ἐξήγηση.

Ὁ Εὐστάθιος, ἐνῶ περιγράφει ἄψογα τὸ φαινόμενο τῆς ἀνωνυμίας (ἐνταῦθα δὲ ἀορίστως εἰπὼν καὶ μετεωρίσας ἱκανῶς τὸν ἀκροώμενον...) καταλήγει σὲ ἓνα συμπέρασμα κατὰ βάση σχολαστικὸ: ταμειέεται μετ' ὀλίγα τῇ Μούσῃ τὸ τοῦ Ὀδυσσεύα ὄνομα, ἔνθα ἐκείνον ἀντίθεον Ὀδυσσεύα ἐρεῖ. Ὁ Focke πρῶτος, ὅσο ξέρω, συσχέτισε τὴν ἀνωνυμία τοῦ προοιμίου μὲ μιὰν ἄλλη, ἀνάλογη παρασιώπηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀδυσσεύα στὸ διάλογο Ἑρμῆ - Καλυψῶς (ε 97-144)· καὶ γιὰ τὶς δύο περιπτώσεις ὁ Focke ἀπορρίπτει τὴν ἀποψὴ τοῦ Wilamowitz, μιλᾷ γιὰ absichtsvolles Weglassen des Namens, δὲν δίνει ὅμως τὸ νόημα αὐτῆς τῆς ποιητικῆς σκοπιμότητος. Ὑπάρχουν ὡστόσο ἄλλες δύο συγκρίσιμες σκηνές μέσα στὴν Ὀδύσεια, ὅπου πρόσωπα τοῦ ἔπους ἀποσιωποῦν τὸ ὄνομα τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα: ἡ μία βρίσκεται στὴ ραψωδία α, ἡ ἄλλη στὴν ξ. Στὸ δεύτερο μάλιστα παράδειγμα, τὸ πρόσωπο τοῦ ἐπιμένει νὰ μὴν ὀνομάζῃ τὸν Ὀδυσσεύα δίνει μόνο του τὴν ἐξήγηση αὐτῆς του τῆς ἐπιμονῆς. Θὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτῆ περίπτωση.

Ὁ Ὀδυσσεύας βρίσκεται πιά στὴν Ἰθάκη, καὶ ἀκολουθώντας τὴ συμβουλὴ τῆς Ἀθηναῆς, πλησιάζει στὴν καλύβα τοῦ Εὐμαιοῦ. Ἐκεῖ ὅμως ὀρμούν πάνω του τὰ σκυλιὰ· ρίχνει ὁ ἥρωας τὸ ραβδί τοῦ κρατοῦσε, καὶ καθίζει κάτω· τὰ σκυλιὰ ὡστόσο εἶναι ἄγρια· χρειάζεται νὰ προφτάσῃ ὁ Εὐμαιοὺς γιὰ νὰ τὰ διώξῃ καὶ νὰ γλιτώσῃ τὸν ξένο τὴν τελευταία στιγμή. Ἔτσι συναπαντιοῦνται, πρώτη φορὰ μέσα στὸ ἔπος, ὁ Ὀδυσσεύας καὶ ὁ καλὸς χοιροβοσκός. Ἀρχίζουν μιὰ μακρὰ συνομιλία· στὴν ἀρχὴ μιλᾷ πιὸ πολὺ ὁ Εὐμαιοὺς, ὕστερα ὅμως καὶ ὁ Ὀδυσσεύας. Ὁ χοιροβοσκὸς δὲν χάνει εὐκαιρία νὰ θυμίσῃ στὸν ξένο τοῦ πόσο καλὸς καὶ ἄξιος ἦταν ὁ κύριός του, αὐτὸς ποῦ εἴκοσι τῶρα χρόνια λείπει στὰ ξένα, καὶ ἴσως νὰ χάθηκε ὀριστικά. Ἔως τὸν στ. ξ 143 ὁ Εὐμαιοὺς ἀναφέρεται δεκατρεῖς φορὲς στὸν Ὀδυσσεύα (ἀπὸ αὐτὲς οἱ ἑννέα μιλοῦν γιὰ τὸν ἥρωα σὰν νὰ ἔχη πιά χαθῆ) δίχως οὔτε μιὰ φορὰ νὰ πῆ τὸ ὄνομά του: 40 ἀντιθέου ἀνακτος, 42 κείνος πλάζεται, 61 τοῦ γε θεοὶ κατὰ νόστον ἔδησαν, 62 ὅς κεν

1. WILAMOWITZ, ξ.δ. σ. 16, καὶ BEKKER, ξ.δ. σ. 99.

2. Ἐ.δ. σ. 79, ὑποσ. 2.

τρεις φορές ἀκούγεται ὁ ἥρωας ὀνομαστικά: α 196 *διος Ὀδυσσεύς*, 207 *παίς εἰς Ὀδυσῆος*, 212 *Ὀδυσῆα ἐγὼν ἴδον* ἄλλες τρεῖς φορές στὸν πρόλογο τοῦ δευτέρου λόγου της: 252 *ἀποικομένον Ὀδυσῆος*, 260 *ἐπὶ νηὸς Ὀδυσσεύς*, 265 *ὀμιλήσειεν Ὀδυσσεύς*. "Ὅταν κάποτε ἡ θεὰ ἐξαφανίζεται μὲ τρόπο θαυμαστό, ὁ ποιητὴς θὰ πῆ γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς θεϊκῆς της ἐπιφάνειας στὸν Τηλέμαχο: *τῷ δ' ἐνὶ θυμῷ/θῆκε μένος καὶ θάρσος, ἐπέμνησέν τέ ἐ πατρὸς/μᾶλλον ἔτ' ἢ τὸ πάροισεν*. "Ἄς δοῦμε τώρα πῶς ἀντιδρᾷ στὴν τακτικὴ τῆς θεᾶς τὸ ἀπελπισμένο βασιλόπουλο.

Ὡς τὸν στ. 320 (ὡς ἐκεῖ δηλαδὴ ποὺ τὸν ἀφήνει μόνον ἡ Ἄθηνᾶ) ὁ Τηλέμαχος θυμᾶται κάθε τόσο τὸν πατέρα του, οἱ ἀναφορές του ὅμως αὐτὲς εἶναι πρὸς πολὺ μνημόσυνο ἐνὸς ζωντανοῦ γιὰ κάποιον νεκρὸ καὶ ἀφανισμένο· στὸ πλαίσιο τῆς ἀπελπισίας του οὔτε μιὰ φορὰ ὁ γιὸς δὲν προφέρει τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του: α 177 *καὶ κείνος ἐπίστροφος ἦν ἀνθρώπων*, α 215 *μήτηρ μὲν τ' ἐμέ φησι τοῦ ἔμμεναι*, 219 *νῦν δ' ὅς ἀποτμότατος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων*, 235 *κείνον μὲν ἄιστον ἐποίησαν*, 241 *νῦν δέ μιν ἀκλειῶς ἄρπυιαι ἀνηρείψαντο*, 243 *κείνον ὀδυρόμενος στεναχίζω*. Θὰ ἔλεγε κανεὶς: πατέρας του εἶναι ὁ Ὀδυσσεύς· τί πρὸ φυσικὸ νὰ μὴν τὸν ἀναφέρῃ μὲ τὸ ὄνομά του. Κι ὅμως, μόλις ἡ θεὰ ἐξαφανίζεται, καὶ στὴν ψυχὴ τοῦ νέου ξαναγυρνᾷ ἡ ἐλπίδα ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς μπορεῖ καὶ νὰ ζῇ, ὁ Τηλέμαχος, μιλώντας στὴ μάνα του καὶ στὸν Ἀντίνοο, θὰ πῆ τώρα τὸ ὄνομα ποὺ δὲν πρόφερε προηγουμένως: α 354 *οὐ γὰρ Ὀδυσσεύς οἶος*, 396 *διος Ὀδυσσεύς*, 397 *οὗς μοι λήισατο διος Ὀδυσσεύς*. Τὴν ἴδια τακτικὴ θὰ ἀκολουθήσῃ τὸ βασιλόπουλο καὶ στὴν Ἰθακησίων ἀγορὰ, προσπαθώντας νὰ συγκινήσῃ τοὺς μνηστῆρες καὶ τοὺς Ἰθακησίους μὲ τὸ φάντασμα τοῦ πατέρα του: β 58 *οὐ γὰρ ἐπ' ἀνῆρ/οἶος Ὀδυσσεύς ἔσκεν*, 71 *εἰ μὴ ποῦ τι πατὴρ ἐμὸς ἐσθλὸς Ὀδυσσεύς*. Δὲν ὑπάρχει νομίζω καμιὰ ἀμφιβολία: τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύα βουλιάζει στὰ λόγια τοῦ γιοῦ του, ὅσο ὁ γιὸς πιστεύει πῶς ὁ πατέρας του *χάθηκε*· μόλις ἀρχίζει νὰ ἐλπίζει στὴν ἐπιστροφή του, τότε ἐπιστρέφει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύα στὰ λόγια τοῦ Τηλέμαχου.

Οἱ δύο σκηνές τοῦ ξ καὶ τοῦ α ποὺ εἶδαμε παρουσιάζουν, παρὰ τίς διαφορές τους, ὀρισμένα κοινὰ σημεῖα: Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ἀνωνυμία προχωρεῖ ὡς ἓνα κρίσιμο σημεῖο, καὶ ὕστερα παραμερίζεται. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ἀνωνυμία ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ διάθεση ἀπελπισμένη ἐκείνων ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦν· μὲς στὸ μυαλό τους τὸ πρόσωπο, ποὺ δὲν λέν τὸ ὄνομά του, βρίσκεται μακριὰ ἢ εἶναι κιόλας νεκρὸ.

Στὰ 1891 ὁ Gabelentz¹ πιστοποιοῦσε ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Πολυνησίας

1. Τὴν πληροφορία τὴν παίρνω ἀπὸ τὸ ἐρμηνευτικὸ Anhang τῶν AMEIS - HENZE. Δὲς σχετικὰ καὶ C. LÉVI - STRAUSS, *La pensée sauvage*, Παρίσι 1962, σ. 251 κ.έ., καὶ ἰδιαιτέρως σ. 257.

είχαν μιὰ θρησκευτική συνήθεια *ανάλογη*: δὲν ἀναφέρουν, γράφει, κάποιον μὲ τὸ ὄνομά του, εἴτε γιατί στέκει πολὺ ψηλά, εἴτε γιατί εἶναι πιὰ νεκρὸς (ἢ μιὰ περίπτωση θυμίζει τὸν Εὐμαιο, ἢ ἄλλη τὸν Τηλέμαχο). Πρόκειται ὀλοφάνερα γιὰ μιὰ προσπάθεια νὰ κρατηθῆ μὲ τὴ γλώσσα σὲ ἀπόσταση ἓνα πρόσωπο· εἴτε ἀπὸ σεβασμὸ (ποὺ πρῶτα τὸν ἐπιβάλλει ὁ ἀνώτερος, καὶ ὕστερα τὸν οἰκειοποιεῖται ὁ κατώτερος) εἴτε ἀπὸ φόβο (οἱ ζωντανοὶ ἀναγνωρίζουν στοὺς νεκροὺς τὰ δικαιώματά τους· ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι καὶ τὸ ὄνομά τους, ποὺ τὸ παίρνουν μαζί τους· τὸ ὄνομα θὰ μπορούσε νὰ φέρῃ τὸν νεκρὸ ἢ τὸ φάντασμα του ξανὰ στὴ γῆ, κι αὐτὸ δὲν εἶναι πάντα βολικὸ γιὰ τοὺς ζωντανούς).

Τὴν πρωτόγονη λοιπὸν αὐτὴ συνήθεια, ποὺ παραλλαγμένη τὴν κρατοῦν ἀκόμη καὶ οἱ πολιτισμένοι λαοὶ (ἄς θυμηθοῦμε τὰ δικά μας: «μεγαλειότατε», καὶ «ὁ συχωρεμένος»), ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας τὴν παίρνει μέσα στὸ ἔργο του καὶ τὴ μετατρέπει σὲ ποιητικὸ ὄργανο, ποὺ, ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωσή, λειτουργεῖ καὶ διαφορετικά, χωρὶς ποτὲ ὥστόσο νὰ χάνῃ τὸ βασικὸ του χαρακτηριστικὸ, ποὺ εἶναι: ἀνωνυμία σημαίνει ἀπουσία· ἐπωνυμία, παρουσία.

Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸν Τηλέμαχο στὴ σκηνὴ τῆς πρώτης ραψωδίας ποὺ εἶδαμε: ὅσο κρατᾶ ἡ ἀπελπισία του, κρατᾶ καὶ ἡ ἀνωνυμία· ὅταν ὑποχωρῆ ἢ πρώτη, ὑποχωρεῖ καὶ ἡ δεύτερη. Μὲ τὸν Εὐμαιο τὰ πράγματα εἶναι κάπως πιὸ περίπλοκα. Ὁ καλὸς χοιροβοσκὸς ἔχει ἤδη μπροστά του τὸν Ὀδυσσεά, ἀλλὰ δὲν τὸν ἀναγνωρίζει. Μιλᾷ λοιπὸν ἀπελπισμένα γιὰ τὴν κακὴ μοῖρα τοῦ κύρη του· καὶ μόνη τῆς αὐτῆ ἡ ἀπελπισία θὰ ἔφτανε γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀνωνυμία. Κι ὅμως ὁ Εὐμαιοὺς στὴν ἐξήγησή ποὺ δίνει μόνος του παραλλάσσει τὸν συλλογισμό: ἀκόμη καὶ τώρα ποὺ ὁ ἀφέντης δὲν εἶναι ἐδῶ, δὲν τολμᾷ νὰ νὰ πῆ τ' ὄνομά του. Ἡ φράση δὲν σημαίνει πῶς, ἀν ὁ Ὀδυσσεάς ἦταν παρών, ὁ Εὐμαιοὺς θὰ ἔλεγε τ' ὄνομά του· καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση ὁ χοιροβοσκὸς δὲν θὰ πρόφερε τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου του ἀπὸ σεβασμὸ καὶ εὐγνωμοσύνη. Πρόκειται, λοιπὸν, μόνο γιὰ παραλλαγὴ ἐκείνης τῆς ἀνωνυμίας ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ ἄρχοντες στοὺς ὑποτακτικούς των; Δὲν τὸ νομίζω. Ἡ λέξη ἡθεῖος εἶναι πολὺ οἰκεία προσφώνηση, καὶ ἔχει τιμητικὴ ἀντικατάσταση τοῦ ὀνόματος μὲ κάποιον τίτλο ἐξουσίας. Ἐξἄλλου ὁ Εὐμαιοὺς ξεχνᾷ παρακάτω τὴν ὑποχρέωσή του αὐτῆ, καὶ τολμᾷ νὰ πῆ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά. Οἱ ἐναντιωματικὲς λοιπὸν μετοχὲς καὶ οὐ παρεόντ', καὶ νόσφιν ἐόντα μπαίνουν γιὰ νὰ δείξουν (ἔχει δίχως κάποια εἰρωνεία) τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ γεγονός καὶ τὴ φαντασίωση, στὴ γνώση τοῦ ἀκροατῆ καὶ στὴν ἄγνοια τοῦ Εὐμαιοῦ: ὁ Ὀδυσσεάς εἶναι παρών, ὁ χοιροβοσκὸς ὅμως τὸν θεωρεῖ ἀπόντα. Σ' αὐτὴ τὴν ὑποκειμενικὴ ἀπουσία τοῦ ἥρωα μέσα στὸ νοῦ τοῦ Εὐμαιοῦ ἀντιστοιχεῖ πιὸ πολὺ ἡ ἀνωνυμία. Ὁ ὁμολογημένος σεβασμὸς εἶναι τὸ ἄλλοθι ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς, γιὰ νὰ ἠθογραφῆσῃ τὸν Εὐμαιο· ἢ ἀνωνυμία ὅμως λειτουργεῖ καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴν πρώτη ραψωδία, ὡς σημεῖο τῆς ἀπουσίας τοῦ ἥρωα.

Ἡ ἀπουσία τῆ φορὰ αὐτῆ εἶναι φανταστική, ἀνήκει στὸν Εὐμαιο, καὶ γιὰ νὰ τὴν ξεπεράσῃ ὁ καλὸς χοιροβοσκός, χρειάζεται χρόνο· μὲ τὴν πρόοδο τῆς συνομιλίας, ὅσο δηλαδὴ πλησιάζει ὄλο καὶ περισσότερο ὁ Εὐμαιοὺς τὸν φιλοξενούμενό του, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά, ἀνεβαίνει σιγὰ σιγὰ στὸ νοῦ του καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα — τώρα θὰ τὸ προφέρῃ, κι ἄς εἶπε προηγουμένως πῶς δὲν τοῦ τὸ ἐπιτρέπει κάτι τέτοιο ὁ σεβασμός.

Πιὸ πρισματικὴ εἶναι ἡ τρίτη ἀποσιώπηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀδυσσεά στὴν ἀρχὴ τῆς πέμπτης ραψωδίας:

Στῆ δεύτερη θεῶν ἀγορὰ ἡ Ἀθηνᾶ ἀνανεώνει τὸ ἐρώτημά της γιὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἥρωα, καὶ ὁ Δίας παραγγέλλει τώρα στὸν Ἑρμῆ *νύμφη ἐυπλοκάμω εἰπεῖν νημερτέα βουλὴν | νόστον Ὀδυσσεὺς ταλασίφρονος, ὡς κε νέηται*. Δύσκολη ἀποστολή, περιθώρια ὅμως ἀνυπακοῆς δὲν ὑπάρχουν. Ὁ ἀγγελιοφόρος θεός, φορώντας τὰ χρυσά του πέδιλα καὶ κρατώντας τὸ μαγικό του ραβδί, πέφτει στὴ θάλασσα, καὶ ταξιδεύοντας πάνω στὰ κύματα σὰν γλάρος φτάνει γρήγορα στὸ νησί τῆς Καλυψῶς. Ἡ ὠραία θεὰ τραγουδᾷ καὶ ὑφαίνει. Τὸ τοπίο γύρω, ἓνα πραγματικὸ εἰδύλλιο. Μόνη παραφωνία μέσα στὴν παραδείσια αὐτὴ ἀτμόσφαιρα ὁ Ὀδυσσεάς: βρίσκεται μόνος στὴν ἀκτὴ, μακριὰ ἀπὸ τὴ σπηλιά, μακριὰ ἀπὸ τὴ θεά, μὲ τὸ βλέμμα του στραμμένο πόντον ἐπ' ἀτρυγέτον καὶ τὸ νοῦ του παραδομένο στὸ ὄραμα τοῦ ἀσυντέλεστου γυρισμοῦ του (ε 81-84 καὶ 151-158).

Τὸ μήνυμα ποῦ φέρνει ὁ Ἑρμῆς στὴν Καλυψῶ γίνεται θέμα ἐνὸς πρώτου διαλόγου μεταξύ τους (ὁ Ὀδυσσεάς λείπει ἀπὸ τὴ σκηνή): διπλωματικὸς καὶ ὄλο εὐγένεια ὁ θεός· πεισιμωμένη, ἀμήχανη, ἀλλὰ στὸ τέλος ὑποχωρητικὴ ἡ Καλυψῶ (ε 87-147). Ὁ Ἑρμῆς φεύγει, καὶ ἡ Καλυψῶ ξεκινᾷ τώρα νὰ πῆ τὸ νέο στὸν Ὀδυσσεά (δεύτερος διάλογος: ε 160-191): τοῦ μιλά γιὰ τὴν ἀπόφασή της νὰ τὸν ξεπροβοδίσει, ἐφόσον τὸ θέλει ὁ ἴδιος, καὶ νὰ τὸν στελεχίσῃ πίσω στὴν πατρίδα του· δὲν τοῦ φανερώνει οὔτε τὴν ἐντολὴ τοῦ Δία οὔτε τὴν ἐπίσκεψή τοῦ Ἑρμῆ. Ὁ Ὀδυσσεάς ξεφνιαάζεται (171 *ῥίγησεν δὲ πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς* — ὅπως ἀκριβῶς προηγουμένως καὶ ἡ Καλυψῶ στὸ ἄκουσμα τῆς ἐντολῆς τοῦ Δία ποῦ τῆς μετέδωσε ὁ Ἑρμῆς: 116 *ῥίγησεν δὲ Καλυψῶ, δῖα θεάων*). Δὲν θὰ πιστέψῃ στὰ λόγια της παρὰ μόνον ἀφοῦ τὴ βάλῃ νὰ πάρῃ τὸν πιὸ βαρὺ ὄρκο ποῦ ὑπάρχει, στὸ ὄνομα τῆς Στυγός. Ἡ Καλυψῶ τὸ κάνει, καὶ ἔτσι ἡ δυσπιστία παραμερίζεται.

Τώρα τὸ ζευγάρι ἐπιστρέφει πίσω στὴ σπηλιά (τρίτη σκηνή: ε 192-227). Ἡ νέα τους συνομιλία, ποῦ εἶναι καὶ ἡ τελευταία, μεταβάλλει ὀριστικὰ τὴν ἐπιταγὴ τοῦ Δία σὲ ἐσωτερικὴ ἀπόφαση τόσο τῆς Καλυψῶς ὅσο καὶ τοῦ Ὀδυσσεά. Ὁ R. Harder¹, ποῦ ἔγραψε τὴν καλύτερη ἀνάλυση γιὰ τὴν ἔξοχη αὐτῆ ἐνότητα, σημειώνει γιὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὶς δύο πρώτες στὴν τρίτη φάση της: *so sind die Dinge aus dem hart Sachlichen ins Menschliche gehoben*².

Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ πλαίσιο συναντοῦμε ξανά τὴ γνωστὴ μας ἀνωθυμία καὶ τὴν καθυστερημένη της ἄρση. Ὁ Ἑρμῆς προσπαθεῖ νὰ μετριάσῃ, ὅσο μπορεῖ, τὸ σκληρὸ νέο ποῦ φέρνει στὴν Καλυψῶ. Ἐνα ἀπὸ τὰ μέσα ποῦ χρησιμοποιεῖ σ' αὐτὴ τὴν τακτικὴ του εἶναι καὶ ἡ ἀνωθυμία τοῦ ἥρωα. Μιλᾷ

1. Kleine Schriften, Μόναχο 1960, σ. 148-163.

2. *Ε.ἀ., σ. 160.

γι' αὐτὸν πολὺ ἀόριστα, τὸν λέει *ἄνδρα διζυρώτατον ἄλλον* (105), ἕναν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς πολεμιστὲς τῆς Τροίας (106), κάποιον ἀπὸ ὅσους χτύπησαν οἱ θεοὶ στὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς τους (107-109). Δὲν τὸν ὀνομάζει οὔτε κι ὅταν μιλά γιὰ τὸ χαμὸ τῶν ἐταίρων του ἢ γιὰ τὸ ναυάγιο ποὺ τὸν ἔφερε στὶς ἀκτὲς τῆς Ὠγυγίας (110-111). Τέλος, ὅταν φτάνη στὴ σκληρὴ ἐντολὴ τοῦ Δία, ἀντωνυμίες ἀντικαθιστοῦν τὸ προσδοκώμενο ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά:

τὸν νῦν σ' ἠγώγειν ἀποπεμπέμεν ὅττι τάχιστα·   112
οὐ γάρ οἱ τῆδ' αἴσα φίλων ἀπονόσφιν δλέσθαι,
ἀλλ' ἔτι οἱ μοῖρ' ἐστὶ φίλους ιδέειν καὶ ἰκέσθαι
οἶκον ἐς ὑψόροφον καὶ ἐὴν ἐς πατρίδα γαίαν.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑρμῆ ἀκολουθεῖ στὸν ἐπόμενο ἀντίλογό της (117-144) καὶ ἡ Καλυψὼ ἐννιά φορές ἀναφέρεται στὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεά, παντοῦ ὅμως δίχως νὰ προφέρῃ τὸ ὄνομά του: 129 *βροτὸν ἄνδρα παρεῖναι*, 130 *τὸν μὲν ἐγὼν ἐσάωσα*, 131 *ἐπεὶ οἱ νῆα ... Ζεὺς ... ἐκέασσε*, 134 *τὸν δ' ἄρα δεῦρ' ἄνεμος ... πέλασσε*, 135 *τὸν μὲν ἐγὼ φίλεον*, 139 *εἴ μιν κείνος ἐποτρύνει* (ἐδῶ ἡ Καλυψὼ ἀποσιωπᾷ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐντολοδότῃ Δία), 140 *πέμψω δέ μιν*, 142 *οἶ κέν μιν πέμποιεν*, 143 *αὐτάρ οἱ πρόφρων ὑποθήσομαι*. Θαρρεῖς πῶς Ἑρμῆς καὶ Καλυψὼ ὀρκίστηκαν νὰ μὴν ποῦν οὔτε μιὰ φορὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά. Οὔτε καὶ στὴν ἐπόμενη σκηνή, μιλώντας ἡ θεὰ μὲ τὸν ἥρωα στὴν ἀκρογιαλιά, θὰ πῆ τὸ ὄνομά του: *κάμμορε*, τὸν προσφωνεῖ (160), καὶ ὡς τὸν στ. 191, ὅπου κλείνει ὁ διάλογος, θὰ ἀποφύγῃ νὰ ἀρθρώσῃ ἔστω καὶ μιὰ φορὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά.

Κι ὅμως ἡ συνεχόμενη αὐτῆ ἀνωνυμία αἴρεται στὴν ἀρχὴ τῆς τρίτης σκηνῆς, τῆς τελευταίας, ἐσωτερικῆς καὶ ἀποχαιρετιστήριας. Τώρα ἡ Καλυψὼ ὀνομάζει πιά τὸν ἥρωα, καὶ μάλιστα μὲ ὅλους τοὺς τίτλους τῆς παραδοσιακῆς του ταυτότητας: 203 *Διογενὲς Λαερτιάδη, πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ*.

Ὅπως στὴ ραψωδία ξ καὶ α, ἔτσι καὶ ἐδῶ τὸ σχῆμα τῆς ἀποσιώπησης κρατᾷ τὴν τυπικὴ του μορφή: ἡ ἀνωνυμία προχωρεῖ ὡς ἕνα κρίσιμο σημεῖο, ὕστερα ὑποχωρεῖ. Ποιὸ εἶναι ὅμως τὸ ἰδιαίτερο περιεχόμενο καὶ ἡ ποιητικὴ σκοπιμότητά τῆς σιωπῆς καὶ στὴν τρίτη αὐτῆ περίπτωση; Ὁ Harder, γιὰ νὰ διακαιολογήσῃ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Ἑρμῆ στὶς ἀόριστες ἀντωνυμίες μὲ τίς ὁποῖες ὁ θεὸς ὑποκαθιστᾷ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα, γράφει: «und dann spielt er ganz den Unbeteiligten und Uneingeweihten: «es soll hier einer von Troja - Kämpfern bei dir sein» so sagt er, als hätte ihm nicht zuvor Zeus den Namen Odysseus ausdrücklich gesagt. So macht er sich zum blossen Übermittler, ihn trifft keine Schuld»¹. Σωστά. Ἄλλὰ τὸ ὄνομα

1. Ἔ.ἀ., σ. 158.

τοῦ Ὀδυσσεύ δὲν τὸ προφέρει οὔτε καὶ ἡ Καλυψώ, καὶ γι' αὐτὴν δὲν ἰσχύουν βέβαια οἱ ὅροι διπλωματικῆς τακτικῆς ποῦ ἔσχυσαν γιὰ τὸν Ἑρμῆ. Τί συμβαίνει λοιπόν;

Οἱ ὁμόλογες σιωπὲς τοῦ α καὶ τοῦ ξ ἔδειξαν, νομίζω, ὅτι ἡ ἀνωνυμία τοῦ ἥρωα, ὅπου προβάλλεται, στηρίζει βασικά μιὰ αἴσθηση γιὰ τὴν πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ ἀπουσία τοῦ Ὀδυσσεύ. Ἡ ἀπουσία αὐτὴ πιστεύω πὼς ὑπόκειται καὶ ἐδῶ, καὶ μάλιστα σὲ μιὰ διπλὴ τῆς διάστασι. Ὅσο κρατᾷ ἡ συνομιλία τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Καλυψῶς στὴ σπηλιά, ὁ Ὀδυσσεύ εἶναι ἀπών, βρισκεται μόνος στὴν ἀκρογιαλιά, καὶ ἐσωτερικὰ ὁ νοῦς του ἀπουσιάζει — ἂν τὸ μπορούσε, ὁ ἥρωας θὰ ἦταν ἀπὸ καιρὸ τώρα φευγάτος: «so ist er da und doch nicht anwesend», σημειώνει εὐστοχα ὁ Harder¹. Ἀλλὰ καὶ τὸ θέμα τοῦ πρώτου διαλόγου ἀνάμεσα στὸν Ἑρμῆ καὶ στὴν Καλυψώ σκοπεύει στὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ὀδυσσεύ — ὄχι πιά τὴν ἐσωτερικὴ καὶ περιστατικὴ, ἀλλὰ τὴν τελεσιδικὴ καὶ ὀριστικὴ. Στὴ δευτέρῃ σκηνῇ (τὸ διάλογο τοῦ Ὀδυσσεύ μετὰ τὴν Καλυψώ στὴν ἀκρογιαλιά) ἡ ἀπομάκρυνση αὐτὴ προωθεῖται στὸ πεδίο τῆς πραγματοποίησός της, γι' αὐτὸ καὶ συνεχίζεται ἡ ἀνωνυμία. Γιατί αἴρεται στὴν τρίτῃ σκηνῇ, θὰ τὸ δοῦμε παρακάτω. Πρὸς τὸ παρὸν μᾶς φτάνει ἡ διαπίστωση ὅτι, τόσο στὴν πρώτη σκηνῇ ὅσο καὶ στὴ δευτέρῃ, ἡ ἀνωνυμία τοῦ ἥρωα σχετίζεται μετὰ τὴν περιστατικὴ ἢ τὴν ὀριστικὴ ἀπουσία του.

Αὐτὴ ὥστόσο ἡ κοινὴ βάση δὲν ἀποκλείει τὶς ἀποχρώσεις. Ἐχει δίκαιο ὁ Harder τονίζοντας ὅτι ὁ Ἑρμῆς, μετὰ τὴν ἀσάφεια καὶ τὴν ἀνωνυμία ποῦ τυλίγει τὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεύ, θέλει νὰ δείξῃ στὴν Καλυψώ ὅτι ὁ ἴδιος εἶναι ἀμέτοχος σ' αὐτὴ τὴν δυσάρεστη ἱστορία, ἓνας ἀπλὸς ἀγγελιοφόρος. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συμπληρώσῃ τὴ σκέψη: ὁ Ἑρμῆς μειώνει σκόπιμα καὶ ἀποτελεσματικὰ τὴν παρουσία τοῦ Ὀδυσσεύ μπροστὰ στὴν Καλυψώ: μιὰ κι εἶναι ἐντεταλμένη καὶ ἀποφασισμένη πιά ἡ ἀναχώρησι τοῦ ἥρωα, δὲν ἔχει λόγος νὰ τὸν προβάλλῃ ὁ θεὸς μπροστὰ στὴν ἐρωτευμένη θεὰ τονίζοντας τὴν ὀνομαστικὴν του ταυτότητα: ἀντίθετα, σκιαζόντας τὰ ἀτομικὰ του χαρακτηριστικὰ καὶ πᾶν ἀπὸ ἕλα ἀποσιωπώντας τὸ ὄνομά του, ἀπομακρύνει ἤδη σὲ πρώτη φάσι τὸν Ὀδυσσεύ ἀπὸ τὴν Καλυψώ, ἡ ὁποία θὰ ἤθελε νὰ τὸν κρατήσῃ γιὰ πάντα κοντὰ της.

Τὸ νῆμα τῆς ἀνωνυμίας τὸ δανεῖζεται ἡ Καλυψώ ἀπὸ τὸν Ἑρμῆ, τὸ χρησιμοποιοῦ ὅμως γιὰ δικούς της λόγους: Δίχως νὰ προφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαπημένου της, τῆς εἶναι πιὸ εὐκόλο νὰ ἀπαντήσῃ στὸν Ἑρμῆ, νὰ μὴν προδώσῃ τὸ ῥίγος της, νὰ σκηνοθετήσῃ τὴ διαμαρτυρία της γιὰ τὴν ἐντολὴ τοῦ Δία ὡς ἀδίκια ποῦ τῆς γίνεται στὴν καλοσύνη καὶ στὴ μεγαλοψυχία της, καὶ ἔχι ὡς ἔκρηξι τοῦ ἐρωτικοῦ της ἐγωισμοῦ. Ἡ ἴδια αὐτὴ ἀνωνυμία τῆς προσφέρει,

1. Ἐ.ἀ., σ. 157.

καί στον επόμενο διάλογό της με τον Όδυσσέα, μιὰ πανοπλία, γιά νά διατηρήση τήν αυτοκυριαρχία καί τήν αξιοπρέπείά της, ό,τι δηλαδή κάνει καί με τό νά αποσιωπά τήν έντολή του Δία καί τήν επίσκεψη του Έρμη.

Τό όνομα του Όδυσσέα τό προφέρει ή Καλυψώ μόνο στην αρχή τής τρίτης σκηνής. Τώρα όμως ή δύσκολη στιγμή έχει περάσει· ή θεά δέχτηκε τήν έντολή του Δία καί κατόρθωσε νά τή μεταδώση στον Όδυσσέα σέ μιὰ παραλλαγή της που δέν τήν έθιξε. Έ ένταση επομένως καί ή άμηχανία, που κυριαρχούσαν στις δύο προηγούμενες σκηνές, υποχώρησαν· ό τόνος ξανάγινε οικείος. Καί προπάντων: ό τελευταίος αυτός διάλογος είναι αποχαιρετιστήριος· μιὰ ύστατη επικοινωνία πριν από τον όριστικό χωρισμό. Μέσα στο πλαίσιο λοιπόν αυτής τής τελευταίας συνομιλίας (που είναι ταυτόχρονα καί έρωτική), ό άγαπημένος ξαναπαίρνει τό όνομά του, πριν χαθῆ γιά πάντα. Άπό έδω καί κάτω δέν ξανασιμίζουν σέ διάλογο ό Όδυσσέας καί ή Καλυψώ. Ό ποιητής δίνει τό τεχνικό μέρος τής άναχώρησης του ήρωα σέ τριτοπρόσωπη αφήγηση.

Οί περιπτώσεις σιωπής που είδαμε ως τώρα, παρά τις ιδιόζουσες αποχρώσεις τους, συμφωνούν σέ τρία βασικά σημεία: α) καθιστούν άνωνυμο τον Όδυσσέα σέ μιὰ κρίσιμη στιγμή του έπους· β) ή άνωνυμία μετεωρίζεται στο μήκος μιᾶς ένότητας, καί ή άρση της συμπίπτει με τό τέλος της, γίνεται δηλαδή πέραςμα σέ μιὰ άλλη φάση τής αφήγησης· γ) ή άνωνυμία υποβάλλει τήν άπουσία του ήρωα· ή άπουσία αυτή μπορεί νά είναι έσωτερική ή έξωτερική, πραγματική ή φανταστική, νά ταυτίζεται με τήν πίστη ένός έπικού προσώπου ότι ό Όδυσσέας είναι νεκρός ή έστω άγνοούμενος, ή με τήν έπιθυμία καί τον προγραμματισμό τής απομάκρυνσής του από έναν δεδομένο χώρο. Με τή συγκομιδή αυτή, ξαναγυρνῶ τώρα στο προοίμιο.

Καί έδω ή άνωνυμία άφορᾶ τον Όδυσσέα· καί έδω ή άρση της συμπίπτει με τό τέλος μιᾶς ένότητας καί τήν αρχή μιᾶς άλλης· καί έδω σκοπός τής άνωνυμίας είναι νά κρατήσει σέ απόσταση τον ήρωα, νά τον παρουσιάση ως άπόντα. Σέ απόσταση όμως από ποιόν; άπόντα γιά ποιόν;

Στις άλλες τρεῖς περιπτώσεις ή άνωνυμία του ήρωα βρίσκεται πάντα στο πλαίσιο ένός δικλόγου. Που σημαίνει: τό όνομα του Όδυσσέα τό αποσιωπά κάποιος έπικό πρόσωπο καί γιά τον έαυτό του, όχι ό ποιητής γιά τον άκροατή. Ίσια ίσια: ό άκροατής ξέρει όσα ξέρει καί ό ποιητής, τά άγνοούν όμως τά έπικά πρόσωπα που εφαρμόζουν τήν άνωνυμία.

Στους στ. α 1 - 21 ή προσωπική αυτή αλλάζει: ή άνωνυμία καί ή καθυστέρημένη της άρση έφρχμύζονται έδω στο πλαίσιο τριτοπρόσωπης αφήγησης, άπειθειας από τον ποιητή καί κατευθειαν γιά τον άκροατή. Έ σκηνοθεσία τής άνωνυμίας επομένως άφορᾶ έμᾶς πια που άκούμε τό ποίημα, έμᾶς θέλει νά «παραπλανήσει». Πώς καί γιατί, είναι τό ζητούμενο.

Εἶδαμε ὅτι οἱ στ. α 1 - 10 ἠθογραφοῦν τὸν Ὀδυσσεύα στὸ ἀπώτατο ποιητικὸ περὶ τὸν τοῦ ἔπους, ποὺ κλείνει τὴν πρώτη φάση τῆς περιπλάνησής του, τὰ δύο πρῶτα χρόνια τῆς. Ὁ ἥρωας λοιπὸν βρίσκεται ἀκόμη σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ ἔπους, τὸ ποιητικὸ του παρὸν, καὶ μένει, χάρις στὴν ἀνωνυμία του, μακριὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀκουστικὸ πεδίο τοῦ ἀκροατῆ. Αὐτὴ τὴν ἀπόσταση, τὴν ἀπουσία τοῦ ἥρωα ἀπὸ τὸ ποιητικὸ παρὸν τοῦ ἔργου, ὑπογραμμίζει μέσα στὸ προοίμιο ἢ ἀποσιώπηση τοῦ ὀνόματός του. Μπορεῖ νὰ μαθαίνουμε πολλὰ πράγματα γιὰ τὸ ἦθος τοῦ Ὀδυσσεύα στὸ προοίμιο, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀκούσουμε τὸ ὄνομά του, ὁ ἥρωας πρέπει νὰ μᾶς πλησιάσῃ.

Οἱ στ. α 11-15 προωθοῦν τὸν Ὀδυσσεύα κοντύτερας μας, δὲν καταργοῦν ὅμως ἀκόμη οὔτε τὸ μῆκος τοῦ χρόνου ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸ ποιητικὸ παρὸν, οὔτε τὴν ἀπόσταση ποὺ τὸν κρατᾷ μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰθάκη: Ὁ Ὀδυσσεύας περνᾷ τὰ ἑπτὰ χρόνια τῆς καθήλωσής του στὴν Ὠγυγία, στὸν ὀμφαλὸν τῆς θαλάσσης· ἢ ἀνωνυμία λοιπὸν συνεχίζεται.

Ὁ ἀδρανὴς χρόνος ἀρχίζει νὰ κυλᾷ μὲ τὸν στ. 16 (*ἀλλ' ὅτε δὴ ἔτος ἦλθε περιπλομένων ἐνιαυτῶν*). Μόνο μὲ τὴ ραγδαία αὐτὴ κίνηση θὰ φτάσουμε στὸ ποιητικὸ παρὸν τοῦ ἔπους, γιὰ μιὰ στιγμή μάλιστα θὰ τὸ ξεπεράσουμε, ὕστερα ὅμως θὰ ὀπισθοδρομήσουμε, γιὰ νὰ σταθοῦμε στὰ πρόθυρά του. Σ' αὐτὸ τὸ ὕστατο καὶ μετέωρο σημεῖο ἀκούγεται πρώτη φορὰ μέσα στὸ ἔπος τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύα, ἐκεῖ ποὺ ὁ ἥρωας προσκρούει στὸ ποιητικὸ παρὸν. Ὁ ἀναγκαῖος χρόνος κύλησε. Τί γίνεται ἕμωσ μὲ τὸ θέμα τοῦ νόστου, ποὺ θὰ γεφυρώσῃ τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ὠγυγία ὡς τὴν Ἰθάκη;

Ὁ μετεωρισμὸς τοῦ νόστου

Στοὺς πρώτους δέκα στίχους τοῦ ἔπους δὲν ὑπάρχει καμιὰ νύξη γιὰ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα· ἀκόμη καὶ ἡ σωτηρία του (προσωρινὴ ὀπωσδὴποτε) ἔμμεσα μόνον εἰκάζεται. Τὸ προοίμιο κλείνει τὸν πρῶτο κύκλο τῆς περιπλάνησής μόνον γιὰ τοὺς ἐταίρους· γι' αὐτοὺς εἶναι ἕνας σκόπιμος, ὅπως εἶδαμε, προσιμακὴς ἐπίλογος· γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα παρκαμένει πρόλογος τοῦ μακρινοῦ καὶ ἀποσιωπημένου ἀκόμη νόστου του.

Ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεύα γιὰ πρώτη φορὰ ἀκούγεται ὡς θέμα στοὺς στ. 11-15, ἀλλὰ καὶ πάλι στὴν ἀρνητικὴ του ἐκδοχή· σὲ ἀντίθεση δηλαδὴ μὲ τοὺς ἄλλους ἐταίρους τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας (ποὺ ἂν δὲν χάθηκαν, βρίσκονται ἤδη στὰ σπίτια τους), ἢ ὡς βασιανιστικὴ ἀνάγκη τοῦ ἴδιου τοῦ ἥρωα (ποὺ τὸν κρατᾷ ἢ Καλυψὼ στὴ σπηλιά της νόστου *κεχρημένον ἠδὲ γυναικός*).

Ἡ θετικὴ ὄψη τοῦ νόστου θὰ φανῇ, ὅταν κυλήσῃ ὁ χρόνος, μὲ τὸν στ. 16. Στὴν ἀρχὴ ἢ ἐπιστροφὴ τοῦ Ὀδυσσεύα προβάλλεται ὡς ἀναγκαῖα συνέπεια τῶν *περιπλομένων ἐνιαυτῶν*, ὕστερα ὡς ἀποτέλεσμα κάποιας ἀπόφασης τῶν θεῶν, γιὰ τὴν ὁποία δὲν μαθαίνουμε τίποτε ἄλλο μέσα στὸ ἔπος. Εἶναι,

νομίζω, φανερό ἔτι χρόνος καὶ ἀπόφαση τῶν θεῶν στὴν περίπτωση αὐτὴ συμπίπτουν· ἐκπροσωποῦν τὴ μοίρα στὴ φυσικὴ καὶ θεολογικὴ τῆς ἔκφραση. Κάτω λοιπὸν ἀπὸ τὴν πίεση αὐτῆς τῆς ἀναγκαιότητας (ποῦ συμπίπτει μὲ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τῆς ἐπικῆς παράδοσης, ἡ ὁποία γύριζε τὸν Ὀδυσσεά πίσω στὴν Ἰθάκη, δέκα χρόνια μετὰ τὴν πτώση τῆς Τροίας), ὁ ἀνώνυμος ἀκόμη ἥρωας εἶναι γραμμένο νὰ νοστήσῃ. Ἡ στιγμὴ ποῦ θὰ τὸν φέρῃ στὴν Ἰθάκη ἔφτασε. Ἔτσι ἀκούγεται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ τὸ τελικὸ ἕριο τῆς περιπλάνησης τοῦ Ὀδυσσεά, ἡ Ἰθάκη, στὸν στ. 18. Μέσα σ' αὐτὸν τὸ συνειρημὸ γίνεται λόγος καὶ γιὰ τοὺς φίλους τοῦ ἥρωα στὴν πατρίδα του, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς ἀγῶνες ποῦ τὸν περιμένουν, ὅταν θὰ φτάσῃ ἐκεῖ.

Ὁ τροχὸς λοιπὸν πάει νὰ γυρίσῃ, ἀλλὰ τὸ γύρισμά του δὲν εἶναι, φαίνεται, εὐκόλο καὶ δὲν θὰ εἶναι οὔτε καὶ ἄμεσο. Γιατί: *θεοὶ δ' ἐλέαιρον ἅπαντες | νόσφι Ποσειδάωνος· ὁ δ' ἀσπερχές μενέαιεν | ἀντιθέω Ὀδυσσῆι πάρος ἦν γαῖαν ἰκέσθαι*. Αὐτὸ τὸ πάρος ἦν γαῖαν ἰκέσθαι, ποῦ διαγράφει καθαρὰ τὴ μακροπρόθεσμα αἰσιόδοξή ἔκβαση, μᾶς ἐπιβάλλει ταυτόχρονα, γιὰ τὸ παρὸν, μιὰ ὀπισθοδρόμηση ἢ ἔστω μιὰ ἀναστολή. Τώρα καταλαβαίνουμε ὅτι οἱ στ. 16-19 (πρῶτο ἡμιστίχιο) ἦταν μιὰ προβολὴ πρὸς τὰ ἐμπρός, ποῦ πρέπει νὰ τὴν περπατήσουμε ξανά πρὸς τὰ πίσω, ὡς ἓνα σημεῖο τῆς τουλάχιστον. Γιατί, ἐνῶ ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἥρωα φάνηκε στοὺς προηγούμενους στίχους ὄριμος καρπὸς μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἀνάγκης, τώρα στὸ πλαίσιο ἐνὸς νέου χρόνου (ποῦ τὸν ὀρίζει τὸ πάρος ἦν γαῖαν ἰκέσθαι) ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεά ξαναγίνεται σημεῖο ἀντιλεγόμενο: οἱ ἀπρόσωποι θεοὶ τοῦ στ. 17 μοιράζονται σὲ ἀντίρροπες δυνάμεις· ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοὶ εὐνοοῦν τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀναγκαστικῆς λύσης ποῦ πρόβαλαν οἱ προηγούμενοι στίχοι, ὁ Ποσειδάωνας ἕμως τὴν ἀντιμάχεται. Καὶ ὁ ἥρωας (ποῦ τώρα γιὰ πρώτη φορὰ ὀνομάζεται) δὲν γίνεται γραμματικὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐλέαιρον, ἀλλὰ τοῦ μενέαιεν, πίσω ἀπὸ τὸ ὁποῖο βρίσκεται ὁ ἀντίδικός του θεός, ὁ Ποσειδῶν. Ξέρουμε ἀπὸ τοὺς στ. 16-19 ὅτι ἡ τελικὴ ἔκβαση θὰ εἶναι καλὴ· ἐκεῖνο ποῦ δὲν ξέρουμε εἶναι πόσο θὰ κρατήσῃ ὁ μετεωρισμὸς ποῦ περιγράφουν οἱ δυὸ τελευταῖοι στίχοι. Ὅπως δὲν οἱ στίχοι αὐτοὶ δὲν μᾶς προετοιμάζουν γιὰ μιὰν ἄμεση λύση· περισσότερο μᾶς ὑποβάλλουν τὴν ἐντύπωση ὅτι πρὸς τὸ παρὸν τὸ χῶρο τὸν ἐλέγχει ὁ θυμωμένος Ποσειδάωνας. Πόσο θὰ κρατήσῃ ἡ κρίσιμη αὐτὴ φάση; Τὰ ρήματα τῶν στ. 11-15 καὶ 19-21 (*ἔρυκε, ἐλέαιρον, μενέαιεν*), οἱ ἀνοιχτοὶ αὐτοὶ παρατατικοί, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς κλειστοὺς ἀορίστους τοῦ προοιμίου, δείχνουν ὅτι ἡ κρίσιμη φάση συνεχίζεται, ἕως μάλιστα ἔφτασε στὴν κορυφωσὴ τῆς. Τὸ ὑποπτευόμαστε· ὅσο θὰ λείπῃ ὁ θυμωμένος Ποσειδῶνας ἀπὸ τὸ ἔπος, θὰ λείπῃ καὶ ὁ ἀντίδικός του ἥρωας. Γιατί, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, ἡ συνεχόμενη θεῶν ἀγορὰ δὲν λύνει τὸ πρόβλημα πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἄμεσου νόστου· τὸν προετοιμάζει, ἀλλὰ δὲν τὸν κινεῖ.

Ὁ θυμωμένος Ποσειδῶνας λείπει στοὺς Αἰθίοπες, ποὺ κατοικοῦν στὶς δύο ἄκρες τοῦ κόσμου, ἐκεῖ ποὺ ἀνατέλλει καὶ ἐκεῖ ποὺ δύει ὁ ἥλιος. Στὰ πέρατα τοῦ κόσμου λοιπὸν ὁ θεός· στὴ μέση τῆς θάλασσας ὁ ἀντίπαλος ἥρωας. Μὲ τὴν ἀπουσία τοῦ Ποσειδῶνα, ὁ Ὀλυμπιος γίνεται μέσος καὶ οὐδέτερος χώρος, κατάλληλος γιὰ διαίτησιν. Ἔτσι συγκαλεῖται ἡ πρώτη θεῶν ἀγορά. Ὁ ποιητὴς ὥστόσο δὲν λείπει καθαρὰ ὅτι ἡ σύγκλησὴ τῆς γίνεται ὀνομαστικά καὶ γιὰ χάριν τοῦ Ὀδυσσεύα· ἡ σχετικὴ συζήτηση ἀνάμεσα στοὺς θεοὺς μοιάζει νὰ ἀρχίζῃ τυχαῖα. Αὐτὴ ἡ χαλαρὴ κάπως σκηνοθεσία ἐπιτρέπει στὸν ποιητὴ καὶ στὸν Δία νὰ πιάσουν τὸ ἐπίμαχο θέμα ἀπὸ πολὺ μακριά. Ὁ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε θυμᾶται καὶ σχολιάζει τὴν περίπτωσιν τοῦ Αἴγισθου καὶ τὴ συνακόλουθὴ ἐκδίκηση τοῦ Ἀγαμέμνονιδῆ Ὀρέστη. Λέει: οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδιόρθωτοι· τοὺς προειδοποιούμε νὰ μὴν κάνουν τὸ κακὸ· αὐτοὶ τὸ κάνουν, ὕστερα πληρώνουν τὸ κρίμα τους μὲ ὑπὲρ μόνον ἄλγεα, καὶ φορτώνουν σὲ μᾶς τὴν εὐθύνη—ἔτσι κι ὁ Αἴγισθος. Τί σχέση ὅμως ἔχουν ὅλα αὐτὰ μὲ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα; Τὴν ἀπορία αὐτὴ τὴ διατυπώνει σὲ ἀπότομο τόνο ἡ Ἀθηνᾶ ἀμέσως παρακάτω. Ἡ θεὰ ἔχει ἀπὸ μιὰν ἄποψιν δίκαιο: δὲν εἶναι ἀρχὴ αὐτὴ μιᾶς ἀγορᾶς θεῶν, ποὺ σκοπὸ ἔχει νὰ κινήσῃ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα. Παρὰ ταῦτα ὁ Δίας (καὶ ὁ ποιητὴς) ξέρει πῶς πολλὰ ἀπὸ τὴν δξύθυμην κόρη του. Γιατὶ ἡ ἱστορία τοῦ Αἴγισθου μπορεῖ νὰ μᾶς ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν Ὠγγυγία, μᾶς πλησιάζει ὅμως πρὸς τὴν Ἰθάκην. Ὁ Αἴγισθος μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τοὺς μνηστήρες τῆς Πηνελόπης καὶ τὴν ταραγμένη ἀτμόσφαιρα ποὺ κυριαρχεῖ στὸ παλάτι, τώρα ποὺ λείπει ὁ Ὀδυσσεύας ἀπὸ ἐκεῖ. Ὡστόσο ἡ τιμωρία τοῦ Αἴγισθου προϋποθέτει κάποια ἐπίσημη θεϊκὴ προειδοποίηση, καὶ συνεπάγεται τὴ δραστηριοποίησιν ἑνὸς νέου πᾶλληκαριῦ, τοῦ Ὀρέστη. Τὸ παράδειγμα τοῦ Δία, τουλάχιστον ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ πέρα, φαίνεται ἄστοχο—προπάντων ἂν ὁ νοῦς πάχ κατευθεῖαν στὴν ἐπιστροφή τοῦ ἥρωα καὶ στὴ μνηστηροφονία, ὅπως τὴν διεκπεραιώνουν οἱ τελευταῖες ραψωδίες τοῦ ἔπους. Ὅτι ὅμως μοιάζει ἄστοχο μὲ τὴν προοπτικὴ πὼς θὰ περάσουμε ἀμέσως στὴν πέμπτη ραψωδία, ἀποδείχεται εὐστοχο μὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Δίας προοικονομεῖ τὸ κλίμα καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς Τηλεμάχειας. Πράγματι οἱ ραψωδίες α - δ ἀποικιστοῦν πολλὰς ἀναλογίας ἀνάμεσα στὴν περίπτωσιν τοῦ Αἴγισθου καὶ τῶν μνηστήρων. Κατ' ἀρχὴν ἐφαρμόζουν καὶ στὴν περίπτωσιν τῶν μνηστήρων τὴν ἐπίσημη θεϊκὴ προειδοποίηση, ποὺ τὴ συναντοῦμε στὴν ἱστορία τοῦ Αἴγισθου: στὴ ραψωδία β ὁ Τηλέμαχος καλεῖ τοὺς μνηστήρες νὰ συνεισθῶν, ἐκεῖνοι ἀρνοῦνται, τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο ἐπικαλεῖται μὲ ὄρκο τοὺς θεοὺς καὶ ὁ Δίας στέλνει δυὸ ἀετοὺς, σημάδι τῆς ὀργῆς του καὶ τῆς τιμωρίας ποὺ περιμένει τοὺς ἀμετανόητους μνηστήρες. Ἐξἄλλου ὁ τραγικὸς νόστος τοῦ Ἀγαμέμνονα, ποὺ ὑποβαστάζει τὴν ἱστορία τοῦ Αἴγισθου, κυριαρχεῖ ὡς «παράλληλη» περίπτωση στὶς ραψωδίες α - δ· προσφέρει στὸν Τηλέμαχο πρωταγωνιστικὸ ρόλο, καὶ δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὁ Ὀδυσσεύας νὰ εἶναι κιόλας νεκρός. Αὐτὴ τὴν ἐπίμονη σκηνοθεσία τῶν ραψωδιῶν α - δ προοικονομεῖ μὲ τὸν πρῶτο λόγο του ὁ Δίας¹.

Ἡ Ἀθηνᾶ ὅμως στὸν ἐπόμενον ἀντίλογό τῆς (44-62) προσπαθεῖ νὰ ἀποσυνδέσῃ τὴν περίπτωσιν τοῦ Αἴγισθου ἀπὸ τὴ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα. Τὴν ἐνδιαφέρει πῶς πολὺ ὁ ἄμεσος στόχος· ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἥρωα. Ἀντὶ ὅμως, κι αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς, νὰ ἀνακινήσῃ τὸ θέμα τοῦ νόστου στὴ θετικὴ του μορφή, ἐπιμένει νὰ διεκτραγωδῇ τὴ στάσιμη μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα, ὅπως μᾶς τὴν περιέγραψαν οἱ στίχοι 11-15. Σκοπὸς τῆς νὰ κινήσῃ τὴ συμπάθεια τοῦ Δία—κάτι ὥστόσο ποὺ εἶναι ἤδη δεδομένο ἀπὸ τὸν στ. 19. Ὅσο γιὰ τὸν ἐπίμαχο θυμὸ τοῦ Ποσειδῶνα, τὸ μόνον πραγματικὸ ἐμπόδιο στὴν ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύα, ἡ Ἀθηνᾶ δὲν λείπει λέξῃ. Ἡ μᾶλλον παρουσιάζει τὸν Δία θυμωμένο μὲ τὸν ἥρωα, σὲν νὰ ἦταν εὐκολο μὲ τὸ τέχνασμα αὐτὸ νὰ παραμεριστῇ ὁ θυμωμένος Ποσειδῶνας.

1. Πρβ. καὶ WILAMOWITZ, *ξ.δ.*, σ. 12 κ.έ.

Στην απόκρισή του όμως ο Δίας βάζει τὰ πράγματα στη θέση τους· ἂν ἡ Ἄθηνᾶ ἐπέμυινε στὸ περιεχόμενο τῶν στ. 13-15 καὶ πῆγε νὰ καλύψῃ τὸ κρίσιμο σημεῖο τοῦ υπογράμμισαν οἱ στ. 19-21, ὁ Δίας ἐπανέρχεται τώρα στὸ τελευταῖο αὐτὸ θέμα: ὁ ἴδιος δὲν ἔχει τίποτε μὲ τὸν Ὀδυσσεύα· ὀργισμένος μαζί του εἶναι ὁ Ποσειδῶνας, γιὰ τὴ γνωστὴ ἱστορία τοῦ Πολύφημου. Καὶ ἀπὸ ἐδῶ καὶ κάτω, γιὰ πρώτη καὶ τελευταία φορά, ὁ Δίας θίγει τὸ καυτὸ θέμα τοῦ νόστου (α 76-79)· ὄχι ὅμως στὸν τύπο μιᾶς νημερτέας βουλής, ὅπως θὰ θελήσῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ πρᾶγμα ἡ Ἄθηνᾶ στὸν στ. 86, ἀλλὰ στὸν τύπο μιᾶς πρώτης ἀρχῆς (ἀλλ' ἄγεθ' ἡμεῖς οἶδε περιφραζόμεθα πάντες | νόστον, ὅπως ἔλθῃσι) καὶ μὲ τὸν ὄρο μιᾶς ὑπόθεσης (Ποσειδάων δὲ μεθήσει | ὄν χόλον· οὐ μὲν γάρ τι θνήσεται ἀντία πάντων | ἀθανάτων ἀέκητι θεῶν ἐριδαινέμεν οἶος). Οἱ στίχοι αὗτοι δὲν ἀναιροῦν λοιπὸν τὰ δεδομένα τῶν στ. 19-21· ἀπλῶς προσπαθοῦν νὰ γείρουν τὴν πλάστιγγα πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἐλέαιρον, καὶ νὰ ἐλαφρῶσουν τὸ βῆρος τοῦ νόστου Ποσειδάωνος· ὁ δ' ἀσπερχές μενέεινεν | ἀντιθέω Ὀδυσσῆι.

Ὁ Δίας δὲν θὰ ξαναμιλήσῃ· ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι προτάσεις καὶ σχέδια τῆς Ἄθηνᾶς τοῦ μένου, καὶ θὰ μείνουν γιὰ τέσσερις ἀκόμη ραψωδίες, ἀνεπικύρωτα. Ἡ Ἄθηνᾶ βγάζει μέσα ἀπὸ τὸ ἐλέαιρον τοῦ στ. 19 καὶ τὸ περιφραζόμεθα πάντες τοῦ στ. 76 μιὰ νημερτέα βουλήν, καὶ προτείνει νὰ σταλῇ ἀμέσως ὁ Ἑρμῆς στὴν Ὠγυγία, γιὰ νὰ μεταδώσῃ στὴν Καλυψὼ τὴν ἀπόφαση τῶν θεῶν γιὰ τὸν νόστον Ὀδυσσεύος ταλασίφρονος, ὡς κε νῆται (82-87). Μόνο μέσα σ' αὐτὸ τὸ προσχέδιο τῆς Ἄθηνᾶς, καὶ εἰδικότερα στὴ φράση ὄφρα τάχιστα, ξαναγυρνᾷ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος στοὺς στ. 16-19. Ἀλλὰ ἂν ἡ θεὰ ἀδήμονῃ, ὁ ποιητὴς δὲν βιάζεται, καὶ δὲν ἀλλάζει γιὰ χάρη τῆς τὸ ποιητικὸ του σχέδιο, ἔτσι ὅπως τὸ ἐτοίμασε ὡς τώρα μὲ τὴ δική του προοιμακὴ ἀφήγηση καὶ μὲ τὸν πρῶτο λόγο τοῦ Δία. Γι' αὐτὸ καὶ βάζει τὴν ἴδια τὴν Ἄθηνᾶ μὲ τὴ δεύτερη πρότασή τῆς (88-95) νὰ ἐπαναφέρῃ τὴ δράση τοῦ ἔπους πίσω στὴν Ἰθάκη, μὲ τὸν Ὀδυσσεύα ἀπόντα ἀκόμη καὶ μὲ τὸν Τηλέμαχο πρωταγωνιστὴ — ἓνα δυναμικὸ ἀντίγραφο τοῦ Ὀρέστη.

Θέλησα νὰ δείξω ὅτι ἡ πρώτη θεῶν ἀγορὰ στηρίζεται περισσότερο στὰ δεδομένα τῶν στ. 11-15 καὶ συγχρονίζεται μὲ τὸν τόνο τῶν στ. 19-21, ἐπιμένει δηλαδή ἀκόμη στὴ μετεωρισμένη φάση τοῦ νόστου, γιὰ τὴν ὁποία μᾶς προσετοίμασαν οἱ στ. 1-21. Ἐπιστρέφω τώρα στοὺς στίχους αὐτούς, γιὰ νὰ δοῦμε ἂν, πέρα ἀπὸ τὴν ἀνωθυμία καὶ τὸν μετεωρισμὸ τοῦ νόστου, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα στοιχεῖα τους, ποὺ προοικονομοῦν τὴ σκηνοθεσία τῆς Τηλεμάχειας.

Οἱ στ. 11-15 δὲν ἀνακροῦν μόνον τὸ θέμα τοῦ συντελεσμένου νόστου τῶν ἄλλων ἡρώων τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας, ποὺ θὰ ἀναπτυχθῇ στὶς ραψωδίες γ-δ, ἀλλὰ μετροῦν καὶ τὴν ἀπόσταση ὡς τὴν Ὠγυγία μὲ ἀφετηρία τὴν Ἰθάκη: ὅλοι οἱ ἄλλοι ἥρωες, ὅσοι γλίτωσαν τὸν ἀφανισμό, ἦταν ἤδη στὴν πατρίδα τους, καὶ μόνον τὸν Ὀδυσσεύα, ποὺ τὸν ἔτρωγε ὁ καημὸς τοῦ γυρισμοῦ καὶ τῆς γυναίκας του, τὸν κρατοῦσε ἡ Καλυψὼ στὴ σπηλιά τῆς, θέλοντας νὰ τὸν κἀνὴ ὀριστικὰ δικό τῆς. Πρὶν λοιπὸν καταλήξουμε στὴν Ὠγυγία, περνᾶμε πρῶτα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἰθάκη καὶ τὴν Πηνελόπη — μόνη τῆς, δίχως τὸν ἄντρα τῆς. Τὸ νόστου κεχωρημένον ἠδὲ γυναικὸς προτάσσεται τοῦ νόμφη πόντι· ἔρυνε καὶ συνορεύει μὲ τοὺς στ. 11-12. Ἔτσι ἀνοίγει πρῶτα ἡ αὐλαία τῆς Τηλεμάχειας, καὶ ὕστερα τῆς Ὠγυγίας καὶ τῆς Φαιακίδας — ἀκριβῶς μὲ τὴν τάξιν ποὺ τὰ θέματα αὐτὰ θὰ ἀναπτυχθοῦν μέσα στὸ ἔπος: πρῶτα ὁ νόστος

τοῦ Ὀδυσσεύα στὴν ἀσυντέλεστη καὶ ἐρωτηματικὴ μορφή του, ἡ Ἰθάκη καὶ ἡ γυναίκα τοῦ Ὀδυσσεύα δίχως τὸν ἥρωα, οἱ ἄλλοι ἐταῖροι τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας νὰ θυμούνται ἢ νὰ θρηγοῦν τὸν φημισμένο σύντροφό τους, ποὺ ἀκόμη δὲν ἐνόστησε καὶ ἴσως νὰ χάθηκε. Καὶ μόνο ὕστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴ μεγάλη εἰσαγωγὴ, θὰ περάσουμε ὀριστικὰ στὴν ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύα.

Ἡ Ἰθάκη ἐξἄλλου, ἡ ταραγμένη ἀτμόσφαιρά της, καὶ οἱ φίλοι τοῦ ἥρωα ξαναγυρνοῦν στὸ δίστιχο 18-19: τὸ εἰς Ἰθάκην τοῦ στ. 18 ἀντιστοιχεῖ στὸ νόστος τοῦ στ. 13, καὶ τὸ καὶ μετὰ οἷσι φίλοισι τοῦ ἐπόμενου στίχου διευρύνει τὸ γυναικὸς τοῦ στ. 13. Φυσικὰ στὸν στ. 13 ὁ Ὀδυσσεύας ἀκόμη ἀπουσιάζει, ἐνῶ στὸ δίστιχο 18-19 ὁ ἥρωας εἶναι πιά παρών, ἢ μᾶλλον: θὰ εἶναι. Παρὰ ταῦτα, ἂν ἡ φράση οὐδ' ἔνθα πεφυγμένος ἦεν ἀέθλων | καὶ μετὰ οἷσι φίλοισι προοικονομεῖ μακροπρόθεσμα τὴ μνηστηροφονία, μικροπρόθεσμα καθιστᾷ ἀπαραίτητη τὴ σκηνοθεσία τῆς Τηλεμάχειας. Γιατὶ, πρὶν φτάσουμε στοὺς ἀγῶνες ποὺ περιμένουν τὸν Ὀδυσσεύα στὸ παλάτι του, πρέπει νὰ γνωρίσουμε τὸ παλάτι αὐτὸ καὶ τοὺς μνηστῆρες στὴν τρέχουσα φάση τῆς ἀπουσίας τοῦ ἥρωα. Οἱ ραψωδίες α - δ μᾶς προσφέρουν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν εὐκαιρία τῆς γνωριμίας. Ἀνακεφαλαιώνω:

α) Ἡ ἀνωνυμία τοῦ Ὀδυσσεύα ὡς τὸν στ. 20 καὶ ἡ καθυστερημένη ἔρση της στὸν στ. 21 (σ' ἓνα πλαίσιο δηλαδὴ ποὺ μετεωρίζει ἀκόμη τὸν νόστο τοῦ ἥρωα) ὑποδείχνουν μιὰ ἐκκρεμότητα, ποὺ μᾶς προετοιμάζει περισσότερο γιὰ τὶς ραψωδίες α - δ (μὲ ἀπόντα τὸν Ὀδυσσεύα) καὶ λιγότερο γιὰ μιὰν ἄμεση εἰσοδο τοῦ ἥρωα στὸ ἔπος.

β) Ἡ πλήρης ἀποσιώπηση τοῦ νόστος στοὺς στ. 1-10 καὶ ἡ ἐπίμονη προβολὴ τῆς ἀσυντέλεστης ἀκόμη μορφῆς του στοὺς στ. 11-21 (μὲ ἐξαιρέση τὴν παρένθεση τῶν στ. 17-19) ἀνοίγουν τὸ δρόμο γιὰ μιὰ νέα ἀναστολή, ἓνα σταμάτημα τοῦ ἥρωα στὰ πρόθυρα τοῦ ἔπους καὶ τοῦ ποιητικοῦ του παρόντος.

γ) Τὴ σκηνοθεσία τῆς Τηλεμάχειας προοικονομεῖ καὶ ἡ πρώτη θεῶν ἀγορά: ὁ ἐναρκτήριος λόγος τοῦ Δία μᾶς προσανατολίζει πρὸς τὶς ραψωδίες α - δ, καὶ τὸ δεύτερο σχέδιο τῆς Ἀθηνᾶς θεματογραφεῖ τὸ περιεχόμενο τῶν ραψωδιῶν αὐτῶν. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα, ποὺ εἶναι τὸ κύριο θέμα τῆς Τηλεμάχειας, συντονίζεται μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐλέαιρον τοῦ στ. 19: χάρη σ' αὐτὴ συμμεριζόμεστε κι ἐμεῖς τὴ συμπάθεια τῶν θεῶν γιὰ τὸν ἥρωα, παρακολουθοῦμε τὶς κινήσεις τοῦ Τηλεμάχου, καὶ διαμαρτυρόμαστε γιὰ τὴν ἐξακολουθητικὴ ὀργὴ τοῦ Ποσειδώνα.

δ) Στὸ μεταξὺ, ἀπὸ τὸν στ. 1 ἕως τὸν στ. 21 ἔχει στερεωθῆ ὁ ἰστός ὀλόκληρου τοῦ ἔπους, χρονικὰ καὶ θεματικά, μὲ ἐπίκεντρο πάντα τὸν Ὀδυσσεύα καὶ τὶς διαδοχικὲς φάσεις τῆς μοίρας του. Σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς φάσεις αὐτὲς ὁ ἥρωας «συγκρούεται» μὲ κάποιον ἢ κάποιους ἄλλους: στοὺς στ. 1-10 μὲ τοὺς συντρόφους του· στοὺς στ. 11-15 μὲ τοὺς ἄλλους ἥρωες τῆς τρωικῆς

έκστρατείας· στους στ. 16-19 (πρώτο ήμιστίχιο) με τους δικούς του (έχθρους και φίλους)· στο τελευταίο δίστιχο με τον Ποσειδώνα. Πρόκειται για μιὰ διαλεκτική κλίμακα, πού μᾶς ἀνεβάζει ἀπὸ τὸ ποιητικὸ παρελθὸν στὸ ποιητικὸ παρὸν τοῦ ἔπους, ἀπὸ τὴ βᾶση πρὸς τὴν κορυφὴ του. Μὲ τὴ μελέτη τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς κλίμακας θὰ κλείση ἡ ἔρευνά μας.

Ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεῆα καὶ ἡ διαλεκτικὴ του

Χρησιμοποίησα ὡς τώρα πολλὰς φορὰς τὸν ὄρο «διαλεκτικὴ», γιὰ νὰ δηλώσω τὴν ἔνταση μιᾶς σχέσης πού δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ γειτονία δύο ἀντιθετικῶν θεμάτων στὸ πλαίσιο ἐνὸς στίχου, μιᾶς σκηνῆς ἢ καὶ μιᾶς μεγάλης ἐνότητας τοῦ ἔπους. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ λέξις δὲν ἔχει ἐδῶ τὸ περιεχόμενον πού τῆς ἔδωσε ὁ μεταγενέστερος φιλοσοφικὸς στοχασμὸς, ἀλλὰ αὐτὸ πού παίρνει μὲ τὴν ἐφαρμογὴ της στὴν περιοχὴ τῆς ποίησης, καὶ εἰδικότερα στὴν Ὀδύσεια. Δὲν εἶναι τῆς ὥρας νὰ ἀναλυθοῦν τώρα ὅλα τὰ μείζονα καὶ ἐλάσσονα διαλεκτικὰ σχήματα πού μᾶς προσφέρει ἡ Ὀδύσεια. Γιὰ νὰ καταλάβῃ ὅμως ὁ ἀναγνώστης τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ εὖρος αὐτῆς τῆς ποιητικῆς (ὀδυσσειακῆς) διαλεκτικῆς, θυμίζω τέσσερα δείγματα τῆς, πού τὰ συναντήσαμε στὸ δημοσιευμένο ἤδη πρῶτον καὶ δεῦτερον μέρος αὐτῆς τῆς γενικῆς μελέτης. (Τὰ δύο ἀπὸ τὰ τέσσερα αὐτὰ διαλεκτικὰ σχήματα τὰ περιγράφω πιὸ ἀναλυτικὰ· τὰ ἄλλα δύο τὰ συνοψίζω μέσα σὲ λίγες φράσεις). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐλπίζω νὰ κατανοηθῇ καλύτερα ἡ διαλεκτικὴ κλίμακα τῶν στ. α 1-21, πού ἀποτελεῖ καὶ τὸν κύριον στόχον αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

α) Ἐνα πρῶτον δεῖγμα διαλεκτικῆς μᾶς προσφέρει τὸ δεῦτερον μέρος τῆς τέταρτης ραψωδίας (δ 620-847).

Ὁ Τηλέμαχος βρῖσκειται στὴ Σπάρτη. Στὴν Ἰθάκη ὅμως, οὔτε ἡ μάνα του οὔτε οἱ μνηστῆρες γνωρίζουν τὴν ἀποδημία του. Τὸ νέο στους μνηστῆρες τὸ φέρνει γιὰ πρώτη φορὰ καὶ συμπτωματικὰ ὁ Νοήμων. Ὁ Ἀντίνοος ἀντιδρᾷ: προτείνει νὰ τοῦ δώσουν εἴκοσι ἑταίρους καὶ ἓνα καράβι γιὰ νὰ στήση καρτέρι τοῦ Τηλέμαχου καὶ νὰ τὸν ἀφανίσῃ, ὅταν θὰ ἐπιστρέφῃ (624-674).

Ὁ Μέδων ὅμως, πού κρυφάκουσε τὰ σχέδια τῶν μνηστῆρων καὶ τὴν πρότασιν τοῦ Ἀντίνοου, τρέχει καὶ φέρνει τὸ δυσάρεστο νέο στὴν Πηνελόπη. Ἡ βασίλισσα, πρώτη φορὰ τώρα, μαθαίνει ὅτι ὁ γιὸς της λείπει. Στήνει μοιρολόι. Προτείνει νευρικὰς λύσεις. Ἡ Εὐρύκλεια προσπαθεῖ νὰ τὴν καθησυχάσῃ καὶ τὴ συμβουλεύει νὰ προσευχηθῇ στὴν Ἀθηνᾶ. Ἡ βασίλισσα προσεύχεται, ἡ θεὰ εἰσακούει ἀόριστα τὴν ἱκεσία της. Σχετικὴ ἡρεμία (675-767).

Οἱ μνηστῆρες ὅμως στὸ μεταξὺ προχωροῦν. Χλευάζουν τὴν Πηνελόπη, καὶ ὁ Ἀντίνοος πραγματοποιεῖ σὲ πρώτη φάσιν τὴν προηγούμενην πρότασίν του: διαλέγει εἴκοσι ἑταίρους, ρίχνει τὸ καράβι στὴ θάλασσα, τὸ ἐξοπλίζει, καὶ περιμένει νὰ νυχτώσῃ, γιὰ νὰ ξεκινήσῃ, (768-786).

Ἡ δύστυχη Πηνελόπη παλεύει νὰ κοιμηθῇ. Ἐρχεται ἡ Ἀθηνᾶ μὲ τὴ μορφή τῆς Ἰφθίμης, νὰ τῆς χάρισῃ ἥσυχον ὕπνον καὶ παρηγοριά. Τὴ βεβαιώνει πὼς ὁ γιὸς της δὲν κινδυνεύει ἀπὸ τὴν ἀπειλή τῶν μνηστῆρων. Ὅσο γιὰ τὸν Ὀδυσσεῆα, κανεὶς δὲν ξέρει ἂν ζῇ ἢ ἂν πέθανε. Ἡρεμία (787-841).

Ὁ Ἀντίνοος ὅμως τὴν ἴδια ὥρα ξεκινᾷ μετὰ τὸ καράβι του γιὰ τὸν ὀρισμένο τόπο, τὴν Ἀστερίδα. Ἐκεῖ θὰ περιμένῃ τὸν Τηλέμαχο — μιὰ μετέωρη ἀπειλὴ μέσα στὴ μετέωρη Τηλεμάχεια (848-847).

Τὸ διαλεκτικὸ σχῆμα τῆς σκηνῆς αὐτῆς εἶναι καθαρὸ: ἀπὸ μιὰ κοινὴ ἀφετηρία (τὸ νέο γιὰ τὴν ἀποδημία τοῦ Τηλεμάχου) ξεκινοῦν δύο νήματα πρὸς διάφορη κατεύθυνση τὸ καθένα. Τὸ ἓνα τὸ πιάνει ὁ Ἀντίνοος, τὸ ἄλλο ἡ Πηνελόπη. Τὸ πρῶτο ἐκφράζει ἀπειλὴ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Τηλεμάχου, τὸ δεύτερο τὶς ἀντίρροπες προσπάθειες γιὰ τὴ σωτηρία του. Ὡς ἐδῶ ἡ οὐσία και τώρα ἡ μορφή: τὰ δύο ἀντικείμενα πρόσωπα δὲν συγκροτοῦνται στὸ πλαίσιο ἑνὸς διαλόγου (ὁ Ἀντίνοος ἐνεργεῖ χωριστὰ, και χωριστὰ ἡ Πηνελόπη): ὥστόσο τὰ δύο ἀντίρροπα θέματα (ἡ ἀπειλὴ και οἱ προσπάθειες γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Τηλεμάχου) ὑφαίνονται τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο: γίνονται ὑφάδι και στημόνι ὀλόκληρης τῆς σκηνῆς. Σ' αὐτὴ μάλιστα τὴν ἐπάλληλη και «κομματιαστὴ» ἀνάπτυξή τους, ἐξελλίσσονται μετὰ ἀντίστροφη ἔνταση: τὸ ἀρνητικὸ θέμα προχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ πρόταση, στὴν πρώτη φάση τῆς πραγματοποίησης, και ὕστερα στὴν τελικὴ σκηνοθεσία: τὸ θετικὸ ἀρχίζει μετὰ μιὰ ἔκρηξη ἀπελπισίας, προχωρεῖ σ' ἓναν πρῶτο κατευνασμοὸ και καταλήγει στὴν τελικὴ ἡρεμία. Στὴν ἐξοδο τῆς σκηνῆς ὑπερτερεῖ τὸ θετικὸ θέμα, ἀλλὰ ἡ τελευταία λέξη δίνεται στὸ ἀρνητικὸ. Μιὰ τέλεια ἀντιθετικὴ ἰσορροπία.

β) Πιο προχωρημένη μορφή διαλεκτικῆς σύνθεσης μάς προσφέρει ὁ διάλογος τῆς Ἀθηνᾶς και τοῦ Τηλεμάχου στὴν πρώτη ραψωδία (α 113-324)¹.

Θέμα του: ἡ τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἡ Ἀθηνᾶ ξεκινᾷ μετὰ ἄκρα αἰσιοδοξία: ὁ Ὀδυσσεύας ζῆ, θὰ γυρίσῃ σύντομα στὴν Ἰθάκη, ἴσως μάλιστα νὰ βρισκεται κιόλας ἐδῶ. Ὁ Τηλέμαχος ἀπὸ ἄκρα ἀπαισιοδοξία: ὁ πατέρας του χάθηκε ὀριστικὰ και ἄδοξα, ἀφήνοντας ἀνυπεράσπιστους τὸ γιὸ και τὴ γυναίκα του στὸ ἔλεος τῶν μνηστήρων. Μετὰ τὴν πρόοδο ὅμως τοῦ διαλόγου, τόσο τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα, ὅσο και οἱ ἄκραιες ἀπόψεις τους συγκλίνουν πρὸς ἓνα μέσο σημεῖο ἐπαφῆς. Ἡ Ἀθηνᾶ πείθει τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο νὰ ξεπεράσῃ τὴν ἀπόλυτή του ἄρνηση και νὰ δεχτῆ ὡς νέα ἀφετηρία τῆς διάθεσης και τῆς δράσης του μιὰ λύση ἐναλλακτικὴ: μπορεῖ ὁ πατέρας του νὰ ζῆ, μπορεῖ και νὰ χάθηκε. Τί ἀπὸ τὰ δύο συμβαίνει, θὰ πρέπη νὰ τὸ μάθῃ ὁ Τηλέμαχος μόνος του ταξιδεύοντας στὴν Πελοπόννησο.

Ἐδῶ ἡ διαλεκτικὴ ἐφαρμόζεται σὲ ὅλα της τὰ σημεῖα: ὑπάρχουν ἀντικείμενες θέσεις πού ἐκφράζονται ἀπὸ ἀντικείμενα πρόσωπα μέσα στὸ πλαίσιο ἑνὸς διαλόγου. Ὁ ἴδιος ὁ διάλογος βοήθεῖ, ὥστε τὰ δύο ἄκρα νὰ συγκλίνουν πρὸς τὴ μέση, ἡ ἀντιγνομία νὰ ἀρθῆ, και στὴ θέση της νὰ μπηῖ ἓνα διαλλακτικὸ συμπέρασμα, πού γίνεται ἀφετηρία γιὰ τὶς ραψωδιες β - δ.

γ) Εὐρύτερης ἐφαρμογῆς διαλεκτικὸ σχῆμα προβάλλει σὲ ὅλο τὸ μῆκος

1. Διεξοδικὴ ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ διαλόγου: Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, Ἑλληνικά 21 (1968) 308-310.

τοῦ ἔπους μὲ τὴ διάσπαση τοῦ κεντρικοῦ του θέματος σὲ δύο ἀντικείμενα ὑποθέματα: στὸν νόστο τοῦ ἥρωα καὶ στὴν παράλληλη ἀναζήτησή του. Ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεά εἶναι ἡ θετική ὄψη τῆς ἐπικῆς πραγματικότητος· ἡ ἀναζήτησή του ἐκφράζει τὴν ἀντανάκλαση τῆς πραγματικότητος αὐτῆς πάνω στὰ πρόσωπα τοῦ ἔπους. Ὅσο ὁ Ὀδυσσεάς λείπει ἀπὸ τὴν Ἰθάκη, ἡ ἀναζήτησή του παίρνει τὴ μορφή τῆς προκλητικῆς ἀρνήσεως (μνηστῆρες), τῆς «συμπαθητικῆς» ἀπελπισίας (Τηλέμαχος στὴν πρώτη φάση, καὶ Πηνελόπη) καὶ τῆς ἐνεργητικῆς ἐξερεύνησης (ἀποδημία Τηλεμάχου). Ἰστερα, ὅταν ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεά προωθῆται ἀφηγηματικὰ (ε-ν), ἡ ἀναζήτησή του μετεωρίζεται στὸ κενὸ μιᾶς ἐνδιάμεσης σιωπῆς: Ὁ Τηλέμαχος κρατᾷ τὸ νῆμα τῆς στῆ Σπάρτη, ἡ Πηνελόπη (καὶ ἀπὸ ἄλλη ἄποψη οἱ μνηστῆρες) στὴν Ἰθάκη. Καὶ ὅταν ἐπιτέλους πατάη ὁ ἥρωας τὸ πόδι του στὴν πατρικὴ γῆ, ὁ νόστος του—κι ἂς εἶναι ἀντικειμενικὸ γεγονός—δὲν ἀφομοιώνεται ἀμέσως ἀπὸ ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ ἔπους (σ' αὐτὸ βοηθεῖ ἡ μεταμόρφωση τοῦ Ὀδυσσεά καὶ ἡ ἀπόκρισή του μπροστὰ σὲ φίλους καὶ ἐχθροὺς, ἕως τὴν κρίσιμη στιγμή τῆς μνηστηροφονίας). Ἔτσι τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης αἰρεται προοδευτικὰ μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἀναγνωρισμοὺς, ποὺ ὁ πρῶτος τους βρίσκεται στὴ ραψῶδια π καὶ ὁ τελευταῖος στὴ ραψῶδια ω. Ὁπωσδήποτε ὁ νόστος τοῦ ἥρωα συμπληρώνεται καὶ ὀλοκληρώνεται, ὅταν ὅλοι πιά στὴν Ἰθάκη (ἐχθροὶ καὶ δικοὶ) ἔχουν ἀναγνωρίσει τὸ πρόσωπό του. Μὲ τὴν παράλληλη αὐτὴ ἀνάπτυξη μέσα σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ ἔργου δύο ἀντιθετικῶν νημάτων (τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα), τὸ ἔπος ζυγίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος του πάνω σ' ἓνα ἀδιάκοπο σὺν-πλήν. Ἡ ἀλλιῶς: ἂν ὁ νόστος τοῦ ἥρωα εἶναι ἡ δεσμευτικὴ ἀπάντηση τῆς παράδοσης, ἡ ἀναζήτησις τοῦ Ὀδυσσεά εἶναι ἡ ἐρώτησις τοῦ ποιητῆ, ὁ διάλογός του μὲ τὴν ἐπικὴ αὐτὴ παράδοση¹.

δ) Τέλος, ὑπάρχει μέσα στὴν Ὀδύσεια καὶ ἓνα τέταρτο σχῆμα διαλεκτικῆς σύνθεσης, ποὺ χρησιμοποιοῖ ὡς παραστατικὸ τῆς ὄργανο τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα, γιὰ νὰ δηλώσῃ τὸ πρισματικὸ ἦθος τοῦ Ὀδυσσεά καὶ τὸ νέο του πρόσωπο μέσα στὸ ἔπος. Πῶς ὁ ποιητῆς χωνεύει μέσα στὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά τὶς προεπικῆς καταβολὲς τοῦ ἥρωα, τὶς πρωτοεπικῆς διαστρωματώσεις του, καὶ πῶς στὴν ἔξοδο τῆς Κυκλώπειας κερδίζει ὁ Ὀδυσσεάς, μὲ τὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματός του, τὸ νέο, σύνθετο πρόσωπό του καὶ ἐκμαιεῖ τὴν ὀδυσσειακὴ του μοίρα, ὅλα αὐτὰ τὰ ἀνέπτυξα ἤδη σὲ πολλὰς σελίδες στὸ δεύτερο μέρος τῆς γενικῆς αὐτῆς ἔρευνας. Παραπέμπω λοιπὸν τὸν ἀναγνώστη σὲ ὅσα γράφω διεξοδικὰ ἐκεῖ², γιὰ νὰ καταλάβῃ τὸ νόημα μιᾶς διαλεκτικῆς, ποὺ τὴ φορὰ αὐτὴ ἐφαρμόζεται πιά σὲ ἓναν ἐσωτερικὸ χῶρο (ὅπως εἶναι ἡ μορφή καὶ ἡ μοίρα

1. Ἑλληνικά 21 (1968) 253 κ.έ.

2. Ἑλληνικά 22 (1969) 14 κ.έ.

τοῦ Ὀδυσσεύα) καὶ διεκπεραιώνεται μὲ ἓνα πολὺ ἀπλὸ ἀλλὰ καὶ πολὺ δραστικὸ μέσο (ὅπως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα).

Ἀσφαλῶς ἡ ποιητικὴ αὐτὴ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι στὸ σύνολό της καὶ σὲ ὅλα τὰ σημεῖα της ἐπίνοια καὶ νεωτερισμὸς τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσειας. Δὲν ξέρουμε πότε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ σχῆμα τοῦ διαλόγου ἄρχισε νὰ «νοθεύη» τὴν ἀπλὴ ἐπικὴ ἀφήγηση· μποροῦμε ὅμως μὲ βεβαιότητα νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸ ἔγινε ἤδη στὰ προομηρικὰ χρόνια. Ἡ Ἰλιάδα χρησιμοποιοεῖ τὸ διάλογο σὲ μεγάλη πιὰ κλίμακα, ἡ Ὀδύσεια σὲ ἀκόμη μεγαλύτερη. Λεῖπει, ὅσο ξέρω, μιὰ μελέτη πού νὰ μᾶς δείχνη τίς ἀρχές καὶ τίς ἐξελικτικὰς φάσεις πού μᾶς περνοῦν ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ τῆς Ἰλιάδας στὴ διαλεκτικὴ τῆς Ὀδύσειας. Ὅπως δὲν ἔστιν ἐνδεχόμενον ἡ Ὀδύσεια ἢ ἡ ποιητικὴ διαλεκτικὴ δεσπόζει ὅχι μόνον στὸ ἀπλὸ σχῆμα τοῦ διαλόγου, ἀλλὰ καὶ στὸν τρόπο δομῆς μεγάλων σκηνῶν τοῦ ἔπους ἢ καὶ τοῦ ἔργου ὁλόκληρου. Δὲν αὐθαιρετοῦμε λοιπὸν πού τὴν ἀναγνωρίσαμε καὶ στοὺς πρώτους στίχους τοῦ ἔπους (α 1-21), στοὺς ὁποίους καὶ ἐπιστρέφω.

1) Τὸ πρῶτο διαλεκτικὸ ζεῦγος πού βγαίνει ἀπὸ τοὺς στ. 1-10 μπορεῖ νὰ τιτλοφορηθῇ: «πολύτροπος Ὀδυσσεὺς καὶ νήπιοι ἑταῖροι». Θεματικὰ καὶ χρονικὰ τὸ σχῆμα αὐτὸ στηρίζεται στὴ συλλογικὴ μοῖρα τοῦ ἥρωα καὶ τῶν συντρόφων του κατὰ τὰ δύο πρῶτα χρόνια τῆς περιπλάνησός τους. Συνθετικὰ προωθεῖται τὸ διαλεκτικὸ αὐτὸ ζεῦγος στὸ προοίμιο, καὶ χρησιμεύει ὡς πρῶτο πλαίσιο γιὰ τὴν ἠθογράφηση τοῦ Ὀδυσσεύα. Ποιοὶ εἶναι ὅμως ὁ ἀκριβὴς του τύπος;

Ὅπως καὶ στὰ ἐπόμενα διαλεκτικὰ ζεύγη, ἔτσι καὶ ἐδῶ τὰ ὑποκείμενα τῆς δυάδας ὡς ἓνα σημεῖο συμπορεύονται, ὕστερα συγκρούονται, καὶ οἱ δρόμοι τους χωρίζουν. Στους στ. 1-5 οἱ ἑταῖροι τοῦ Ὀδυσσεύα συνοδεύουν ἀκόμη τὸν ἀρχηγό τους, συμμερίζονται τὰ πάθη του καὶ τίς ἐμπειρίες του· ὁ μοιραῖος σταθμὸς γι' αὐτοὺς εἶναι ἡ Θρινακία. Παρὰ ταῦτα οἱ ραψωδίες ι-μ δείχνουν πὼς καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ Θρινακία ἀφανίστηκαν πολλοὶ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσεύα· οἱ περισσότεροι στοὺς Λαιστρυγόνες, ἀρκετοὶ στὴ σπηλιὰ τοῦ Κύκλωπα, μερικοὶ πρωύτερα καὶ ἄλλοι ἀργότερα. Γι' αὐτοὺς ὅμως δὲν μιλά τὸ προοίμιο, καὶ δὲν θὰ μιλήσουμε κι ἐμεῖς. Τὸ προοίμιο μιὰ ρήξη μόνον ἀναφέρει στὸ ζεῦγος «Ὀδυσσεὺς-ἑταῖροι» τίς ἄλλες φάσεις σκόπιμα τίς ἀγνοεῖ, ἢ μᾶλλον τίς συγχωνεύει μὲ τὴν τελικὴ αὐτὴ φάση. Ἡ Θρινακία ἀφήνει ὀριστικὰ μόνον τὸν Ὀδυσσεύα, δίχως κανένα σύντροφο.

Ὁ ἀφανισμὸς τῶν ἑταίρων εἶναι μιὰ δέσμευση πού τὴν ἐπιβάλλει στὸν ποιητὴ ἢ προηγούμενη παράδοση. Σύμφωνα μ' αὐτὴν ὁ Ὀδυσσεύας ἔφτανε στὴν Ἰθάκη μόνος. Γιατί, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει τὴ στιγμή αὐτή. Οἱ σύντροφοι ἔπρεπε νὰ χαθοῦν· ἄλλη λύση γιὰ τὸν ποιητὴ, φαίνεται πὼς δὲν ὑπῆρχε. Ἐ-

κεῖνο πού ἔχει ὅμως σημασία εἶναι ὁ τρόπος πού ὁ ποιητής σκηνοθετεῖ καί αἰτιολογεῖ ἐδῶ στό προοίμιο (καί ἀργότερα μέσα στό ἔπος) τόν ἀναγκαστικό αὐτὸν χαμὸ τῶν ἐταίρων.

Οἱ σύντροφοι χάνονται παρὰ τὶς προσπάθειες καί τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀρχηγοῦ τους: αὐτῶν γὰρ σφετέρησιν ἀτασθαλίησιν ὄλοντο. Ἡ ἐνοχὴ τοὺς βαραίνει: ἔκαναν μιὰ ἀσέβεια καί πλήρωσαν τὸ κρίμα τους μὲ τὴ ζωὴ τους. Ἀποδειχτήκαν ἔτσι νήπιοι σὲ σχέση καί σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν πολύτροπο ἀρχηγό τους. Γιατὶ ἐκεῖνο πού χωρίζει περισσότερο τοὺς ἐταίρους ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά, δὲν εἶναι τόσο ἡ προηγούμενη, ἐπική καί νοβελιστική παράδοση, οἱ συμπτώσεις, ἡ ἔστω ἡ ἐνοχὴ τους, ὅσο ἡ λειψὴ τους γνώση—ἕνας συνδυασμὸ στενοκεφαλιᾶς καί ἀφέλειας, πού ἔρχεται σὲ ἔντονη ἀντίθεση μὲ τὴν πανουργία καί τὴν εὐελιξία τοῦ Ὀδυσσεά. Ὅπως ὅμως ἡ λέξη νήπιοι παίρνει στό προοίμιο δραματικό περιεχόμενο, ἐκφράζοντας ὅλη τὴ μελαγχολία καί τὴν πίκρα τοῦ Ὀδυσσεά καί τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸν πρόωρο χαμὸ τῶν συντρόφων (στὴ ραψωδία μ, ὅπου ὁ Ὀδυσσεάς ἱστορεῖ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Θρινακίας, μαθαίνουμε ὅτι ἡ ἀσέβεια τῶν ἐταίρων ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀδήρητης βιολογικῆς ἀνάγκης¹), ἔτσι καί ἡ λέξη πολύτροπος, ὕστερα ἀπὸ τοὺς στ. 1 - 6, δὲν ἔχει καμιὰ σχέση πιά μὲ τὸν ἀμοραλιστικό ἐγωισμό τῆς προεπικῆς παράδοσης, ἀλλὰ συμπυκνώνει ὅλες τὶς κινήσεις τοῦ ἀρχηγοῦ, ὅλους τοὺς ἐλιγμούς του μπροστὰ στὸν κίνδυνο, γιὰ νὰ σωθῆ ὁ ἴδιος καί νὰ σώσῃ καί τοὺς συντρόφους του: τοὺς ἀγῶνες του μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἢ τοὺς δαίμονες πού συναντᾷ στό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, τὴν εὐσέβειά του ἀπέναντι στοὺς θεοὺς, τὴν προειδοποίησή του πρὸς τοὺς συντρόφους, νὰ μὴν πειράζουν τὰ βόδια τοῦ Ἥλιου.

Αὐτὲς εἶναι συνοπτικὰ οἱ ὁμοιότητες καί οἱ διαφορὲς πού συνδέουν καί ταυτόχρονα χωρίζουν τὰ δύο μέλη τοῦ πρώτου διαλεκτικοῦ ζεύγους: κοινὴ ἀφετηρία, διάφορο ἦθος, ἀντίθετο τέλος. Τὸ προοίμιο ὑπαινίσσεται μόνο τὴ δομὴ αὐτῆς τῆς ἀντίροπης μοίρας· ἡ ἀνάλυσή της γίνεται στὶς ραψωδιές ι - μ, πού συμπίπτουν καί μὲ τὸν πρώτο χρονικὸ κύκλο τοῦ ἔπους.

2) Οἱ στ. 11 - 15 προβάλλουν τὸ δεύτερο διαλεκτικὸ ζεύγος: τὸν Ὀδυσσεά οἶον ἀπέναντι σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους μεγάλους ἐταίρους τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας. Ὅπως στό πρῶτο ζεύγος, ἔτσι καί ἐδῶ τὰ ὑποκείμενα τῆς δυάδας ξεκινοῦν ἀπὸ κοινὴ ἀφετηρία: ἡ πτώση τῆς Τροίας ὀρίζει μιὰ ὅμοια ἀρχὴ γιὰ τὸν νόστο ὅλων τῶν Ἀχαιῶν (ὅσων δὲν σκοτώθηκαν στὴ μάχη). Γρήγορα ὅμως ἡ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεά διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴ μοίρα τῶν ἄλλων ἡρώων: ἀποδείχνετα¹ λιγότερο τραγικὴ ἀπὸ ἐκείνων πού ἀφανίστηκαν στό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς ἢ μόλις ἔφτασαν στὴν πατρίδα τους (ὅπως ὁ Αἴας ὁ Λοκρὸς ἢ ὁ Ἀγαμέμνονας), περισσότερο ὅμως κρίσιμη ἀπὸ ἐκείνων πού ἤδη ἀργὰ ἢ γρήγορα

1. μ 325-351.

νόστησαν (ὅπως ὁ Νέστωρ ἢ ὁ Μενέλαος). Ἡ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεύα μετεωρίζεται λοιπὸν ἀνάμεσα σὲ ἓνα ἀρνητικὸ καὶ σὲ ἓνα θετικὸ ἄκρο, ποὺ τὰ ὀρίζουν οἱ ἄλλοι νόστοι τῆς Ὀδύσειας: εἶναι μιὰ μοίρα ἀποσπασμένη ἀπὸ τὸ «φυσικὸ» τῆς πλαίσιου, μιὰ ἐξάιρεση.

Καὶ ὅπως ἡ μοίρα τῶν ἑταίρων τοῦ προοιμίου συντελεῖται βέβαια στὸν πρῶτο χρονικὸ κύκλο τοῦ ἔπους, ἐγκιβωτίζεται ὅμως καὶ ἀναπτύσσεται μέσα στὸ ποιητικὸ παρὸν του (ραψωδίες ι - μ), ἔτσι καὶ ἡ μοίρα τῶν ἄλλων ἡρώων τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας, ἐνῶ πρωτοεμφανίζεται στὸν δεῦτερο χρονικὸ κύκλο τοῦ ἔπους (στ.α 11 - 12), ἐγκιβωτίζεται καὶ ἀναπτύσσεται στὸ ποιητικὸ παρὸν τῆς Τηλεμάχειας. Αὐτὴ ἡ μεταφορὰ τῶν νόστων τῶν ἄλλων ἡρώων μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Τηλεμάχειας, γίνεται μέτρο σύγκρισης τῆς δικῆς τους μοίρας μὲ τὴ μοίρα τοῦ περιπλανώμενου ἀκόμη Ὀδυσσεύα. Τὸ τελευταῖο ὅμως αὐτὸ θέμα θὰ τὸ δοῦμε ἀκόμη μιὰ φορὰ στὸ τέλος τῆς μελέτης.

3) Ἡδὴ ὁ στ. 13, μὲ τὴ φράση νόστου *κεχορημένοι ἠδὲ γυναικός*, ἀνοίγει τὸ δρόμο στὸ τρίτο διαλεκτικὸ ζεῦγος, ποὺ μποροῦμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε μὲ τὰ δεδομένα τῶν στ. 16 - 19 «Ὀδυσσεὺς μετὰ οἷσι φίλοισι». Τὸ ζεῦγος αὐτὸ θεματικὰ καὶ χρονικὰ καλύπτει μὲ τὸ ἓνα μέρος του (τὸ ἀρνητικὸ) τίς ραψωδίες α - δ, καὶ μὲ τὸ ἄλλο (τὸ θετικὸ) τίς ραψωδίες ν - ω. Στὴν πρώτη φάση ὁ Ὀδυσσεὺς «συγκρούεται» μὲ τοὺς δικούς του (φίλους καὶ ἐχθρούς) ὡς ἀπὸν ἢ ἀναζητούμενος· στὴ δευτέρη, παρὼν ἀλλὰ ἄγνωστος ἀκόμη, προσκρούει στὴν «ἀπιστία» τῶν δικῶν του καὶ στὴν ἀτασθαλία τῶν μνηστήρων. Ὡστόσο μνηστήρες καὶ φίλους τοὺς συνδέει, στίς ραψωδίες α - δ καὶ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς τελευταίας ἐνότητας τοῦ ἔπους, ἡ ἄγνοια. Οἱ φίλοι ἐφαρμόζουν αὐτὴ τὴν ἄγνοια καλόπιστα· οἱ μνηστήρες κακόπιστα. Ἡ ἄρση αὐτῆς τῆς ἄγνοιας συντελεῖται μὲ διαφορετικὸ τρόπο γιὰ τοὺς φίλους, καὶ μὲ ἄλλον γιὰ τοὺς μνηστήρες. Ὁ Ὀδυσσεύας ὅμως πρέπει νὰ ἀνταγωνιστῇ καὶ τοὺς πρώτους καὶ τοὺς δευτέρους: τοὺς πρώτους γιὰ νὰ τοὺς πείσῃ· τοὺς δευτέρους γιὰ νὰ τοὺς τιμωρήσῃ.

4) Τέλος οἱ στ. 19 - 21 δείχνουν τὸ ὑπερθετικὸ διαλεκτικὸ ζεῦγος τοῦ ἔπους: τὸν Ὀδυσσεύα ἀντίπαλο καὶ θύμα τοῦ Ποσειδῶνα. Ὁ χρόνος αὐτῆς τῆς σύγκρουσης «τρέχει» στὸν πρόλογο καὶ στὸν ἐπίλογο τῆς Φαιακίδας, ἀρχίζει ὅμως στὴν ἔξοδο τῆς Κυκλώπειας, καὶ προεξαγγέλλεται ὡς μετεωρισμένο θέμα στοὺς στ. 19 - 21, ρίχνοντας τὴ σκιά του στίς ραψωδίες α - δ.

Ὅ,τι συνδέει τὸν Ὀδυσσεύα μὲ τὸν ἀντίπαλό του θεό, εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν καὶ οἱ δύο τοὺς ἐξάιρεση σ' ἓναν γενικὸ κανόνα: ὁ Ποσειδῶν, μὲ τὴν ἐξακολουθητικὴ ὀργή του, ἀπομονώνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους θεοὺς (εἶναι *οἶος*)· ὁ Ὀδυσσεύας μὲ τὴν ἐξακολουθητικὴ περιπλάνησή του ἀπομονώνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἥρωες τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας (*οἶος* κι αὐτός) ¹. Ἡ κοινὴ αὐτὴ ἀφετηρία πλησιάζει

τὰ ὑποκείμενα τοῦ ἀντιθετικοῦ ζεύγους· ἡ ὕβρις τοῦ Ὀδυσσεᾶ καὶ τὸ ἀσπερχές μένος τοῦ θεοῦ τὰ χωρίζει. Ὀλόκληρο τὸ ἔπος τείνει στὴν ἄρση αὐτῆς τῆς ἐξαίρεσης, τόσο στὸ ἀνθρώπινό της μέρος ὅσο καὶ στὸ θεϊκό. Τὴν ἐπαναφορὰ στὴν τάξη καὶ στὸν κανόνα τὴν ἀναλαμβάνουν ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοί, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ξεχωρίζουν ὡστόσο δύο: ἡ Ἄθηνᾶ, ποὺ συμμαχεῖ περισσότερο μὲ τὸν Ὀδυσσεᾶ· ὁ Δίας, ποὺ προσπαθεῖ καὶ πετυχαίνει νὰ μετριάσῃ τὸ θυμὸ τοῦ Ποσειδῶνα. Ἡ Ἰθάκη εἶναι ὁ χῶρος τῆς Ἄθηνᾶς· ἡ θάλασσα ὁ χῶρος τοῦ Ποσειδῶνα· ὁ Ὀλυμπος ἀνήκει στὸν Δία. Τελικὰ ὁ Δίας ἐπιβάλλει τὴν τάξη καὶ τὴν ἡρεμία, τὸ ἔπος κλείνει αἰσιόδοξα, ὅχι ὅμως εὐκολα, καὶ ὀπωσδήποτε ἀφήνει στὸ τέλος του μιὰ σκληρὴ οὐρά: γιὰ νὰ συμφιλιωθῇ ὀριστικὰ ὁ Ὀδυσσεᾶς μὲ τὸν ἀντίπαλό του θεό, θὰ πρέπει νὰ ξενιτευτῆ ἀκόμη μιὰ φορά.

Αὐτὰ εἶναι τὰ τέσσερα διαλεκτικὰ ζεύγη τῶν στ. 1-21, ποὺ μὲ τὸ χρόνο τους, τὸ θεματικὸ περιεχόμενό τους καὶ τὴν ἔντασή τους καλύπτουν ὀλόκληρο τὸν χῶρο καὶ τὸ χρόνο τοῦ ἔπους. Μόνιμο ὑποκείμενο καὶ στὰ τέσσερα ζεύγη ὁ ἥρωας τοῦ ἔπους (ὁ Ὀδυσσεᾶς), ποὺ βγαίνει ζωντανὸς καὶ ἀπὸ τὶς τέσσερις αὐτὲς διαδοχικὲς δίνες, γεμάτος ὅμως πληγὲς καὶ πάθη. Γιατὶ ἐκεῖνο ποὺ ἐνώνει ὡς κάθετος ἄξων τὰ τέσσερα διαλεκτικὰ ζεύγη τῶν στ. α 1-21, εἶναι ὁ μόνιμος καὶ σταθερὸς πᾶσχα Ὀδυσσεύς: σώζεται ἀπὸ τὸν πρῶτο κύκλο τῆς περιπλάνησής του χάνοντας ὅλους τοὺς συντρόφους· φεύγει ἀπὸ τὸ νησί τῆς Καλυψῶς, ἀφοῦ ἀναλώνει ἐκεῖ ἑπτὰ καὶ κάτι χρόνια στέρησης καὶ μοναξιάς· φτάνει στὴν Ἰθάκη, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς μνηστήρες· ξεφεύγει τὸ θυμὸ τοῦ Ποσειδῶνα, ἀλλὰ γιὰ νὰ συμφιλιωθῇ ὀριστικὰ μὲ τὸ θεό, πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἀκόμη μιὰ φορά τὸν τόπο του. Καιρὸς ὅμως νὰ κλείσῃ αὐτὴ ἡ ἔρευνα μὲ τὸ ἐπίμετρο ποὺ ὑποσχέθηκα.

Οἱ ἐλάσσονες νόστοι τῆς Ὀδύσειας

Οἱ νόστοι τῶν ἄλλων ἠρώων τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας, ποὺ ἐξαγγέλλονται στοὺς στ. α 11-12 καὶ ἐμπλέκονται κυρίως στὶς ραψωδίες γ-δ, μποροῦν νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τρεῖς πλευρὲς:

α) Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ὀδυσσειακὸ τους πλαίσιο· ὡς δείγματα δηλαδὴ μιᾶς ποιητικῆς κατηγορίας (τῶν *Νόστων*), ποὺ ἔχουμε κάθε λόγο νὰ πιστεύουμε ὅτι ὑπῆρχε ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴ σύνθεση τῆς Ὀδύσειας, καὶ δὲν δημιουργήθηκε μὲ αὐτήν.

β) Σὲ ἄμεσο συσχετισμὸ μὲ τὶς ραψωδίες α-δ· εἰδικότερα ὡς μῦθος τοῦ σχεδίου τῆς Ἄθηνᾶς, μὲ τὸ ὅποιο ἡ θεὰ κινητοποιεῖ τὸν Τηλέμαχο (α 93-95). Αὐτὸ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ σχεδίου τῆς Ἄθηνᾶς, ἡ ἀποδημία δηλαδὴ τοῦ Τηλεμάχου, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ «σκάνδαλα» τῆς Ὀδύσειας. Γιατὶ ἄσχετα μὲ

τὸ πόσο καὶ πῶς ὑπηρετεῖ τοὺς γενικούς σκοποὺς τοῦ ἔπους, θέτει κι ἓνα ἄλλο ἐρώτημα ποὺ ἐπιδέχεται (καὶ βρῆκε ὡς τώρα) πολλὰς ἀπαντήσεις: τί προσπορίζει ἡ ἀποδημία αὐτῆ στὸν ἴδιο τὸν Τηλέμαχο; μὲ ποιὸν τρόπο τοῦ ἐξασφαλίζει τὸ κλέος γιὰ τὸ ὁποῖο μιᾶ ἢ Ἄθηνᾶ; τί ὑπάρχει πέρα καὶ πίσω ἀπὸ τὸ κλέος αὐτὸ ὡς ποιητικὸ κίνητρο καὶ σκοπός;

γ) Σὲ σχέση μετὰ τὸ ἔπος ὁλόκληρο· ἂν δηλαδὴ οἱ ἐλάσσονες αὐτοὶ νόστοι (ἄσχετα μετὰ τὴν παραδοσιακὴ τους αὐτοτέλεια) ἀφομοιώνονται ὀργανικὰ μέσα στὸ νέο τους πλαίσιο, ἀποτελοῦν μέτρο σύγκρισης γιὰ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα, καὶ τί εἶδους συγκριτικὲς ὑπηρεσίες τοῦ προσφέρουν.

Τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο θέμα δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ, παρὰ μόνον στὰ σημεῖα τους ἐκεῖνα ποὺ τέμνουν τὸ τρίτο θέμα. Ἡδη οἱ στ. α 11-12 συγκρίνουν τοὺς νόστους τῶν ἄλλων ἡρώων μετὰ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα (καθὼς συνάπτονται εἰδικότερα μετὰ τὴ δεύτερη φάση τῆς περιπλάνησής του: τὴν καθήλωσή του στὴν Ὠγυγία). Οἱ ἴδιοι αὐτοὶ στίχοι διαίρουσιν τοὺς ἐλάσσονες νόστους σὲ δύο βασικὲς κατηγορίες (σ' ἐκείνους ποὺ εἶχαν τραγικὸ τέλος, καὶ στοὺς ἄλλους μετὰ αἴσια ἐκβαση) καὶ τοὺς ἀπομονώνουν ἀπὸ μιὰ τρίτη κατηγορία (τὴ μοῖρα τῶν ἡρώων ποὺ ἔπασαν στὸν πόλεμο τῆς Τροίας):

*Ἐνθ' ἄλλοι μὲν πάντες, ὅσοι φύγον αἰπὸν ὄλεθρον,
οἴκοι ἔσαν, πόλεμόν τε πεφευγότες ἠδὲ θάλασσαν,
τὸν δ' οἶον...*

Ἡ διαίρεση αὐτὴ τηρεῖται μετὰ αὐστηρὴ συνέπεια τόσο στὶς ραψωδίες α-δ, ὅσο καὶ σὲ ἄλλα καίρια σημεῖα τοῦ ἔπους: στὴ μεγάλη καὶ τὴ μικρὴ Νέκυια λ.χ. Ἄν καταλογίσουμε τίς διάφορες περιπτώσεις, ἔχουμε τὸ ἀκόλουθο σχῆμα:

α) Ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἥρωες ποὺ βρῆκαν τὸ θάνατο στὴν Τροία, ἡ Ὀδύσεια προβάλλει ὀνομαστικὰ καὶ σταθερὰ τέσσερις: τὸν Ἀχιλλεῦα, τὸν Πάτροκλο, τὸν Αἴαντα καὶ τὸν Ἀντίλοχο: γ 107-112, λ 467-470, ω 15-18.

β) Ἀπὸ τοὺς τραγικοὺς νόστους ἀπομονώνει τὸ ἔπος δύο μόνο: τοῦ Αἴαντα τοῦ Λοκροῦ καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονα. Καὶ ἐνῶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς πρώτης περίπτωσης δίνεται μία καὶ μοναδικὴ φορὰ (δ 499-511), ὁ τραγικὸς νόστος τοῦ Ἀγαμέμνονα μοιράζεται καὶ ἐπαναλαμβάνεται σὲ περισσότερα σημεῖα τοῦ ἔπους (σημειῶνω τὰ κυριότερα: α 30 καὶ 35, γ 193-198, 248-275, δ 512-547, λ 384-464, ω 24-34 καὶ 96-97).

γ) Στους αἰσιους νόστους ἡ Ὀδύσεια κατατάσσει: τὸν νόστο τοῦ Νέστορα καὶ τοῦ Διομήδη (γ 165-167 καὶ 170-185), τοῦ Φιλοκτήτη (γ 190) καὶ τοῦ Ἰδομενεῦα (γ 191). Ὁ νόστος τοῦ Μενέλαιου (μολοντί εὐτυχῆς κι αὐτὸς στὴν τελικὴ του ἐκβαση) ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸ προηγούμενο πλαίσιο, καὶ τὴν ἐξιστόρησή του ὡς τὴ μέση τὴν ἀναλαμβάνει ὁ Νέστορας (γ 276-302), ἐνῶ τὸ δεύτερο καὶ κρισιμότερο μέρος του τὸ διηγεῖται ὁ ἴδιος ὁ Μενέλαιος στὸν Τηλέμαχο (δ 351-586 καὶ δ 81-96).

δ) Στὸν κατάλογο αὐτὸν θὰ πρέπη νὰ προστεθοῦν καὶ ὅλες οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς τῆς Ὀδύσειας στὸν συλλογικὸ *λυγρὸν νόστον ἢ κακὸν οἶτον* τῶν Ἀχαιῶν, τὸν ὁποῖο συχὰ

τὸν μνημονεύει τὸ ἔπος: α 11-12, 350-351, β 30, γ 130-136, δ 495 (περιορίζομαι μόνο στίς ραψωδίες α - δ.

ε) Ἐκ τῶν ἠρώων ἐνόστησαν, ἐμφανίζονται μέσα στὴν Ὀδύσεια αὐτοπροσώπως δύο μόνο: ὁ Νέστορ καὶ ὁ Μενέλαος· αὐτοὶ εἶναι τοὺ δίνουσι καὶ τίς περισσώτερες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τοὺς ἄλλους νόστους, τοὺ ἀναπτύσσει ἢ συνοψίζει τὸ ἔπος. Ἐκ τῶν νεκρῶν τῶν τραγικῶν νόστων ἀκούμε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀγαμέμνονα μόνο, ἐνῶ, ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἠρώων τοὺς ἐδάμασε ὁ πόλεμος στὴν Τροία, μιᾶ ἢ ψυχὴ τοῦ Ἀχιλλέου, παρουσιάζεται, ἀλλὰ μὲνει βουβὴ ἢ ψυχὴ τοῦ Αἴαντα, καὶ μνημονεύονται ἀπλῶς οἱ ψυχὴς τοῦ Πάτροκλου καὶ τοῦ Ἀντίλοχου.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἠρώων (ζωντανοὶ καὶ νεκροὶ) δημιουργοῦν, μὲ τὴν «παρουσία» ἢ τὴν «ἀπουσία» τοὺς στὴν Ὀδύσεια, τὸ εὐρὸ πλαίσιο, μέσα στὸ ὁποῖο ἐγκλιματίζεται καὶ παίρνει τὸν καθαυτὸ ἐπικό της χαρακτήρα ἢ μορφή τοῦ Ὀδυσσεύ. Τὸ πλαίσιο αὐτὸ διαιρεῖται κατὰ κάποιον τρόπο στὰ δύο: τὸ πάνω μέρος τοῦ ξανοίγει τὸν ὀρίζοντα τῆς Τροίας (τῶν δέκα χρόνων τοῦ πολέμου)· τὸ κάτω μέρος τὸν ὀρίζοντα τῶν Νόστων (τῆς περιπλάνησης καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀχαιῶν). Ἡ μορφή τοῦ Ὀδυσσεύ συμπληρώνεται καὶ μὲ ὅσα λένε γι' αὐτὸν οἱ ἑταῖροι τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας (ποὺ τίς πῶ πολλὰς φορὰς συνοψίζουν μιὰ γνωστὴ ἤδη παράδοση) καὶ μὲ ὅσα ζοῦν καὶ πάσχουν· γιὰ τὴν ἢ μοῖρα τῶν ἄλλων ἠρώων, μὲ τίς παράλληλες ἢ ἀντιθετικὰς τῆς ἀναλογίας, ἐρμηνεύει τὴ μοῖρα τοῦ ἴδιου τοῦ Ὀδυσσεύ. Ἐὰν προσέξουμε μάλιστα, παρατηροῦμε ὅτι οἱ τρεῖς μεγάλοι νόστοι ποὺ ἐμπλέκονται στὰ ὅρια τῆς Τηλεμάχειας (τοῦ Νέστορα, τοῦ Μενέλαου καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονα), δημιουργοῦν μιὰ διαλεκτικὴ κλίμακα ποὺ μᾶς ἀνεβάζει προοδευτικὰ στὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύ καὶ στὴν Ὀδυσσειὰ του. Μὲ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς νόστους θὰ ἀσχοληθῶ παρακάτω.

1. Ἡ Πύλος καὶ ὁ νόστος τοῦ Νέστορα. Ἡ Πύλος—πρῶτος σταθμὸς στὸ ταξίδι τοῦ Τηλεμάχου—ἀπτελεῖ, ὡς περιβάλλον καὶ ἐσωτερικὸς χώρος, τὸ θετικὸ εἶδωλο μιᾶς ἀρνητικῆς Ἰθάκης: ἐκεῖ κυριαρχοῦσαν ἀσέβεια καὶ ἀταξία· ἐδῶ δεσπάζει ἡ τάξις καὶ ἡ εὐσέβεια· ἐκεῖ ἡ ἀπουσία τοῦ Ὀδυσσεύ ἔχει διχάσει τοὺς ἀνθρώπους σὲ ἐχθροὺς καὶ φίλους τοῦ ἥρωα καὶ ἔκαμε ἀσπόνδυλη τὴν δημόσια ζωὴ τοῦ βασιλείου· ἐδῶ ἡ παρουσία τοῦ Νέστορα ἀποτελεῖ ἐγγύηση πειθορικῆς καὶ κέντρο μιᾶς πατριαρχικῆς ὀργανωμένης οἰκογένειας· στὴν Ἰθάκη κυκλοφοροῦσε ἡ Ἀθηνᾶ προσπαθώντας νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸν ἀντίδικον θεὸ Ποσειδῶνα· στὴν Πύλο οἱ δύο ἀντίπαλοι θεοὶ συνυπάρχουν· ἡ Ἀθηνᾶ μάλιστα συμμετέχει στίς θυσίας καὶ στίς σπονδὰς ποὺ γίνονται πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνα. Ἡ Πύλος λοιπὸν εἶναι ἓνα ἰδεῶδες, ποὺ ἐλέγχει τὴν Ἰθάκη στὴν παροῦσα, ἐξαιρετικὴ φάσις τῆς¹.

1. Πρβ. καὶ Δ.Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, Ἑλληνικά 21 (1968) 327-332—ἐκεῖ καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Καὶ ὅπως ἡ Πύλος ἀποτελεῖ τὴ θέση ἀπέναντι στὴν ἄρση πού ἐκπροσωπεῖ ἡ Ἰθάκη, ἔτσι καὶ ὁ ἄμεσος καὶ εὐτυχῆς νόστος τοῦ Νέστορα (καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ αἰσιόδοξοι νόστοι πού συναρτῶνται μὲ τὸν δικό του νόστο: τοῦ Διομήδη, τοῦ Νεοπτόλεμου, τοῦ Ἰδομενέα, τοῦ Φιλοκτήτη) ἀντιτίθεται στὸν μακρόχρονο, περιπλάνητο καὶ ἀσυντέλεστο ἀκόμη νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ στὴν προκειμένη περίπτωση ἓνα σχόλιο τοῦ Νέστορα, ὅταν διηγῆται τὴ δική του ἐπιστροφή. Ἡ φιλονεικία τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Μενελάου ἔχει μοιράσει τοὺς Ἀχαιοὺς στὰ δύο, πρὶν πάρουν ἀκόμη πίσω τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ· ὁ Μενέλαος προτείνει νὰ μποῦν οἱ Ἕλληνες ἀμέσως στὰ καράβια τους καὶ νὰ ξεκινήσουν γιὰ τὸν τόπο του ὁ καθείς· ὁ Ἀγαμέμνονας ἐπιμένει νὰ καθυστερήσουν λίγο, γιὰ νὰ προσφέρουν πρῶτα ἐξίλασθήριες θυσίες στὴ θυμωμένη Ἀθηνᾶ· ἀποτέλεσμα: οἱ μισοὶ Ἀχαιοὶ ἀναχωροῦν μὲ τὸν Μενέλαο (μαζί τους ὁ Νέστωρ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς!), οἱ ἄλλοι μισοὶ ξεμένουν μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα· ὅταν ὅμως ἡ πρώτη ομάδα φτάνη στὴν Τένεδο, ὁ Δίας ἔριν ὤρσε κακὴν ἐπι δεύτερον αὐτίς: ὁ Ὀδυσσεύς μὲ τοὺς δικούς του ἑταίρους ἀποχωρίζεται, καὶ γυρᾷ πίσω νὰ ξαναμιξῆ μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα (γ 161-165)! Τραγικὴ εἰρωνεία: θὰ μπορούσε καὶ τοῦ Ὀδυσσεύα ὁ νόστος νὰ ἦταν εὐτυχῆς καὶ ἄμεσος, ὅπως τοῦ Νέστορα καὶ τῶν ἄλλων, ἂν δὲν μεσολαβοῦσε αὐτὴ ἡ διόσταλη ἔρις, ἂν ὁ ἥρωας ἀκολουθοῦσε τοὺς ἄλλους στὴ γρήγορή τους φυγὴ (γ 165-167). Ἡ Πύλος λοιπὸν καὶ ὁ Νέστωρ συνιστοῦν γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα τὴν ἀπραγματοποίητη θετικὴ ἐκδοχὴ ἐνὸς γρήγορου καὶ εὐτυχισμένου νόστου· μιὰ ἐκδοχὴ πού ματαιώνεται τὴν τελευταία στιγμή, ἀπὸ θεϊκὴ σύμπτωση.

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους εὐτυχισμένους νόστους, πού συνοψίζει στὴν ἀφήγησή του ὁ Νέστωρ, ἀξίζει νὰ ὑπογραμμιστῆ κι ἓνα ἀκόμη ἀντίρροπο θέμα: ὁ Διομήδης (γ 181), ὁ Νεοπτόλεμος (γ 188) καὶ ὁ Ἰδομενέας (γ 191) φέρνουν πίσω στὴν πατρίδα τους ὅλους τοὺς συντρόφους των — κάτι πού δὲν κατῶρθωσε νὰ τὸ ἐπιτύχη ὁ Ὀδυσσεύς, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειές του.

Ἡ μοῖρα ὅμως τοῦ Νέστορα ἔχει καὶ τὰ ὁμοιωματικά της σημεῖα πρὸς τὴ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα: τοὺς δύο ἥρωες τοὺς συνδέει πρῶτα ἡ κοινὴ τραικὴ τους προῖστορία, πού μὲ τόση ἐμφαση ὁ Νέστωρ τὴ συνοψίζει στοὺς στ. 126 - 129· ἔχουν ἀκόμη καὶ κοινά, ἢ ἔστω ἀνάλογα πάθη: ἂν ὁ Ὀδυσσεύς χάνη στὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς ὅλους τοὺς ἑταίρους του, ὁ Νέστωρ ἔχει χάσει στὸν πόλεμο τῆς Τροίας τὸ γιό του τὸν Ἀντίλοχο. Τέλος, ὁ νεώτερος γιὸς τοῦ βασιλιᾶ τῆς Πύλου, ὁ Πεισίστρατος, μὲ τὴν ἡλικία καὶ τὸ ἦθος του, «συγγενεῖν» μὲ τὸ γιό τοῦ Ὀδυσσεύα, τὸν Τηλέμαχο — γι' αὐτὸ καὶ γίνεται σύνδεσμός του καὶ συνοδός του στὴ Σπάρτη.

2. Ὁ νόστος τοῦ Μενελάου. Ἄν ἡ Πύλος καὶ ὁ Νέστωρ ἀποτελοῦν τὴ διαλεκτικὴ ἀντίστιξη τῆς Ἰθάκης καὶ τοῦ Ὀδυσσεύα, ὁ νόστος τοῦ Μενελάου συνιστᾷ μιὰ παράλληλη, ὁμοιοπαθητικὴ, θὰ ἔλεγα, περίπτωσι πρὸς τὸν νόστο

τοῦ Ὀδυσσέα' γι' αὐτὸ καὶ μπαίνει τελευταῖος στὴ σειρά τῆς Τηλεμάχειας. Ἡ βασικὴ ἀνομοιότητα ἀνάμεσα στοὺς δύο νόστους εἶναι ὅτι ὁ ἕνας ἔχει φτάσει πιά στὸ αἴσιο τέρμα του ὕστερα ἀπὸ ὀκτάρηρον ἐκκρεμότητα, ἐνῶ ὁ ἄλλος μένει ἀκόμη ἀβέβαιος καὶ μετέωρος. Παρὰ ταῦτα ἡ εὐτυχισμένη κατάληξη τοῦ ἑνὸς (τοῦ Μενελάου) προοικονομεῖ τὸ εὐτυχισμένο τέλος καὶ τοῦ ἄλλου (τοῦ Ὀδυσσέα). Κι αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἀνομοιότητα φτάνει στὸ τέλος σὲ ταυτότητα. Ὅπως δὴποτε ὁ ἀφηγημένος καὶ συντελεσμένος νόστος τοῦ Μενελάου στοιχίζεται σὲ πολλὰ θέματά του πρὸς τὸν μετέωρο ἀκόμη νόστο τοῦ Ὀδυσσέα. Καταλογίζω ἐδῶ ἀπλῶς αὐτὲς τὶς παράλληλες γραμμές, γιὰτὶ δὲν παίρνει ὁ χῶρος νὰ τὶς ἀναπτύξω:

α) Δέκα χρόνια περιπλανιέται ὁ Ὀδυσσεύς· ὀκτὼ ὁ Μενέλαος.

β) Ὁ θυμὸς τοῦ Ποσειδῶνα καθηλώνει τὸν Ὀδυσσεά στὴν Ὠγυγία καὶ τὸν ρίχνει ὕστερα στὴ Σχερία· ὁ θυμὸς τοῦ Δία καθηλώνει τὸν Μενέλαο στὸ νησί Φάρο.

γ) Ἡ βοήθεια μιᾶς ἐνάλιας κόρης (τῆς Ἰνώς ἢ Λευκοθέης) σώζει τὸν Ὀδυσσεά ἀπὸ τὸ τελικὸ του ναυάγιο· ἡ βοήθεια μιᾶς ἐνάλιας πάλι κόρης (τῆς Εἰδοθέης) σώζει τὸν Μενέλαο ἀπὸ τὴν τελευταία του περιπέτεια.

δ) Ἡ Κίρκη καὶ ὁ μάντις Τειρεσίας προλέγουν στὸν Ὀδυσσεά τὸ μέλλον· ὁ Πρωτεύς στὸν Μενέλαο.

ε) Ὁ Ὀδυσσεύς χάνει τὸν Ἐλπήνορα στὸ νησί τῆς Κίρκης, καὶ καθυστερεῖ γιὰ νὰ τὸν θάψῃ, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀθροδὸ του στὸν Ἄδη· ἕνα θέμα παράλληλο ἔχουμε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Μενελάου, ποὺ καθυστερεῖ στὸ Σούνιο, γιὰ νὰ θάψῃ τὸν κυβερνήτη τοῦ πλοίου του Φρόντιν.¹

στ) Στὴ Θρινακία οἱ ἐταῖροι τοῦ Ὀδυσσέα ἀντιμετωπίζουν νηγεμία καὶ τὸ φάσμα τῆς πείνας· τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Μενέλαο καὶ τοὺς ἐταίρους του στὸ νησί Φάρος.²

ζ) Ὅταν ἐπιστρέφῃ ὁ Ὀδυσσεύς στὴν Ἰθάκη, ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ τοὺς μνηστῆρες τῆς γυναίκας του· ἀλλὰ καὶ ὁ Μενέλαος σπεύδει, μήπως καὶ προλάβῃ νὰ σκοτώσῃ αὐτόν, πρὶν ἀπὸ τὸν Ὀρέστη, τὸ φρονιὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, ποὺ εἶχε στὸ μεταξύ ζεπλανέψει τὴν Κλυταίμνηστρα.

η) Ὁ Ὀδυσσεύς, τέλος, χάνει ὅλους τοὺς συντρόφους του· ὁ Μενέλαος ἕνα μέρος τους, γιὰτὶ ὅσους ἔριξε τὸ τελευταῖο ναυάγιο στὶς ἀκτὲς τῆς Κρήτης, σώθηκαν βέβαια, ἀλλὰ ἀπολησμονήθηκαν ἐκεῖ καὶ δὲν ἀκολούθησαν τὸν Μενέλαο πίσω στὴν πατρίδα.

Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς παράλληλες αὐτὲς ἀναλογίες, ποὺ συνδέουν τοὺς δύο ὁμοιοπαθητικοὺς νόστους, εἶναι πλήρεις· ἄλλες σταματοῦν στὴ μέση, κρατοῦν

1. γ 278-283.

2. δ 360-363.

ὅμως τὸ σχῆμα τῆς παραλληλίας. Ἀσφαλῶς πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες αὐτὲς ἀνήκουν στὴ γενικὴ τυπολογία τῶν Νόστων, καὶ ἔτσι ἐξηγεῖται ὡς ἓνα σημεῖο ἢ κοινὴ ἐμφάνισή τους τόσο στὸν νόστο τοῦ Μενελάου ὅσο καὶ τοῦ Ὀδυσσεύα. Μὲ τὴν προϋπόθεση ὅμως ὅτι καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση ἢ ἐπιλογή τοῦ τυπολογικοῦ ὕλικου γίνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο ποιητὴ, θὰ ἦταν ἀφύσικο νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι οἱ ἀναλογικὲς αὐτὲς ὁμοιότητες, στὸ μεγαλύτερό τους τουλάχιστον μέρος, δὲν εἶναι σκόπιμες καὶ συνειδητές. Δὲν εἶναι, νομίζω, σύμπτωση τῆς παράδοσης τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Σπάρτη καὶ ὁ Μενέλαος προβάλλονται μέσα στὴν Ὀδύσεια ὡς προληπτικὸ κατηγορούμενο τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ τῆς Ἰθάκης. Ἐξάλλου πέρα ἀπὸ τὶς εὐθεῖες αὐτὲς ἀναλογίαις ἀνάμεσα στοὺς δύο νόστους, ὑπάρχουν καὶ κάποιες ἄλλες, ποὺ θὰ τὶς ἔλεγα πλάγιες. Ἐπισημαίνω μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς, γιὰ νὰ φανῆ τί ἐννοῶ:

α) Ὁ θαυμασμὸς τοῦ Τηλέμαχου μπροστὰ στὸ παλάτι τοῦ Μενελάου θυμίζει τὸν ἀνάλογο θαυμασμὸ τοῦ Ὀδυσσεύα μπροστὰ στὸ παλάτι τοῦ Ἀλκίνοου.

β) Ἡ μακρὰ διήγηση τοῦ Μενελάου στὸν Τηλέμαχο, ποὺ γίνεται τῆ δευτέρῃ μέρῃ, ἀναλογεῖ στοὺς Ἀπολόγους τοῦ Ἀλκίνοου, ποὺ κι αὐτοὶ ἀναβάλλονται γιὰ τὸ δεῦτερο βράδυ.

γ) Ἡ καθήλωση τοῦ Τηλέμαχου στὴ Σπάρτη μοιάζει σὰν ἀντίγραφο τῆς καθήλωσης τοῦ Ὀδυσσεύα στὴν Καλυψῶ καὶ στὴν Κίρκη.

Ἐπὶ αὐτὸν λοιπὸν καὶ πλάγιες ἀναλογίαις ἀνάμεσα στοὺς δύο νόστους, ποὺ ἄλλες σχετίζονται τὸν Ὀδυσσεύα μὲ τὸν Μενέλαο καὶ ἄλλες τὸν Τηλέμαχο μὲ τὸν πατέρα του.

Γιὰ τὴ γενικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Σπάρτης, ὅταν φτάνη ἐκεῖ ὁ Τηλέμαχος, μίλησα ἤδη στὸ πρῶτο μέρος τῆς προκείμενης μελέτης¹. Στὴν ἐπιφάνειά της εἶναι ὅλο λάμψη καὶ χαρὰ, πολυτέλεια καὶ χλιδὴ· μόλις ὅμως ξύση κανεὶς τὴν πάνω κρούστα (καὶ τὸ κάνει ὁ ἴδιος ὁ Μενέλαος), ἡ χαρὰ γυρνᾷ σὲ θρῆνο καὶ τὸ πανηγύρι ἀποκαλύπτει ἀποθεραπευμένους πληγῆς. Πρῶτο χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ὁ Μεγαπένθης: ὁ Μενέλαος γιορτάζει τὸ γάμο αὐτοῦ τοῦ νόθου γιοῦ (μαζί καὶ τῆς κόρης του τῆς Ἐρμιόνης)· τὸ ὄνομα ὅμως Μεγαπένθης (ἄλλη μιὰ, πλάγια ἀναλογία κι αὐτή, πρὸς τὸ ὄνομα Τηλέμαχος) θυμίζει περασμένα βάρβαρα. Ὅλες αὐτὲς οἱ ὁμοιότητες δὲν σημαίνουν φυσικὰ ὅτι ἡ Σπάρτη καὶ ὁ νόστος τοῦ Μενελάου δὲν ἔχουν τὴν ἀτομικὴ τους φυσιογνωμία· κάθε ἄλλο. Ὁ Τηλέμαχος θὰ μείνῃ ὡς τὸν στ. 290 ἀποσβολωμένος καὶ βουβός· κι αὐτὸ ἀσφαλῶς ὀφείλεται καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο πέφτει σ' ἓνα κλίμα, ποὺ μὲ τὴ λάμψη του τὸν κάνει νὰ ξεχάσῃ καὶ νὰ ξεχαστῇ γιὰ τὸ τί ἔφησε πίσω του στὴν Ἰθάκη. Ἡ Σπάρτη δείχνει τί θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἢ

1. Ἑλληνικά 21 (1968) 332 κ.έ.

Ἰθάκη, ἂν ὁ Ὀδυσσεύς εἶχε κίβλας νοστήσει· ἡ ἐντύπωση αὐτή, μικροπρόθεσμα, δημιουργεῖ πόνο καὶ πίκρα ἢ ἐκπληξή· μακροπρόθεσμα ὅμως σηματοδοτεῖ τὴν αἰσιόδοξο ἐκβαση τῆς Ὀδύσειας.

3. Ὁ νόστος τοῦ Ἀγαμέμνονα. Ἡ Πύλος καὶ ὁ Νέστωρ ὀρίζουν ἀντιθετικὰ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύ· ἡ Σπάρτη καὶ ὁ Μενέλαος ὁμοιοπαθητικὰ. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ἐλάσσονες νόστοι ἔχουν ἓνα κοινὸ σημεῖο: εἶναι συντελεσμένοι καὶ εὐτυχεῖς· ὁ πρῶτος ἄμεσος, ὁ δεύτερος καθυστερημένα. Ὅπως ὅποτε ἡ εὐτυχησμένη κατάληξή τους τοὺς ἐνώνει καὶ δένει ταυτόχρονα τὶς ραψωδίες γ-δ σὲ μιὰ ἐνότητα. Μπορεῖ ἡ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύ ἀπὸ τὸν νόστο τοῦ Νέστορα νὰ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν νόστο τοῦ Μενελάου, οὐσιαστικὸ ὅμως χάσμα δὲν δημιουργεῖ οὔτε ἡ πρώτη οὔτε ἡ δεύτερη συγκρίσιμη περίπτωση· γιατί τελικὰ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς θὰ σωθῆ καὶ θὰ νοστήσῃ, ὅπως ὁ Νέστωρ καὶ ὅπως ὁ Μενέλαος.

Τὸ χάσμα αὐτὸ ἀνοίγει μπροστὰ μας μόλις πλησιάσουμε τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύ πρὸς τὸν τραγικὸ νόστο τοῦ Ἀγαμέμνονα (ἢ τοῦ Αἴαντα τοῦ Λοκροῦ): μετρημένος μ' αὐτοὺς τοὺς ἄτυχους νόστους ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεύ, φηντάζει ξαφνικὰ εὐτυχής· ἔτσι τὸν κρίνει καὶ ὁ Ἀγαμέμνων στὴ μεγάλη Νέκυια¹.

Κι ὥστόσο κανένας ἄλλος νόστος δὲν μοιάζει τόσο πολὺ στὶς προϋποθέσεις του μὲ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύ ὅσο ἡ μοῖρα τοῦ Ἀγαμέμνονα: οἱ ἀρχικὲς συνθήκες τους εἶναι περίπου ταυτόσημες· τὸ τέλος τους διαμετρικὰ ἀντίθετο. Ἄν ὁ νόστος τοῦ Νέστορα εἶναι τὸ ἰδεατὸ σύν, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ τὸ πλησιάσῃ ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Ἀγαμέμνων εἶναι τὸ ὀριακὸ πλὴν, ποὺ γιὰ νὰ τὸ παρακάμψῃ ὁ ἥρωας χρειάστηκε νὰ ἀσκήσῃ ὅλες τὶς παραδοσιακὲς καὶ ὀδυσσειακὲς ἀρετὲς του. Ἡ ἀπειλή νὰ μετατραπῆ ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή καὶ ὁ δικός του νόστος σὲ τραγικόν, μένει ὡς τὸ τέλος τοῦ ἔπους· μόνο μετὰ τὴ ραψωδία χ ἡ ἀπειλή αὐτὴ παρκαμβεῖται ὀριστικὰ. Γι' αὐτὸ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἐλάσσονες νόστοι ἐμφανίζονται καὶ ὑποχωροῦν στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους (στὴν εἰσαγωγὴ του) καὶ παύουν νὰ λειτουργοῦν ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ εἰσέρχεται ὁ Ὀδυσσεύς στὸ δραματικὸ κύκλωμα τοῦ ἔργου ὡς ἐνεργὸ πρόσωπο, ὁ τραγικὸς νόστος τοῦ Ἀγαμέμνονα ἀκούγεται σὰν βαρὴ ἀπόκρουση σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς Ὀδύσειας. Ἡ ἀπόκρουση αὐτὴ ἐγκαινιάζεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Δία: τὸ παράδειγμα τοῦ Αἴγισθου καὶ τὰ μελαγχολικὰ συμπεράσματα ποὺ βγάζει ἀπὸ αὐτὸ ὁ θεὸς γενικὰ γιὰ τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων, σκιαάζουν ὀλόκληρο τὸ ἔργο, κι ἄς πρόκειται στὴν οὐσίᾳ γιὰ μιὰ ποιητικὴ σύνθεση μὲ αἰσιόδοξο τέλος.

Ἐλπίζω σὲ ἄλλη εὐκαιρία νὰ δώσω τὰ πορίσματα μιᾶς ἔρευνας, ποὺ δεῖ-

1. λ. 444-453.

χρει, ὅπως πιστεύω, ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας συνέθεσε τὸ ἔπος του πάνω σὲ δύο βασικά ὑποδείγματα: τὸ ἓνα εἶναι ἀσφαλῶς ἡ Ἰλιάδα· τὸ ἄλλο νομίζω πὼς πρέπει νὰ εἶναι ἓνα πρόσφατο ἔπος, ποῦ ἂν δὲν εἶχε ὡς ἀποκλειστικὸ θέμα του τὸν τραγικὸ νόστο τοῦ Ἀγαμέμνονα, τὸν εἶχε ὡς βασικὸ του πυρήνα. Ὁ Ἀθήναιος μᾶς σώζει ἓναν τέτοιο τίτλο (Ἀτρειδῶν κάθοδος¹) ποῦ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀντιστοιχῇ στὸ ἔπος ποῦ ὑπαινίσσομαι. Πάντως, ἡ προσωπικὴ μου ἐντύπωση εἶναι ὅτι ὀλόκληρη ἡ Ὀδύσεια οἰκοδομεῖται σὲ ἀντίστιξη πρὸς τὴν τραγικὴ μοῖρα τοῦ Ἀγαμέμνονα—μιὰ Ἀγαμεμνονίδα, ποῦ δὲν ἔφτασε ποτὲ στὰ χέρια μας, ὁ ποιητὴς ὅμως τὴ θυμᾶται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου του, καὶ βάζει τὸν Δία νὰ μᾶς τὴ θυμίση κι ἐμᾶς. Θέλω νὰ πῶ ὅτι τὸ δίστιχο (α 28-29 μνήσατο γὰρ κατὰ θυμὸν ἀμύμονος Αἰγίσθιοι, | τὸν ὃ Ἀγαμεμνονίδης τηλεκλυτὸς ἔκταν Ὀρέστης), ἀποτελεῖ μιὰ ἔμμεση ὁμολογία τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσσειας γιὰ τὸ τί εἶχε ὁ ἴδιος κατὰ νοῦ καὶ μπροστὰ του, ὅταν ἄρχιζε νὰ συνθέτῃ τὴν Ὀδύσεια. Γιατὶ δὲν νομίζω πὼς ἔχουμε ἄλλο ἀνάλογο παράδειγμα, ἓνα θεὸ δηλαδὴ νὰ θυμᾶται καὶ νὰ σχολιάζῃ κάποιον πρόσφατο ἐπικὸ γεγονός, ὅπως τὸ κάνει ἐδῶ ὁ Δίας, ὁ ὁποῖος προβάλλει τὴν ἱστορία τοῦ Αἰγίσθου ὡς μέτρο σύγκρισης καὶ κρίσης τῆς ἀνθρώπινης μοίρας. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐνδείξεις μέσα στὴν Ὀδύσεια ποῦ στηρίζουν μιὰ τέτοια ὑπόθεση· ἀλλὰ εἶναι πρόωρο ἀκόμη νὰ μιλήσω γι' αὐτές. Περιορίζομαι λοιπὸν νὰ καταγράψω τὶς ὁμοιότητες καὶ τὶς ἀνομοιότητες ποῦ παρουσιάζουν οἱ δύο αὐτοὶ νόστοι (τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Ὀδυσσεύα), ποῦ τὶς περισσότερες τὶς ἔχει ἤδη ἐπισημάνει ἡ ὁμηρικὴ ἔρευνα:

α) Τὸ οἰκογενειακὸ πλαίσιο παρουσιάζει καὶ στὶς δύο περιπτώσεις χτυπητὲς ἀναλογίες: ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Τηλέμαχος· ὁ Αἰγίσθος καὶ οἱ μνηστῆρες· ἡ Κλυταιμνήστρα καὶ ἡ Πηνελόπη· ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Ὀδυσσεύας. Γιὰ τὰ δύο πρῶτα ἀναλογικὰ ζεύγη δὲν χρειάζονται σχόλια· ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς, ἄμεσα καὶ ἔμμεσα, συσχετίζει τὰ ὑποκείμενά τους. Γιὰ τὸ τρίτο ζεῦγος, τὴν Κλυταιμνήστρα καὶ τὴν Πηνελόπη, παραπέμπω στὰ ὅσα λέει ὁ Νέστορας στὸ γ 266-268: ἡ ἀναλογία ποῦ ἀποκαθιστᾷ ὁ βασιλιάς τῆς Πύλου ἐκεῖ ἀνάμεσα στὶς δύο γυναῖκες εἶναι σαφής: ὡς ἓνα σημεῖο Πηνελόπη καὶ Κλυταιμνήστρα (μὲ τὴν παρουσία δίπλα τους ἐνὸς αἰδοῦ) συμπεριφέρονται ὅμοια· ὕστερα οἱ δρόμοι τοὺς χωρίζουν. Καὶ ἂν ὁ Νέστορας τονίζῃ τὴν ἀρχικὴ ἀρετὴ τῆς Κλυταιμνήστρας, ὁ Ἀγαμέμνων στὴ Νέκυια ὑπαινίσσεται στὸν Ὀδυσσεύα (ὅχι δίχως εἰρωνεία) ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὴν Πηνελόπη, γιατί ὅλες οἱ γυναῖκες εἶναι ἴδιες, μολονότι ἡ δική του (τοῦ Ὀδυσσεύα δηλαδὴ) εἶναι πιστή, καὶ ὅπωςδὴποτε δὲν θὰ τὸν σκοτώσῃ (λ 441-446 καὶ 454-456)².

1. IX 399 a καὶ VII 281 b-c. Πρβ. καὶ ΒΕΤΗΕ, ἔ.ἀ., σ. 270-275.

2. Δεῖς σχετικὰ F. FOCKE, ἔ.ἀ., σ. 31 κ.έ., καὶ κυρίως: F. KLINGNER, Die vier

Για τὸ τέταρτο ζεύγος (Ὀδυσσεὺς - Ἀγαμέμνων) ὑπάρχουν μέσα στὴν Ὀδύσεια πολλές ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς συσχετίσεις. Ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἴσως ἐκείνη ποὺ κάνει ὁ Νέστωρ (τὴν ἀνέφερα ἤδη), ἱστορώντας τὴν πρώτη φάση τοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσεῆ: αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἥρωα στὸν Ἀγαμέμνονα, ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ εὐκόλου νόστου, μοιάζει σὰν νὰ θέλῃ νὰ ἐνώσῃ τὴ μοῖρα τοῦ ἐνὸς μὲ τὴ μοῖρα τοῦ ἄλλου. Κάτι ἀνάλογο κάνει καὶ ὁ Πρωτεύας, ὅταν στὸ δ 496 - 498 συγκαταλέγῃ τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὀδυσσεῆ μὲ τίς τραγικὲς περιπτώσεις τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τοῦ Αἴαντα τοῦ Λοκροῦ. Ὁ Ἀγαμέμνων λοιπὸν εἶναι τὸ τραγικὸ ὄριο γιὰ τὸν Ὀδυσσεῆ, μιὰ σκοτεινὴ μοῖρα ποὺ τὸν ἔλκει καὶ ποῦ, ἂν δὲν ἦταν πολὺτροπος ὁ ἥρωάς μας, δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὴν ξεφύγῃ. Ἐνα παράδειγμα: εἶναι γνωστὸ πόση σημασίαν ἔδωσε ἀργότερα ἡ τραγωδία στὴν παρουσία τῆς Κασσάνδρας, ποὺ τὴ φέρνει μαζί του ὁ Ἀγαμέμνων στὴς Μυκῆνες. Ἡ Ὀδύσεια ἀπλῶς ἀναφέρει τὸ περιστατικὸ καὶ σημειώνει σύντομα τὸν οἰκτρὸ θάνατο ποὺ βρῆκε καὶ ἡ κόρη αὐτῆ τοῦ Πριάμου ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Αἴγισθου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας¹. Πόσο πιὸ ἔξυπνα συμπεριφέρεται ὁ Ὀδυσσεῆς μὲ τὴ Ναυσικᾶ ἢ καὶ τὴν Καλυψὼ ἀκόμη.

β) Πολλὰ θέματα, συντελεσμένα στὸν νόστο τοῦ Ἀγαμέμνονα, περνοῦν πρὸς τὴ μεριά τοῦ Ὀδυσσεῆ καὶ σταματοῦν σὲ μιὰ ἀσυντέλεστη μορφή τους: λ.χ. ἡ ἐνέδρα τοῦ Αἴγισθου, ποὺ καταλήγει στὴ σφαγὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα, μεταφέρεται ὡς ἡμιτελὲς θέμα στὴν περίπτωσιν τῶν μνηστήρων καὶ τοῦ Τηλέμαχου, καὶ γίνεται προειδοποίηση καὶ γιὰ τὸν ἴδιον τὸν Ὀδυσσεῆ ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα². Ἡ ἡ πίεσις τοῦ Αἴγισθου πάνω στὴν Κλυταιμνήστρα ἀναλογεῖ στὴν πίεσιν τῶν μνηστήρων πάνω στὴν Πηνελόπη· ἡ μιὰ βασίλισσα στὸ τέλος ὑποχωρεῖ· ἡ Πηνελόπη ὅμως, πολὺτροπη καὶ αὐτὴ ἔπως ὁ ἄντρας της, σοφίζεται κάθε λογῆς τεχνάσματα γιὰ νὰ τοὺς παραπλανήσῃ (ἄλλα μόνον της καὶ ὅσο λείπει ἀκόμη ὁ Ὀδυσσεῆς, ἄλλα μὲ τὴ δική του παρουσία καὶ συναίνεση). Τὸ πιὸ χτυπητὸ ὅμως παράδειγμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι τὸ πρότυπο καὶ συντελεσμένο κλέος τοῦ Ὀρέστη, ποὺ τὸ μεταφέρει ἡ Ἀθηνᾶ, σὲ μιὰ λειψή μορφή του, στὸν Τηλέμαχο. Ἴσως καὶ ἡ ἀποδημία τοῦ Τηλέμαχου ἀντιγράφει *mutatis mutandis* τὴν ἀποδημία τοῦ Ὀρέστη.

γ) Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴ γενικὴ αὐτὴ ἀναλογία ποὺ παρουσιάζουν οἱ δύο νόστοι, ἡ τραγικὴ μοῖρα τοῦ Ἀγαμέμνονα, προωθημένη μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴς ραψωδίες α - δ, ὑπηρετεῖ μὲ πολλαπλὸ τρόπο καὶ τὴν εἰδικὴ σκηνοθεσίαν τῆς Τηλεμάχειας. Συγκεκριμένα:

Στηρίζει τὸν βασικὰ ἀπαισιόδοξο τόνο της. Τὸ ἔπος ἀρχίζει μὲ μιὰ

ersten Bücher der Odyssee (1944) καὶ τώρα: Studien zur griechischen und römischen Literatur (1964), σ. 74-79

1. λ. 421-423

2. λ. 454-456.

θετικὴ ἀπάντηση γιὰ τὴ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεύα: ὁ ἥρωας ζῆ καὶ θά νοστήσει. Ἐπειδὴ ὅμως, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶδαμε, ὁ Ὀδυσσεύας δὲν θά ἐμφανιστῆ ἀμέσως μέσα στὸ ἔργο, ὁ ἀνοιχτὸς ὀρίζοντας τῆς ἀρχῆς πρέπει καὶ πάλι νὰ σκοτεινιάσει, νὰ τονιστῆ περισσότερο ἀπὸ τὴ μελλοντικὴ βεβαιότητα ἢ τωρινὴ ἐκκρεμότητα, ἢ θετικὴ ἀπάντηση νὰ ξαναγίνῃ ἐρώτηση. Σ' αὐτὴ τὴ νέα τροπὴ βοηθεῖ ιδιαίτερα ἡ ἱστορία τοῦ Ἀγαμέμνονα, ποὺ προβάλλεται στὶς ραψωδίες α - δ ὡς μιὰ δευτέρη πιθανότητα γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Ὀδυσσεύα, συχνὰ μάλιστα ὡς ἰσχυρότερη πιθανότητα ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ θετικὴ καὶ γνωστὴ¹.

Προσφέρει, προσωρινά, πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὸν Τηλέμαχο. Τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο βέβαια δὲν πρόκειται νὰ διεκπεραιώσῃ μόνο του τὴ μνηστηροφονία. Ἡ σκηνοθεσία ὅμως τῆς Τηλεμάχειας ἐξωθεῖ τὸν Τηλέμαχο πρὸς τὴν πλασματικὴ καὶ ἀπραγματοποίητη αὐτὴ ἐκδοχὴ, προβάλλοντας τὸ ὁμόλογο παράδειγμα τοῦ Ὀρέστη: ὅλοι μιλοῦν γι' αὐτόν, θεοὶ καὶ ἥρωες. Ἔτσι μεταβάλλεται ὁ Τηλέμαχος προσωρινὰ σὲ ἓνα «δυνάμει» ἀντίγραφο τοῦ Ὀρέστη καὶ δανεῖζεται τὸ δικό του κλέος (φυσικὰ μέσα στὸ ἴδιο πλαίσιο τῶν ραψωδιῶν α - δ τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο γίνεται καὶ μικρογραφία τοῦ Ὀδυσσεύα· ἀλλὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἀπόμεινε μιὰ ἀπὸ τίς πολλὲς ἐκκρεμότητες τῆς μελέτης μου).

Τέλος ὁ νόστος τοῦ Ἀγαμέμνονα συμπληρώνει τὴ διαλεκτικὴ κλίμακα ποὺ συνθέτουν οἱ δύο ἄλλοι νόστοι τῶν ραψωδιῶν γ - δ: μὲ τὸ ἓνα του μέρος (τὰ ἀποτελέσματά του) συνιστᾷ τὴν ἀρνητικὴ ἀντίστιξι τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα, καὶ ταυτόχρονα τὸ ἀκραῖο, ἀπαισιόδοξο ἄκρο — σὲ πλήρη ἀντίθεση πρὸς τὸ ἄλλο αἰσιόδοξο ἄκρο ποὺ ὀρίζει ὁ νόστος τοῦ Νέστορα καὶ οἱ ὅμοιοί του· μὲ τὸ ἄλλο μέρος του (τίς προϋποθέσεις του) ὀδηγεῖ τὴν ἀναλογία ποὺ συνθέτει ὁ νόστος τοῦ Μενελάου σχεδὸν σὲ ταυτότητα. Καὶ γενικά: ὁ τραγικὸς νόστος τοῦ Ἀγαμέμνονα κλονίζει τὴ βάση ποὺ στήνεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους γιὰ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα· γιὰ νὰ ξαναπατήσουμε σὲ στέρεο ἔδαφος χρειάζεται ἡ δευτέρη θεῶν ἀγορὰ στὴν ἀρχὴ τῆς ε ραψωδίας. Ἡ Ὀδύσεια ἀρχίζει μὲ μιὰ μετεωρισμένη αἰσιόδοξία, ποὺ μᾶς ὑποδηλώνει τὴν παραδοσιακὴ ἐκβασὴ τῆς τὴν ὀνομάζουμε ἐκδοχὴ α. Γιὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ὅμως τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης, καὶ μαζί του ὅλα τὰ ἄλλα δευτερεύοντα θέματα ποὺ μᾶς ἐξοικειώνουν μὲ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα τοῦ ἔπους, χρειάζεται ὁ ποιητὴς ἓνα μέσο ὀπισθοδρόμησης. Εἶναι, νομίζω, μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες ἀρετὲς τοῦ ἔργου του, ποὺ τὴν τεχνικὴ αὐτὴ ἀνάγκη τὴ μετέτρεψε σὲ ποιητικὴ γονιμότητα: γιατί, μὲ τοὺς ἄλλους ἐλάσσονες νόστους, καὶ προπάντων μὲ τὸν τραγικὸ νόστο τοῦ Ἀγαμέμνονα, προσφέρονται στὸν ἀκροατὴ καὶ ὅλες οἱ δυναμικὲς ἐκδοχὲς τοῦ ἔπους, αὐτὲς ποὺ ἡ ἐπικὴ παράδοση ἀπαγορεύει νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴν περίπτωση τοῦ Ὀδυσσεύα: ἡ αἰσιόδοξη ἐκδοχὴ τοῦ Νέστορα, ἡ ὁμοιοπαθητικὴ καὶ μικρο-

1. Δεῖς σχετικὰ Δ.Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, Ἑλληνικά 21 (1968) 307-309.

γραφικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Μενελάου, τέλος ἡ τραγικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα. Τώρα ποὺ ὀρίστηκε ἡ κλίμακα τοῦ νόστου σὲ ὅλες τὶς δυνατὲς βαθμίδες τῆς, τὸ ἔπος μπορεῖ νὰ κυλήσῃ πρὸς τὴ δική του δεσμευτικὴ ἐκδοχὴ.

Ἐδῶ κλείνει ἡ μελέτη, ὄχι ὅμως καὶ ἡ ἔρευνα. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει ὁ ἀναγνώστης νὰ περιμένῃ γενικὰ συμπεράσματα. Ἴσως δὲν χρειάζονται κιόλας. Γιατὶ, ἂν σκοπὸς κάθε ἐρμηνείας εἶναι νὰ μᾶς ξαναγυρίσῃ στὸ ἴδιο τὸ ἔργο, τότε ἡ καλύτερη λύση γιὰ τὸν ἀναγνώστη εἶναι αὐτή: νὰ ξαναδιαβάσῃ τὴν Ὀδύσεια.

Θεσσαλονίκη

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ